Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller

Doç. Dr. Şadi Eren

Kur’ân'da
Teşbih ve Temsiller

Kur'ân'da
Teşbih ve Temsiller

Doç. Dr. Şadi EREN

KUR'ÂN'DA TEŞBİH VE TEMSİLLER

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
975-6079-45-2

Yayın Numarası
40

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Ekim 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Bölüm

KAİNAT VE DÜNYA HAYATI İLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

Dördüncü Bölüm
İNSAN GRUPLARIYLA İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

Beşinci Bölüm

HAK-BATIL MÜCADELESİNİ ANLATMADA TEŞBİH VE TEMSİL

Altıncı Bölüm
İLAHİ UYARILARDA TEŞBİH VE TEMSİL

Yedinci Bölüm
GEÇMİŞ KAVİMLERİN KISSALARIYLA İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

Sekizinci Bölüm
ÂHİRETLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

KISALTMALAR

Age.	:	adı geçen eser
asm.	:	aleyhissalatu vesselam
a.y.	:	aynı yer
bkz.	:	bakınız
h.	:	hicri
haz.	:	hazırlayan
Hz.	:	hazreti
İst.	:	İstanbul
matb.	:	matbaası
MEB.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
mö.	:	milattan önce
Neş.	:	neşriyat
ö.	:	ölümü
s.	:	sayfa
ter.	:	tercüme eden
ts.	:	tarihsiz
Ün.	:	üniversitesi
Yay.	:	yayınları

ÖNSÖZ

Bütün insanlığa son ilahi mesaj olan Kur'ân-ı Kerîm, çok cihetlerle mu'cizedir. Onun mu'cizevi yönlerinden biri de, getirdiği teşbih ve temsillerde görülür. Etkili, güzel anlatımıyla muhataplarını hayran bırakan Kur'ân-ı Kerîm, meselelerini teşbih ve temsiller kullanarak anlatmaktadır. Kur'ân, en derin mücerred (soyut) meseleleri teşbih ve temsillerle insanların anlayışları seviyesine indirir. Mesela, "kâfirlerin amelleri boşa gitmiştir" manasını "onların amelleri çöldeki serap gibidir", veya "onların amelleri fırtınalı bir havada savrulan küller gibidir" şeklinde müşahhas (somut) hale getirir. Bu tarz anlatımla hem havas, hem de avama hitap eder. Böylece, bu semavî sofradan herkes nasibini alır, doyarak kalkar.

Arapça olarak Kur'ân'daki temsilleri anlatan hayli eser vardır. Bu meyanda Hakim Tirmizi, Maverdi, İbn Kayyim, Meydanî, Beyanunî, Abdalî ilk hatıra gelen isimlerdendir. Türkçe olarak ise Prof. Dr. Veli Ulutürk'ün "Kur'ân'da Temsilî Anlatım" isimli matbu bir eseriyle, Hasan Keskin'in "Emsalü'l-Kur'ân" ve Yusuf Kurt'un "Kur'ân Meselleri" adıyla birer yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki temsiller "Emsal" kitaplarında ele alınmakla beraber, bunların tamamının konu bütünlüğü içinde takdim edilmediğini, ayrıca, temsillerin esasını teşkil eden teşbihlerin temsillerle bağlantılı bir şekilde değerlendirilmediğini müşahede ettik. Teşbih ve temsillerin bir bütün olarak araştırılmasının Kur'ânî mesajların sunulmasına kolaylık sağlayacağını düşündük.

Bu araştırmada Kur'ân'daki teşbih ve temsiller bir bütün olarak takdim edilmeye çalışılmıştır. Âyetlerdeki teşbih ve temsiller konular halinde gösterilmiştir. İsim olarak "Kur'ân'da Teşbih ve Temsil" denilmekle beraber, istiare ve meseller de ele alınmıştır. Çünkü bütün bunlar, "benzetme" esasına dayanmaktadır. İstiare, kısaltılmış bir teşbih; mesel, şöhret bulmuş temsildir.

Eserin "Giriş" bölümünde Kur'ân'ın belağatına ana hatlarıyla bakılmış, Birinci Bölümde ise sonraki bölümlere alt yapı oluşturmak üzere "teşbih-istiare-temsil ve mesel" kavramları fazla ayrıntıya girmeden öz olarak değerlendirilmiştir.

Diğer bölümlerde, Kur'ân'ın temel konularını ifadede teşbih ve temsilleri nasıl kullandığı muteber kaynaklardan yararlanılarak anlatılmıştır.

Ulaşabildiğimiz çalışmalardan hayli farklı bir sistematik içinde takdim ettiğimiz bu araştırmanın, Kur'ân'ın bir takım mesajlarını sunmaya vesile olması, muhataplarına yeni ufuklar açması en büyük dileğimizdir.

Tevfik ve hidayet Allah'tandır.

Şadi EREN

Mayıs 1998

GİRİŞ

KUR'ÂN'IN BELAĞATINA GENEL BİR BAKIŞ

a. Belağat

Belağat, kısaca "etkili söz söyleme sanatı" olarak ifade edilebilir. Klasik belağat kitaplarında "Fasih bir sözün muktezay-ı hale mutabık olarak ifadesidir." şeklinde tarif edilmiştir.[1]

Tarifte geçen fesahat, lafızla alakalı olup, lafzın akıcılığını ifade eder. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'de "bulut" anlamında "müzn" ve "sehab" kelimeleri kullanılmış, fakat kulağa hoş gelmeyen aynı anlamdaki "buaq" kelimesi terkedilmiştir.[2] Keza, okumayı zorlaştıran ardarda tamlamalar yapılmamıştır.

Lafızdaki güzelliği bülbülün sesine benzetebiliriz. Bu ses insanı neşelendirir. Halbuki, karganın sesi ise nefret uyandırır.[3] Şırıl şırıl akan sular neler söyler bilmeyiz ama, akıştaki o tatlılık bizi mesteder, hayran bırakır.

Belağatta birinci umde lafzın fesahatıdır. Beliğ bir ifade fasih lafızlardan meydana gelir. Fakat, o ifadenin etkili olabilmesi için lafzın ötesinde başka bir şeye daha ihtiyaç vardır: Duruma uygun olması.

Muhatabın kabule hazır veya inkarcı olması birer haldir. Kabule hazır olan birine te'kitsiz anlatmak yeterlidir. Ama inkarcı birine te'kitli ve delilli

---

1 Kazvînî, Hatib, *Telhıs*, 1308 h. s. 9; Cevdet Paşa, Ahmed, *Belağat-ı Osmaniye*, İst. 1310 h. s. 12; Mevlevi, Tahir, *Edebiyat Luğatı*, Enderun Kitabevi, İst. 1973, s. 25; Bolelli, Nusrettin, *Belağat*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay. İst. 1993 s. 20

2 Carim, Ali ve Mustafa Emin, *Belağatu'l-Vadıha*, Mektebetü'l-İslâmiye, İst. s. 5

3 a.y.

bir şekilde anlatmak gerekir. Keza muhatabın zeki veya kıt anlayışlı olması da birer haldir. Zeki insana veciz, kıt anlayışlıya ayrıntılı olarak anlatılır.[4]

Edip zatlar kuyumcuya benzer. Nasılki kuyumcu huliyyattan bir şey yapmak istediğinde, evvela inci ve cevherleri seçer. İkinci olarak onların mütenasip olanlarını yan yana dizer. Onun gibi, edip dahi fasih kelimeleri seçer ve onları birbirinden mütenafir olmayacak vecihle dizer.[5]

Belağat, başlıca şu üç bölüme ayrılır:

1. Meanî
2. Beyan
3. Bedi'

Bunlardan *Meanî*, sözün yerinde kullanılmasını, muhatabın haline uygun söylenmesini sağlar. Mesela, çocukla konuşurken çocuklaşmak, âlimle ilmî konuşmak, sözü kabule müheyya olanlara nasihat etmek, inatçı kimselere delilli söz söylemek gibi durumlar Meanî ile ilgilidir. Belağatı terzilik san'atına benzetirsek, Meanî, terzinin muhatabına göre elbise dikmesidir. Çocuğa bir büyük elbisesi dikilmesi uygun olmadığı gibi, büyüğe bir çocuk elbisesi dikilmesi de münasip değildir. İyi bir terzi, elbiseyi tam vücuda göre keser, biçer. O elbise, ne bol gelir, ne de dar. Beliğ kişi de tam muhatabına uygun söz söyler, onun seviyesinden hitap eder.

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ *"Ettalâku merratân" (Boşanmak iki kere olur...)* (Bakara, 2/229) âyettir ama, nikah meclisinde okunmaz" vecizesi, sözün yerinde kullanılmasını çok güzel bir şekilde yansıtır.[6]

Muallim Naci şöyle der: Bir ordu komutanı, askere hitaben irad edeceği nutku cezaletli lafızlardan teşkil etmeye çalışır. Çünkü kışla, nazikçe söz söylenecek bir yer değildir. Bunun tam aksi olarak, bir aşık, gönlünü cezbetmeye çalıştığı maşukasına ince, nazik lafızlarla söz söylemek ister. Zira, sevgilinin kulağı, şiddetli kelimelerin hücumuna dayanamaz.[7]

Beyan, mananın farklı üsluplarla, çeşitli yollarla ifade edilmesidir. Bir

---

[4] bkz. Cevdet Paşa, s. 24-25

[5] Cevdet Paşa, s. 23- 24

[6] Mevlevi, s. 103

[7] Naci, Muallim, *Istılahat-ı Edebiye*, Hazırlayanlar: Alemdar Yalçın-A. Kadir Hayber, Akabe Yay. Ankara, s. 18

terzi, elbiseyi farklı tarzlarda, modellerde dikebildiği gibi, beliğ bir kişi de, aynı manayı çeşitli şekillerde anlatabilir. Mesela, "Ahmed'in uykusu var." ifadesi,

"Ahmed'in gözünden uyku akıyor." şeklinde bir mecazla; veya,

"Ahmed herhalde dün gece beşik sallamış." şeklinde bir kinayeyle anlatılabilir. Hepsi de Ahmed'in uykusu olduğunu gösterir. Bizim bu çalışmada ele alacağımız teşbih ve temsiller, beyan ilminin sahasına girmektedir.

Bedi' ise, lafız ve mananın süslenmesidir. Terzinin, müşterisinin endamına göre diktiği elbiseyi daha güzel göstermek için yer yer süslemesi gibidir. Mesela, "Ak akçe, kara gün içindir." sözü, "Beyaz akçe siyah gün içindir." şeklinde söylense aynı manayı ifade etmekle beraber, gücünden ve güzelliğinden çok şey kaybeder. Cemil Meriç'in "Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır." ifadesi, "Sözlük, bir milletin namusu gibidir." şeklinde söylense, yağı alınmış ayrana döner.

Bir kelamın bedii sanatlar ile süslenmesi ancak beliğ ifadelerde bir kıymet taşır. Cevdet Paşa'nın dediği gibi, belağatı olmayan kelamı sanayi-i bedia ile süslemek, bir çirkine son derece kıymetli süsleri takmak gibidir.[8]

Kelamda iki türlü güzellik aranır:

1. Hüsn-i zâtî. (Zâtî güzellik)

2. Hüsn-i arazî (Arizî güzellik)

Bunlardan zâti güzellik Meânî ve Beyan ilimleriyle, ârızî güzellik ise Bedî' ile cilveger olur. Söz bir dilbere benzetilirse, Meanî ile Beyan endamın düzgünlüğüne, hareketlerinin inceliğine; Bedi' ise, dış süslere benzetilmek lazım gelir.[9]

b. Lafız-Mana İlişkisi

İnsanın cesed ve ruhtan meydana gelmesi gibi, kelâm dahi lafız ve manadan meydana gelir. Lafız bir sadefse, mana o sadefteki inci; lafız bir zarfsa, mana o zarftaki mektup; lafız bir elbise ise, mana o elbisedeki dilberdir.

---

[8] Cevdet Paşa, s. 28

[9] Cevdet Paşa, s. 28; *Mevlevi*, s. 26

Kelamdan asıl maksat, mananın ifade edilmesidir. Lafız buna bir hizmetkardır.[10] Edebi bir ifadede, güzel bir manaya, güzel elbise giydirilir. Ediblerin mana incilerinin sadefleri de güzeldir. Sadece lafzın, kelimelerin güzelleştirilmesine çalışmak, sıradan bir mektubu çok süslü bir zarfla göndermek veya yaşlı bir bayana gelinlik giydirmek gibidir. Belağatın büyük imamlarından A. Kahir Cürcani'nin ifadesiyle, "Lafız yerine manayı ön plana çıkarmak müzmin bir hastalıktır."[11]

Sadık Kılıç, lafzı şöyle değerlendirir: "Lafız unsuru, sadece kendisinden sonsuz ufukları, düşünce ve itikat burçlarını seyrettiğimiz, aklı aşan bir biçimde de ötesine geçebildiğimiz bir parmaklık, bir fanus rolünü oynamaktadır."[12]

Gazali şöyle der: Lafızlardan hakikatleri arayan belki de lafızlar çok olduğunda şaşırır, manaların da çok olduğunu (yani her birinin farklı anlamlar ifade ettiğini) hayal eder. Hakikatler kendisine açılan kişi ise, manaları asıl, lafızları tabi' kılar. Zayıf kişinin hali ise onun tersidir. Çünkü hakikatleri lafızlardan ister. Cenab-ı Hakk'ın şu sözü her iki fırkaya işaret etmektedir:[13]

"Yüzüstü kapanarak giden mi daha doğru, yoksa dosdoğru bir cadde üzerinde düpedüz giden mi?" (Mülk, 67/22)

Kur'ân-ı Kerîm'de en güzel manalar en güzel lafızlarla ifade edilmiştir.[14] Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan herbir kelime, bulunduğu yere tam bir uyum arzeder. Mesela, Şeytanın vesveselerinden bahseden "Nas" sûresinde sıkça tekrar edilen "s" sesi, adeta şeytanın fiskoslarını ses olarak da yansıtmaktadır. Yerden suyun çıkışını anlatan *"yeşşaqqaqu"*[15] ifadesi, çatlayışın, akışın bütün fışırtısını, şakırtısını, takırtısını duyurarak, adeta suyun

---

10 Cürcani, Abdülkahir, *Delailu'l-İ'caz*, Tashih ve Haşiye: M. Reşid Rıza, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 401

11 age. s. 419

12 Kılıç, Sadık, *Mitoloji- Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, Nil Yay. İzmir 1993, s. 203

13 Gazali, Ebû Hamid Muhammed, *Mişkatu'l-Envar*, Tahkik: Abdülaziz İzzeddin Seyrevan, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1986. s. 152

14 b.k.z Hattabi, Muhammed b. İbrahim, *İ'cazi'l-Kur'ân*, (Sülüsü'r- Resail fi İ'cazi'l-Kur'ân kitabı içinde) Daru'l-Mearif, Mısır 1968, s. 27

15 bkz. Bakara, 2/74

çıkış tarzını göstermektedir.[16] Kafirlere haşmetli bir üslûbla hitab eden Kaf sûresinin kelimeleri, cezaletli lafızlardan seçilmiştir. Cenneti anlatan âyetlerde, kelimeler cennetin letafetinden hisse almışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm, gerçi şiir değildir. Fakat onu okuyanların açıkça gördükleri gibi, Kur'ân âyetlerinde şiirin de fevkinde bir akıcılık ve selaset vardır. Bu İlâhî beyan, manaya muhatab olamayanları lafızlarıyla cezbettiği gibi, manaya aşina olanları da engin ve zengin manalarla kendine çekmektedir.

c. Üslûb

Üslûb, ifade tarzı demektir. Her hatibin bir konuşma tarzı vardır. Üslûbu teşekkül etmiş bir insan, nerede olursa olsun, ifadelerinden hemen tanınır. "Üslûb-u beyan, aynıyla insan"[17] şeklinde özetlenen bu durumu, bazıları şöyle ifade eder: "Ağzınızı her açışta, başkaları oradan içinizi seyreder." Üslûbu teşekkül etmiş, belli bir kimlik kazanmış olanların imzaları, Tahiru'l-Mevlevi'nin dediği gibi, yazılarının altında değil, satırlarının arasında bulunur.[18] Sözgelimi, Necib Fazıl gibi bir şairin ifadelerine aşina birisi, onun bir başka şiirini okuduğunda, şiirin sonunda "Necib Fazıl" imzasını görmeden şiirin kime ait olduğunu bilebilir.

Mevlana, bu konuda şöyle der: "Dil, gönüle perdedir. Perde deprendi mi, sırlara erilir. Çayırlıktan, çimenlikten gelen yel, külhandan (hamamdan) esip gelen yelden farklıdır. Korkakların narasıyla, babayiğit erlerin narası, tilkiyle arslanın sesi gibi farkedilir.

Yahut dil, tencerenin kapağına benzer. Oynadı, açıldı mı, içinde ne yemek var anlarsın."[19]

"İnsan, dilinin altında gizlidir. Bu dil, ruh kapısının perdesidir. Bir rüzgar perdeyi kaldırınca, evin içerisi bize görünür."[20]

---

16 Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, ts. (Mukaddime), I, 16

17 bkz. Yıldırım, Suad, *Kur'ân ilimlerine Giriş*, Ensar Yay. İst. 1983, s. 122

18 Mevlevi, s. 178.

19 Mevlâna, Celaleddin Rûmi, *Mesnevi*, Tercüme ve Şerh: Tahiru'l-Mevlevi, Ahmed Said Matb. İst. 1963, VI, 390.

20 age. VI, 258.

1. Üslûbun Teşekkülü

Her insanın şu umumi dünyadan hususi bir dünyası vardır. Ellerinde büyükçe birer ayna olan kişiler aynaları bir saraya karşı tutsalar, o saray herbirinin aynasında bir görüntü olarak görülür . Aynalardaki bu görüntü, herbir aynanın şekline ve rengine göre değişir. Kırık aynada saray parça parça görülür... Eğri aynada eğri büğrü... Keza kırmızı aynada görüntü kırmızı, yeşil aynada görüntü yeşildir. Sarayın net görüntüsü, ancak düz ve renksiz aynalarda gerçekleşir.

Onun gibi, her insanın mahiyet aynasında şu âlemin bir görüntüsü vardır. Neşeli bir insan, herşeyi güler ve neşeli görür. Ağlayan biri, âlemdeki herşeyi ağlıyor zanneder. İnsanın mahiyet aynası ise, o kimsenin meşguliyetine, dikkat ettiği şeylere, ilgi duyduğu san'atlara göre şekillenir.[21] İşte, birisi konuştuğunda, onun ifadelerinden iç âlemine uzanabilir, onun dünyasında neler olduğunu hissedebilir, elemlerinden ve emellerinden haberdar olabiliriz. Mesela, "Bu şehirde kaç tane rakibiniz var?" diye sorduğumuz bir esnaf, "Rakiplerimiz değil, meslektaşlarımız var." cevabını verdiğinde, onun nezaketli iç âlemini hemen hissedebiliriz. "Adam, oturuşuyla bir dik kenarlı üçgeni andırıyordu." diye konuşan bir kimsenin matematikle ilgilendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İmtihanı kılpayı kaybeden bir delikanlının "direkten döndük" ifadesinden futbola düşkünlüğünü sezebiliriz. Hasta annenin durumunu soran babaya, çocuğunun "görüntü net ama, ses bozuk" diye cevap vermesinden, çocuğun televizyon müptelası olduğunu anlayabiliriz... Bir de şu şiire bakalım:

"Gül hazin, sünbül perişan... Bağzarın şevki yok.
Dertnâk olmuş hezâr-ı nağmekârın şevki yok.
Başka bir haleyle çağlar, cûybârın şevki yok.
Ah eder, inler nesîm-i bî-kararın şevki yok.
Geldi amma neyleyim, sensiz baharın şevki yok."[22]

---

[21] bkz. Said Nursî, *Muhakemat*, Sözler Yay. İst. 1977, s. 81-82

[22] Akyüz, Kenan, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Kit. İst. 5. bsk. s. 113

Recaizâde Ekrem, bu hüzünlü ifadeleri Şevki isimli arkadaşının vefatı üzerine yazmıştır. Bu ifadelerden, şairin hüzünlü iç âlemini görmek mümkündür. Mesela, "Başka bir haleyle çağlar, cûybârın şevki yok" derken, ırmakların dahi kederinden başka bir hal ile çağladığını anlatmaktadır.

"Hâk-i pâyine yetem der ömürlerdir muttasıl,

Başını taştan taşa vurup gezer âvâre su"[23]

diyen Fuzûlî ise, Peygamber aşkıyla ve hasretiyle tutuşan suların, Resûlullah'ın (s.a.s.) ayağına yüz sürmek için çağladığını ifade eder. Her ikisi de suya bakmış ve kendi ruh hallerine göre suyun akışından bir mana sezinlemişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, konumuza ışık tutan pekçok âyet vardır. Mesela, münafıklarla ilgili olarak Cenab-ı Hakk, Hz. Peygamber'e şöyle bildirir:

"Dilesek Biz onları sana gösterirdik de, kendilerini simalarıyla tanırdın. Fakat sen onları sözlerinin edasından tanırsın." (Muhammed, 47/30)

Yani, münafık sözlerinde tutarsızdır. Konuşması esnasında, münafıklığına alamet bazı şeyler kendini gösterecektir. "Mü'minin ferasetinden korkun. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar."[24] diyen Resûlullah'ın o engin ferasetinden, böylelerinin halleri gizli kalması elbette mümkün değildir.

Hüdhüd, Hz. Süleyman'a hizmet eden bir kuştur. Ordu sefere çıktığında yerin neresinde su bulunduğunu haber vermektedir.[25] Bir nevi su mühendisidir. Yemen'deki Sebe isimli beldeye gidip döndükten sonra, Hz. Süleyman'a güneşe tapan bir kavme rastladığını söyler ve şöyle der:

"Göklerde ve yerde gizlilikleri çıkaran, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz herşeyi bilen Allah'a secde etmezler." (Neml, 27/23-25)

Cenab-ı Hakk'ın nice vasıfları varken, Hüdhüd'ün "göklerde ve yerde gizlilikleri çıkaran...." şeklinde Cenab-ı Hakk'ı nitelemesi, Hüdhüd'ün kendi san'atının ifadesine yansımasıdır.

---

23 İpekten, Haluk, *Fuzûlî*, Akçağ Yay. Ankara, 1991, s. 90

24 Aclûnî, Muhammed, *Keşfu'l-Hafa*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1351 h. I, 41

25 Râzî, Fahreddin, *Mefatihu'l-Gayb* (Tefsiru Kebir), Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, XXIV, 189; Beydâvî, Kâdı, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 174

2. Üslûb Mertebeleri

Üslûb, genelde üç mertebe olarak ele alınır:

1- Mücerred (sade) üslûb.

2- Müzeyyen (süslü) üslûb.

3- Alî (yüce üslûb).[26]

Mücerred üslûb, mananın sade ifadelerle anlatılmasıdır. Günlük konuşmalar, resmi yazışmalar, ders kitapları genelde bu üslûb çerçevesindedir.

Müzeyyen üslûb, manayı süslendirerek anlatmaktır. Şairlerin, hatiplerin ifadeleri ekseriya bu üslûbla olur.

Alî üslûb ise, yüksek manaların muhteşem ifadelerle anlatılmasıdır. Kur'ân'ın üslûbu, baştan sona âlî bir üslûbtur. Belağatın zirvesinde yer alan bazı zatların bazı kelâmları da, bu üslûb çerçevesinde mütalaa edilebilir.

"Müslümanlıkta köle almak köle olmaktır."[27] diyen Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle'deki ifadeleri; Cemil Meriç'in "Denize atılan bir şişe her kitap. Asırlar, kumsalda oynayan birer çocuk. İçine gönlünü boşalttığın şişeyi, belki açarlar, belki açmazlar."[28] tarzındaki sözleri; Selahaddin Şimşek'in;

"Göklere giden yolu bulmak isteyenler, Allah'ın elçisinin yerdeki ayak izlerini takip etsinler."

"Deha, imkansız zannedilende mümkünü görebilmek demektir. Gemilerin karada da yüzebileceğini sezmek, Mehmet'lerden birini "Fatih" yapar."[29] şeklindeki ifadeleri, süslü üslûb sınırını aşıp, âlî üslûb seviyesinden birer hitaptır.

Bu tür ifadeler, bir sayfalık, hatta bazen bir kitaplık muhtevayı bir cümleyle verebilir. Güllerin preslenmesiyle önce gülsuyu elde edilir. Gülsuyunun damıtılmasından ise, gülyağı meydana gelir. Bir gram gülyağı, litrelerce gülsuyundan daha tesirlidir. Kokusu, haftalarca devam eder.

---

26 Nursî, *Muhakemat*, s. 98

27 Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarih* Tercümesi, Diyanet Yay. Ankara. VII, 466- 467

28 Meriç, s. 198

29 Şimşek, Selahaddin*, Özdeyişler*, Zafer Yay. İst. 1996, s. 6 ve 17

İşte, âlî üslûbla söylenmiş sözler de gülyağına benzer. Bu tür sözlerin etkisi aylarca, hatta yıllarca sürer; bazen bir ömür boyu devam eder.

d. Kur'ân'ın Belağatı ve İ'cazı

Kur'ân, dibine erilmez, incileri tükenmez, acaibi bitmez bir denizdir.[30] Kur'ân'ın i'cazının esası nazmıyla alakalıdır.[31] Yani harflerinin, kelimelerinin, sûrelerinin birbirleriyle bütünlük arzetmesi, onda yer alan her şeyin bulunduğu yere tam uygunluk arzetmesidir. Kur'ân'da her kelime binanın tuğlaları gibi yerli yerine konulmuştur.[32]

Dokuma hususunda birinin elinde ipek, diğerinin elinde pamuk olan iki kişi yarıştırılmaz. Ancak her ikisinde aynı malzeme olursa yarışma söz konusudur. İşte Kur'ân, insanların kullandıkları kelimeleri kullanarak meydan okumuştur.[33] Aynı kumaştan elbise diken iki terzi veya aynı hammaddelerden ilaç yapan iki eczacının ortaya koydukları eserlerdeki farklılık, kullandıkları malzemede değil, tarz ve modeldedir.[34]

Kelimeler, bazan muhataplarının kulaklarında çınlayan bir nağme, bazan ruhları canlandıran, kalplerin hastalıklarını iyileştiren bir seher nesimidir. Bu tarz bir etki Kur'ân'ın ifadelerinde açıkça hissedilmektedir... Ama nasıl ki güneşin ışığı ve harareti görülür, fakat mahiyeti bilinmez. Onun gibi Kur'ân'ın da kalp ve ruhlarda etkisi açıkça hissedilmekle beraber, bunun kelimelerle anlatımı o kadar kolay olmamaktadır.[35] Manadan anlamayan ümmî bir insan bile Kur'ân'ın lafızlarında insanı hayran bırakan bir akıcılık, bir fesahat olduğunu az-çok hisseder. Şırıl şırıl akan sular misali Kur'ân'ın beyanı hoş bir şekilde akmakta, bülbülün seci'li nağmeleri

---

30 Ebû Şehbe, Muhammed, *el-Medhal li Diraseti'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetü's- Sünne, Kahire, 1992, s. 5

31 bkz. Cürcani, A. Kahir, *Delailu'l-İ'caz*, s. 398; Amir, Fethi Ahmed, *Fikretu'n-Nazm Beyne Vücuhi'l-İ'caz fi'l-Kur'ân'i-l Kerim*, Mearif Yay., İskenderiye 1991, s. 46

32 Amir, s. 134. Ayrıca bkz, Müslim, Mustafa, *Mebahis fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Menara, Cidde, 1988, s. 126

33 Şaravi, Muhammed Mütevelli, *Kur'ân Mu'cizesi*, Ter. Said Şimşek, Esra Yay. Konya, 1993, s.62

34 Zerkani, II, 304- 305

35 Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu'cizetü'l-Kübra el-Kur'ân*, Daru'l-Fikri'l – Arabi. s. 255

misüllü insanı mestetmektedir. Lafzın ötesinde bir de manaya aşina olanlar, Kur'ân'daki beşer ötesi ifade karşısında genelde teslim olmaktadır.

Hz. Peygamber'i (s.a.s.) davasından vazgeçirmek gayesiyle Kureyş'in elçisi olarak gelen Utbe b. Rabia, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) dinlediği Kur'ân âyetleri karşısında adeta bir başka Utbe olur. Döndüğünde kavmine der: "Vallahi ben bugüne kadar böyle söz işitmedim. Bu sözler ne şiir, ne sihir, ne kehanet. Ey Kureyş! Gelin beni dinleyin, bu zâtı kendi haline bırakın. Eğer Arap ona galip gelirse, siz hiç bulaşmamış olursunuz. Eğer o galip gelirse, onun saltanatı sizin saltanatınız demektir. Onunla insanların en mutlusu olarak yaşarsınız."[36]

Hz. Ömer, Resûlullah'ı (s.a.s.) öldürmek niyetiyle yola çıkar. Kızkardeşinin evinde dinlediği "Taha" sûresi, onu bir başka Ömer yapar, İslâm'a teslim olur.[37]

Ashabıyla sabah namazını kılan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) okuduğu Kur'ân'ı işiten cin taifesinden bir grup, dinledikleri bu İlahî beyan karşısında hayran kalırlar. Kavimlerine döndüklerinde *"Biz gerçekten acaip bir Kur'ân dinledik, rüşde erdiriyor. Biz de ona iman ettik..."*[38] demekten kendilerini alamazlar.[39]

Peygamberlere verilen kevnî mu'cizeler vardır. Fakat bunlar bir defa vuku' bulur, tekerrür etmez.[40] Hz. Peygamber'e (s.a.s.) verilen pek çok kevnî mu'cize vardır. Bunlar muayyen vakitlerde, özel hallerde ve belli şahıslara gösterilmiştir. Kur'ân ise, umumi bir mu'cizedir. Bütün cin ve inse hitap eder. Hükmü bütün zamanlarda devam eder.[41] O, Hz. Peygamber'in ebedi ve en büyük mu'cizesidir.[42]

---

36 Cürcani, A. Kahir, *er-Risaletu'ş-Şafiye*, (*Sülüsü'r-Resail fi İ'cazi'l-Kur'ân* kitabı içinde), Daru'l-Mearif, Mısır 1968 s. 124

37 Hattabi, s.70

38 Cinn, 1-2

39 bkz. Beydâvî, II, 533

40 Şaravi, s. 29

41 bkz. Bakıllani Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *İ'cazu'l-Kur'ân*, Tahkik: İmadüddin Ahmed Haydar, el-Kütübü's-Sikafiyye, 1991 s. 31

42 Amir, s. 234; Ebû Şehbe, s. 7

Kur'ân'da yerine göre bir harf bile mu'cizedir. Çünkü o harf, bulunduğu kelimeyi, o da âyeti, âyet de pek çok âyetleri tutar.[43]

Kur'ân'ın hangi cihetlerden mu'cize olduğu konusunda çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

– Lafzındaki fesahat.

– Manasındaki belağat.

– Nazmındaki cezalet.

– Doğru gaybi haberleri.

– İhtiva etmiş olduğu ilimler.

– Hükümlerinde isabet.

– İşaret etmiş olduğu kevnî ilimler.[44]

İ'cazu'l-Kur'ân sahasında eser veren her zat belirtmiş olmamakla beraber, bazı müellifler Kur'ân'daki teşbih ve temsilleri de onun i'caz cihetlerinden saymışlardır.[45]

Muallim Naci, Kur'ân'ın i'cazı hususunda şu mühim tesbitte bulunur: "(Büleğa ve füseha) ne kadar i'caz bahsinde iktidar gösterirlerse, karşılarında Kur'ân'ın i'caz kuvveti o kadar büyür. Onlar bahislerinde ne kadar fikirlerini yükseltirlerse nazarlarında Kur'ân o kadar teali eder. Hayır, Kur'ân'ın i'caz kuvveti o kadar büyümez. Kur'ân o kadar teali etmez. Füsehaya, büleğaya öyle gelir. Kur'ân zaten beşerin hayaline sığmayacak derecede büyüktür. Yüksek fikirleri, yanında aşağı gösterecek mertebede yücedir."[46]

Muallim Naci'nin bu ifadelerinden Kur'ân'ın yüce bir dağa benzetildiğini hissediyoruz. Uzaktan bakınca o dağ küçük zannedilir. Fakat

---

43 Rafii, Mustafa Sadık, *İ'cazu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü't- Ticariyyeti'l-Kübra, Mısır, 1961 s. 240

44 bkz. Bakıllani, s.57-59; Kurtubi, Ebû Abdullah, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993 I, 52- 54; Zerkani, Abdülazim, *Menahilu'l-İrfan*, Mısır, 1360 h, II, 331- 412; Rafii, s. 175; Draz, Muhammed Abdullah, *en-Nebeü'l-Azim*, I, 81; Kattan, Menna', *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Mearif, Riyad, 1981, s. 262- 263

45 Mesela, bkz. Ebû Zehra, s. 255; Kattan, s. 281; Nursî, *Sözler*, Sözler Yay. İst. 1987 s. 177

46 Naci, Muallim, *İ'caz-ı Kur'ân*, Dersaadet, 1308 h. s. 5

yaklaştıkça büyüklüğü, ihtişamı çok bariz bir şekilde görülür. İşte, söz ustaları olan beliğ ve fasih zatlar, Kur'ân'a yaklaştıkça onun mu'cizeliğini daha yakından temaşa etmişlerdir.

e. Kelimelerin Sihirli Dünyası

Etimolojik olarak "kelime" incelendiğinde, onun iz bırakıcı bir mana ifade ettiği görülür.[47] Gerçekten de, bir kısım sözler büyüleyici bir etkiye sahiptir. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Beyanın bir kısmında sihir vardır."[48] diyerek bu tür sözlere dikkat çeker. Bülbülün nağmeleri sizi kendine celbedip, hayran hayran kendisini dinlettiği gibi, beyanda sihri yakalayanların da sözleri muhataplarını cezbeder, hayran bırakır. Kürsüde coşan bir hatibin ifadelerinde, milyonları peşinden sürükleyen bir liderin sözlerinde böyle bir sihri görmek mümkündür. Dersini güzel anlatan bir öğretmen, tatlı dille konuşan bir pazarlamacı, san'atlarında başarılı kimselerdir.

Allah'ın san'atını anlatan iyi bir hatip, ifadeleriyle sizi bahar bahçelerinde gezdirir, Allah'ın rahmet eserlerini yakından temaşa ettirir. Sonra, semaya çıkartır, yıldızlar âleminde Allah'ın kudret eserlerini gösterir. Sizi hayret ve muhabbetle dolu olarak secdeye götürür.

Tarihi iyi anlatan bir konuşmacı, büyüleyici sözleriyle sizi asırlarda dolaştırır. O asırların mühim olaylarını gösterir, olay kahramanlarıyla tanıştırır. Pek çok ders ve ibret almış biri olarak, sizi tekrar yaşadığınız asra teslim eder.

Kur'ân-ı Kerîm, bir takım olayları tablolar halinde sunar. Bu tablolar, ressamın renklerle gerçekleştirdiğini kelimelerle gerçekleştirir.[49] Muhatap, âyetlerin ifadelerine kendini kaptırdığında canlı bir tabloyla karşı karşıya gelir. Mesela:

---

[47] İsfehani, Ragıb, *Müfredat*, Daru'l-Kalem, Dımeşk, 1992 s. 722-725

[48] Buhari, Muhammed İsmail, *Camiu's-Sahih* (Sahihu'l-Buhari) Çağrı Yay. İst. 1981, Nikah, 47; Ebû Davud, Sünen, Çağrı Yay. İst. 1981, *Edeb*, 87

[49] bkz. Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, Ter. S. Ateş, Hilal Yay. Ankara, 1978 s. 9-13 ve s. 64

1. Baygın Bakışlar

"İman edenler 'bir sûre indirilseydi' diyorlar. Derken muhkem bir sûre indirilip onda savaş zikredilince, kalplerinde bir maraz olanları, ölüm baygınlığı gelmiş kimse gibi sana bakıyorlar görürsün..." (Muhammed, 47/20)

Mekke döneminde müslümanlara savaş farz kılınmamıştır. Onlara *"ellerinizi çekin, namazını kılın..."* (Nisa, 77-78) denilmektedir. *Medine döneminde ise "hoşunuza gitmese de savaş size yazıldı"* (Bakara, 2/216)[50] gibi âyetlerle Allah yolunda savaş emredilir. Güçlü bir imana sahip olanlar bu emri sevinçle karşılarken, kalblerinde nifak, iman zaafı gibi rahatsızlıklar olanlar, daha savaşa gitmeden adeta ölümü yaşarlar. Âyetin tasviriyle "ölüm baygınlığı gelmiş kimse gibi" çevrelerine bakmaktadırlar.

Malumdur ki, göz kalbin aynasıdır. Kalpteki sevinç-heyecan veya korku gibi durumlar doğrudan göz aynasına yansımaktadır.

2. Göz Göre Göre Ölüme Sevkedilenler

"Rabbin seni hak uğruna evinden çıkarmıştı. Mü'minlerden bir kısmı ise istemiyorlardı. (Savaş olacağı)anlaşıldıktan sonra hakta seninle münakaşa ediyorlardı. Sanki göz göre göre ölüme sevkolunuyorlardı." (Enfal, 5-6)

Âyetler, Bedir savaşı öncesinden çarpıcı bir tabloyu sunmaktadır. Kureyş, Ebû Süfyan önderliğinde Şam'a bir ticaret kervanı gönderir. Bu kervandan elde ettikleri kazançla silah almayı, Medine'ye saldırıp müslümanları imha etmeyi planlamaktadırlar. Hz. Peygamber (s.a.s.) kervanın Şam'dan ayrıldığını haber alınca 310 küsur sahabeyle kervanı ele geçirmek niyetiyle yola çıkar. Ebû Süfyan durumu öğrenince yolunu değiştirip, deniz tarafından Mekke'ye yönelir. Bu arada Mekke'yi durumdan haberdar eder. Ebû Cehl'in önderliğinde 1000 kadar kişi yola koyulur. Hz. Peygamber ve ordusu, ya kervanı takip etmek, ya da kendilerinin üç misli düşmanla savaşmakla karşı karşıyadır.[51]

Sahabeden bir kısmı kervanın peşinden gitmek fikrindedir. Yapılan

---

[50] Ayrıca bkz. Hacc, 39, Bakara, 2/190; Tevbe, 36...

[51] İbn Kesir, Hafız, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Kahraman Yay. İst. 1985 III, 554; Râzî, XV, 126

meşverette düşmanla savaş kararı çıkınca bunlar hayal kırıklığına uğrarlar. Âyetin tasviriyle "Sanki göz göre göre ölüme sevkolunmaktadırlar."

Âyetin ifadelerinde temsili bir teşbih vardır. Zelil bir vaziyette, göz göre göre ölüme götürülen kimselere benzetilmişlerdir.[52]

"Bedrin Arslanları"ndan bazılarına arız olan bu hali, beşerî bir zaaf olarak değerlendirmek mümkündür.

3. Ölüm Baygınlığı

"... Korku geldiğinde, onları ölüm baygınlığı gelmiş kimse gibi gözleri dönerek sana bakıyorlar görürsün. Korku gittiğinde ise, sizi keskin dillerle eleştirirler..." (Ahzab, 33/19)

Âyet, Hendek Savaşından bir tablo çizmektedir. Müslümanlarla aynı safta görülen münafıklar, savaşmak yerine kaçmanın yollarını aramaktadırlar. Zira onlar, zora gelmeyen kimselerdir. Savaş esnasında korkulu anlar yaşandığında ödleri patlayacak gibi olurlar. Korku, tedirginlik, şaşkınlık gibi halleri doğrudan gözlerine yansımıştır. Artık o gözler bedbindir, bitkindir, sönüktür, ümitsizdir.

Korku hali gittiğinde ise kahraman kesilirler. Savaş esnasında çalışmayan ellerine bedel, savaş sonrası dilleri çok çalışır; mü'minleri sert bir üslupla eleştirirler.

Onların durumunu tasvir eden âyette "korku geldiğinde... korku gittiğinde..." denilmesi de manidardır. Korkuya âdeta bir şahsiyet verilmekte; korku gelmekte, gitmektedir. Bir dalga misali korku bu münafıkları kapladığında hepsi ölüm sekeratına tutulmuş kimseler gibi baygın baygın bakmakta; dalga kesildiğinde ise, dilleri ön plana çıkmaktadır.

4. Güç Saat

"Andolsun ki, Allah lutfetti Peygambere ve o güçlük saatinde ona ittiba eden muhacir ve ensara. Öyle ki, içlerinden bir kısmının kalpleri az daha eğilecek gibi olmuş idi, sonra onların tevbelerini kabul etti..." (Tevbe, 9/117)

---

[52] Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, *Keşşaf, Daru'l-Marife*, Beyrut, II, 144; Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Ensar Yay. İst. 1987, I, 499

Âyet Tebük seferiyle alakalıdır. Hicretin 9. senesinde gerçekleştirilen bu sefer, Bizans'a karşı yapılmıştır. Bu sefere otuzbin kişi katılır. Gerçi bir savaş olmaz ama, iki ay süren bu seferde pekçok güçlüklerle karşılaşılır, ibretli olaylar yaşanır. Bu güçlüklerden dolayı sefere "gazvetu'l-usre" (zor savaş) ve bu gazveye katılan orduya "ceyşu'l-usre" (zorluk ordusu) denmiştir. Zira, yiyecek-içecek sıkıntısı vardır. Ordunun techizatı tam değildir. Yeterli sayıda binek yoktur.[53] Ayrıca, senenin en sıcak günleridir. Üstelik, gidilecek mesafe hayli uzaktır.[54]

Âyette geçen "güçlük saati" (saati'l-usre) mezkur zorluklara işaret etmektedir. Şüphesiz olaylar bir ayıraçtır. Özellikle savaş gibi müheyyiç olaylar, insanların karakterlerinin ortaya çıkmasında mühim rol oynar. Muhacirler ve Ensardan bir kısmı, böyle çetin bir olayda bazı sarsıntılar geçirdikleri "içlerinden bir kısmının kalpleri az daha eğilecek gibi olmuş idi" ifadesinden anlaşılmaktadır.

İnsan kalbi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) teşbihiyle "bir ağacın dalından sarkıtılmış ince bir ipin ucundaki tüy gibi"[55] hassastır, her yönden gelen rüzgarlara açıktır. Böylesine çetin bir seferde bazı mü'minlerin kalplerinin istenmeyen bazı temayüllerde bulunması, beşerî bir realite olarak kendini göstermektedir.

5. Dar Gelen Dünya

"Geride kalan üç kişinin de Allah tevbelerini kabul etti. O derece bunalmışlardı ki, yeryüzü bütün genişliğiyle beraber kendilerine dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıkıştırdı. Allah'tan, yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar..." (Tevbe, 9/118)

Âyet, Tebük seferinden geri kalan üç sahabinin iç dünyasını tasvir etmektedir. Bu üç sahabi, Ka'b b. Malik, Mürare b. Rebi ve Hilal b. Ümeyye'dir. Bunlar, Tebük seferine katılabilecekleri halde ihmal etmişler, fakat bu ihmalleri dolayısıyla çok ciddi bir pişmanlık duymuşlar, vicdanen

53 Râzî, XVI, 215
54 Râzî, XVI, 59
55 İbn Mace, *Sünen*, Çağrı Yay. İst. 1981, *Mukaddime*, 10

rahatsız olmuşlardır.[56] Âyet, "yeryüzü bütün genişliğiyle beraber başlarına dar geldi" diyerek onların iç dünyalarını anlatır. Türkçedeki "dünya sanki başıma yıkıldı" ifadesi benzeri bir manayı ifade etmektedir.

---

56 bkz. Buhari, Megazi, 79.

Birinci Bölüm

TEŞBİH, İSTİARE, TEMSİL VE MESEL

TEŞBİH, İSTİARE, TEMSİL VE MESEL

1. TEŞBİH

Kur'ân'ın i'caz sırlarından biri teşbihtir.[57] Teşbih (allegori), aralarında ya hakikaten veya mecazen münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir.[58] Teşbihte esas olan, zayıfın kuvvetliye benzetilmesidir.

Mesela, "Ali, arslan gibi cesurdur." dediğimizde Ali'nin cesaretini arslana benzetiriz. Bu cümlede teşbihin dört esasını da görmekteyiz:

1. Müşebbeh, yani benzeyen. (Ali)
2. Müşebbehün bih, yani benzetilen. (Arslan)
3. Vech-i şebeh, yani benzetme ciheti. (Cesaret)
4. Edat-ı teşbih. (gibi)[59]

Bu dört unsurun da beraber bulunduğu teşbihe "teşbih-i mufassal"; vech-i şebehi söylenmeyen teşbihe "teşbih-i mücmel"; edat-ı teşbihi bulunmayan teşbihe "teşbih-i müekked" ve vech-i şebehle edat-ı teşbihi olmayan teşbihe "teşbih-i beliğ" adı verilir.[60]

Dört unsuru da taşıyan teşbihler fazla kullanılmaz. Belağat cihetiyle de makbul değildir. "falanın ilmi deniz gibi" demektense, "falan deryadır" demek daha etkilidir.[61]

---

57 Ebû Zehra, s. 255

58 Mevlevi, s. 168-169

59 bkz. Carim, s. 20; Haşimi, Ahmed, *Cevahiru'l-Belağa*, Daru İhyai't- Türasil-Arabi, Beyrut., s. 247-248

60 bkz. Şahiner, Necmeddin, *Edebi Sanatlar*, Yeni Asya Yay. İst. 1975, s. 43-44

61 bkz. Haşimi, s. 270

Teşbihte her cihetle mutabakat aranmaz.[62] Müşebbehin müşebbeh bih'e bir yönden benzemesi yeterlidir. Diğer bir ifadeyle, teşbihin bir haddi vardır. Çünkü eşya bazı cihetlerden birbirine benzer, bazı cihetlerden ise birbirinden farklıdır. Dolayısıyla teşbihin hangi cihetten olduğuna bakılır. Mesela insanın yüzü ay ve güneşe benzetilince bununla yüzün parlaklığı kastedilir. Yoksa cirmen büyüklük ve yakıcılık hatıra gelmez.[63] "Ali arslandır." dediğimizde cesaret yönünü nazara almak yeterlidir. Ayrıca tüy ve pençe aramaya lüzum yoktur.

Teşbih ile anlatımda bir takım incelikler, nükteler, ibretler vardır.[64] Teşbih, manayı canlı bir şekilde zihne yaklaştırır.[65] Günlük hayatımızda ve edebiyat alanında sıkça teşbihlerle karşılaşırız. Mesela, siyah saç geceye, yüksek insanlar yıldıza, at rüzgar ve şimşeğe, yıldızlar inci ve çiçeklere, gemiler dağlara, cimri insan kurak araziye... benzetilir.[66]

Yahya Kemal'in "durmuş saat gibiydi durup geçmeyen zaman" [67] ifadesinde, zaman durmuş saate benzetilmiştir. Durup geçmeyen zaman, gerçekten "durmuş bir saat" değildir. Şair, ruh sıkıntısından doğan vaktin bir türlü geçmeyişini bu şekilde daha kuvvetli anlatmıştır.[68]

Bir de şu ifadelere bakalım: Gökgürültüsü sanki havada gezen bulutların çobanıdır. Hava okyanusunda şimşek asasını bulutların başlarına doğru uzattığında, bu parçalar titreşir, sarsılırlar. Onların bu hali, haşre rastlamış dağları veya kasırgaların oynadığı gemileri, altta depremin titreştirdiği bahçeleri veya eşkiyanın hücumundan kaçan bir kafileyi hatırlatır.[69]

Teşbih müşebbehün bih itibariyle de "hissî ve aklî" olmak üzere ikiye ayrılır. "Sen güneş gibisin." ifadesi hissî bir teşbihtir, "Cehalet ölüm gibidir." ifadesi ise aklî bir benzetmedir. Cehennem zakkumundan bah-

---

62 Meydanî, Abdurrahman Hasen Habenneke, *Emsal ü'l-Kur'ân*, *Daru'l-Kalem*, Dımeşk, 1992, s. 19

63 el-Mübered, Ebû Abbas Muhammed b.Yezid, *el-Kamil*, Müessesetü'r- Risale, 1986, s. 948

64 Hamedan, Mahmud Musa, *Edevatu't- Teşbih*, Mısır, 1992, s. 3

65 Sağir, Muhammed Hüseyin Ali, *es-Suretu'l-Fenniyye fi'l-Meseli'l-Kur'ânî*, Daru'l-Hadi, Beyrut, 1992, s. 180

66 Haşimi, s. 288; Carim, s. 67-68

67 Beyatlı, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İst. 1987, s. 110

68 Kurt, İhsan, *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Kültür Bakan., Ankara, 1991, s. 161

69 Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, (Arapça) Mihrab Yay. Almanya, s. 137

seden âyette *"o ağacın tomurcukları şeytanların başları gibidir"* (Saffat, 37/65) denilmesi ise vehmî bir benzetmedir. (Teşbih-i muhayyel).[70] Yani hariçte ve vaki'de insanlar böyle bir şey görmemekle beraber, zihnen ve hayalen böyle bir ifadeyi tasavvur edebilmektedirler.

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı teşbihleri din düşmanlarınca saptırılarak İslâm'a saldırıda kullanılmak istenir. Bunlardan biri şu âyettir:

"Kadınlarınız sizin için bir harstır."(Bakara, 2/223)

Hars kelimesi, "ekinlik, ekim yeri" anlamında olup, bununla kadının kadınlık uzvu toprağa, erkeğin nutfesi tohuma, doğacak çocuk da hasılata benzetilmiştir.[71] Bu beliğ teşbih, gerçeğin latif bir anlatımı iken, bunu "Kur'ân kadını tahkir etmiştir." şeklinde yorumlamak idrakten mahrumiyetin ve art niyetin net bir göstergesidir.

Şu âyet de kadınlarla alakalı beliğ bir teşbihtir:

"Onlar (kadınlar) sizin için bir libas, siz de onlar için bir libassınız." (Bakara, 2/187)

Yani, elbise gibi yekdiğerinize sarılır, sarmalaşırsınız. Elbisenin ayıpları örtmesi, soğuk ve sıcaktan koruması gibi, herbiriniz diğerinin halini örter, iffetini muhafaza ve fücurdan viikaye eder.[72]

Kur'ân'da Teşbihle İlgili Yazılmış Başlıca Kitaplar

Esraru't-Tenevvü'fi Teşbihati'l-Kur'âni'l-Kerim, Melik Hasan Bahş

et-Teşbihati'l-Kur'âniye ve Mede Te'siruha fi'n-Nüfus, Daifullah er-Rahili

Kitabu'l-Ceman fi Teşbihati'l-Kur'ân, Abdullah b. Hüseyin İbn Nakiya

Teemmülat fi Belağati't-Teşbihi'l-Kur'ânî, Abdülhamid Mustafa İbrahim

Edevatu't-Teşbih ve Delalatuha ve İstimalatuha fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Mahmud Musa Hamedan

Cahiliye Şiirinde ve Kur'ân'da Benzetme, İsmail Durmuş

70 bkz. Haşimi, 249-250

71 Râzî, VI, 71; Kurtubi, III, 62; Ebussuud, *İrşadu Akli's-Selim*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1990, I, 223; Yazır, II, 777; Sabunî, I, 143

72 Râzî, V, 106; Beydâvî, I, 106; Kurtubi, II, 211; Ebussuud, I, 201; Yazır, I, 670

2. İSTİARE

Kelimeler ya gerçekten vaz'olundukları anlamda veya, vaz'olundukları mana dışında kullanılırlar. Birincisine "hakikat", ikincisine "mecaz" adı verilir.[73] Mesela, "bülbül" kelimesini kuş için kullandığımızda "hakikat", güzel sesli biri hakkında kullandığımızda "mecaz"dır.

İşte istiare, "alakası teşbih olan mecaz" şeklinde tarif edilir.[74] Mecaz, istiareye göre daha geniş kapsamlıdır. Her istiare mecazdır, fakat her mecaz istiare değildir.[75] Benzeri bir cümleyi teşbih-istiare ilişkisi açısından söylemek mümkündür: Her istiare teşbihtir, fakat her teşbih istiare değildir.[76] Banarlı'nın ifadesiyle istiare, teşbihin en kısa, en güzel şeklidir.[77]

İstiare kelimesi etimolojik olarak birinden iğreti birşey isteyip almayı bildirir. Mesela, "Gece siyah bir yarasa gibi uçtu." ve "Karşımızda muazzam bir sonsuzluk çölü uzanıp gidiyordu."[78] cümlelerine bakalım. Birinci cümlede gece siyah bir yarasaya benzetilmiş ve uçurulmuştur. İkinci cümlede ise çölün bitmez tükenmez enginliği, ona sonsuzluk verilerek anlatılmıştır.

Bir de Mehmed Akif'in şu ifadelerine bakalım:

"Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa..."[79]

Burada düşman kalabalığı önce mahşere benzetilmiş, sonra da "kudursa, çıldırsa..." ifadeleriyle o mahşeri kalabalık bir köpeğe teşbih edilmiştir. Burada "mahşer-kudursa-çıldırsa" kelimeleri ödünç olarak gerçek anlamları dışında kullanılmışlardır.

---

73 Cevdet Paşa, s. 26-27; Zeydan, Abdulkerim, *el-Veciz*, Mektebetu'l-İslâmî, İst. 1979, s. 279-282; Tarlan, Ali Nihat, *Edebi Sanatlara Dair*, İnkılap Kitabevi İst. 1993, s. 11; Banarlı, Nihat Sami, *Edebi Bilgiler*, Remzi Kitabevi İst. 1948, s. 97

74 bkz. Kazvînî, s.124; Haşimi, 303-304; Mevlevi, s. 71; Rıfat, Muhammed, *Mecamiu'l-Edeb*, ts. s. 284; Ak, Halid Abdurrahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavaiduhu*, Daru'n-Nefais, Dımeşk, s. 277; Şahiner, s. 49-50

75 Cürcani, A. Kahir, *Delailu'l-İ'caz*, s. 356

76 Ak, s. 279; Ebû Zehra, s. 257

77 Banarlı, s. 99

78 Wellek, R. ve Warren A., *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Ter. Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 1983, s. 251

79 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, İnkılap ve Aka Yay. İst. 1984, s. 352

Yahya Kemal "Sessiz Gemi" isimli şiirinde bir cenaze manzarasını anlatır. Şiirde tabut bir gemiye, ölüm de seyahate benzetilir.. Bu gemiyle yapılan seyahat manzarası, bir cenaze alayının temsilidir. Benzetilen (gemi) söylenmiştir ama, özellikler hep bir ölünün ardında kalanların davranışlarını yansıtır. [80]

İstiarede şu üç özellik görülür:

1. İstiare bir mecazdır.

2. İstiarede gerçek anlamda kullanılmadığına delalet eden bir "karine-i mania" vardır.

3. İstiarede teşbih amacı söz konusudur.[81]

İstiarenin lafzı müfret ise müfret istiare, terkip halinde ise mürekkep istiare olur. Mürekkep istiare aynı zamanda temsili istiare olarak değerlendirilir. Müfret istiare, mekni ve musarrah olmak üzere ikiye ayrılır. Musarrah istiare ise, ya asli veya tebei'dir.

Bunların dışında istiare türleri de vardır. Mesela, cimri kişiye "Hatem" denilmesi tehekkümi bir istiaredir. "Ölümün tırnakları falana saplandı." tarzında hayalin meydana getirdiği istiare tahyili'dir.[82] "Kahvehanede bir arslan gördüm." şeklindeki bir ifade mutlak, "Kahvehanede silahlı bir arslan gördüm." şeklindeki bir ifade mücerred istiaredir. "Derin bir deniz ile tartıştım." şeklindeki istiare ise müraşşah olarak isimlendirilir. Burada, tartışılan kişi önce denize benzetilmiş, ardından "derin" kelimesi denizin bir sıfatı olarak kullanılmıştır.[83]

Teşbih ve istiare bazan birbiriyle iltibas edilir. Benzetme edatı zikredildiğinde teşbih olduğu aşikardır. Eğer hazfedilip, müşebbeh zikredilirse teşbih-i beliğ, zikredilmezse istiaredir.[84] Mesela, "Ali arslandır." ifadesi beliğ bir teşbihtir. "Arslan geldi." ifadesi ise istiaredir.

---

80 Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebi Sanatlar*, MEB. Yay. İst. 1992, s. 71

81 bkz. Külekçi, Numan, *Edebi San'atlar*, Akçağ Yay. İst. 1995, s.53-54

82 İlyada da yirmiyedi defa tekrarlanan «Gül rengi parmakları olan şafak» deyimi güzel bir tahyili istiaredir. bkz. Wellek, R. ve Warren A., s. 264

83 Cevdet Paşa, s. 134-138. Ayrıca bkz. Bolelli, s. 103-111

84 Zerkeşi, Bedreddin, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts. III, 434; Cevdet Paşa, s. 121

İstiare, Abdülkadir Cürcani'nin dediği gibi, cansızı canlı, dilsizi fasih, konuşmayan varlıkları beyan sahibi, gizli manaları aşikar yapar.[85]

Kelimelerde İstiare

Bazı manaları istiare ile anlatmak, anlatıma bir letafet, bir tatlılık verir. Muhatabın fikir ve hayalini harekete geçirir. "Bu at çok sür'atli" yerine "bu at uçuyor" demek çok daha etkilidir. Burada kelama istiare manası kazandıran "uçuyor" kelimesidir.[86]

"Bu kitap otuz yılda bestelendi." ifadesi "otuz yılda yazıldı" demekten çok daha engin manalar ifade eder. Bu engin manalara bizi kanatlandıran, cümledeki "bestelendi" kelimesidir.

"Bizim oğlan zeka tarlasını nadasa bırakmış." cümlesi zeka kapasitesinin kullanılmamasını latif bir şekilde anlatır. Bu letafeti kazandıran "zeka tarlası" istiaresidir. "Dünya yeni bir oluşum içinde. Herşey sür'atle değişiyor." demek yerine "dünyada değişim rüzgarları esiyor" demek daha beliğdir. "Enflasyon canavarı", "Trafik canavarı" şeklindeki istiareler, artık günlük hayatımızın bir parçası durumuna gelmiştir. Süratle yükselen tüketim malları fiatlarından bahsederken "fiatlar çıldırdı" demek, durumun vehametini çok daha etkin bir şekilde anlatmaktır. İbn Esir, sahabeyi anlatan eserine "Üsdü'l-Ğâbe: Ormanın Arslanları" adını vermiştir. Böyle bir isim, muhatabı engin ufuklara sevketmektedir.

"Masanın bacağı", "dağın eteği" gibi deyimlerde de istiare vardır. Fakat bu tür kullanım artık dilin tabii bir parçası haline gelmiştir. Şu deyimleri de de misal olarak zikredibiliriz: "Kelime hazinesi", "inci dişler", "fildişi boyunlar", "tel tel altın saçlar."[87]

Manayı bir takım deyimlerle anlatmak söze letafet kazandırır. "Deyimsiz bir anlatımın tuzsuz- baharatsız bir yemekten farkı yoktur. İkisi de yavan ve tatsızdır."[88]

---

85 Cürcani, Abdülkahir, *Esraru'l Belağa*, Tashih ve ta'lik: M. Reşid Rıza, Daru'l-Matbaatu'l-Arabiye, s. 33

86 Cevdet Paşa, s. 135

87 Wellek, R. ve Warren A., s. 263- 264

88 Adıgüzel, Hüseyin, *Deyim Hazinemiz*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1990, s. 5

Sosyal hayatta karşılaştığımız bazı istiarelere bu atf-ı nazardan sonra, Kur'ân âyetlerinden bazı misallerle konuyu açmak istiyoruz:

a. Tek Başına Bir Ümmet

"Muhakkak ki İbrahim başlıbaşına bir ümmet idi." (Nahl, 16/120)

Âyet, bir fert olan Hz. İbrahim'i "bir ümmet" olarak vasıflandırmakta. Âyetin açıklamasında başlıca iki yorum karşımıza çıkar:

a) *"Ben seni insanlara imam (önder) yapacağım."* (Bakara, 2/124) âyetinin bildirdiği üzere insanlara rehber olması.

b) Bütün hayır sıfatlarında kemâlde olması, diğer insanlarda bütünden birer parça olarak görülen güzellikleri kendinde toplaması cihetiyle tek başına bir ümmet gibi olması. Çünkü, "Bütün âlemi bir fertte toplamak, Allah'ın kudretine hiç de zor değildir."[89]

b. Kalb-i Selim Hediyesi

"O Rabbine selim bir kalp ile geldi." (Saffat, 37/84)

Hz. İbrahim'den bahseden bu âyet, O'nun mümtaz bir yönüne dikkat çeker: O Rabbine selim bir kalb götürür. Bu ifade, sultanın huzuruna kıymettar bir hediyeyle varan ve hediyesi kabul edilen kimsenin durumunu tasvir etmektedir.[90]

Kur'ân-ı Kerîm'de selim kalbden bahseden iki âyet vardır.[91] Her iki âyetin de Hz. İbrahim'le ilgili oluşu, gerçekten manidardır.

c. Efendisinden Kaçan Köle

"Şüphesiz Yunus da gönderilen peygamberlerden idi. Bir vakit dolu gemiye kaçmıştı...!" (Saffat, 37/139-140)

Âyetler Hz. Yunus'un hayatının mühim bir olayından bahsetmekte. Otuzüç yıl Ninova'da kavmine tebliğde bulunan Hz.Yunus, onların dinle-

---

89 bkz. Zemahşeri, II, 434; Râzî, XX, 134; Kasımî, Cemaleddin, *Mehasinu't-Te'vil* (Tefsiru'l-Kasımi), Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiye, 1957, X, 3874; Sabunî, II, 149

90 Ebussuud, VII, 197; Alûsî, Ebu'l-Fadl, *Ruhu'l-Meani*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1985, XXIII, 100; Sabunî, III, 41

91 bkz. Şuara, 89; Saffat, 84

memesi üzerine, daha İlahî izin gelmeden bir gemiye biner, şehri terkeder. Âyette bu terkediş, (ebeqa) ile ifade edilmiştir. Bu ise, kölenin efendiden kaçmasını anlatmaktadır.[92]

d. Susan Öfke

"Vakta ki, Musa'dan gazap sustu..." (A'raf, 7/154)

Tur'dan dönen Hz. Musa, kavmini bir buzağı heykeline tapıyor görünce, son derece öfkelenir, celâllenir. Halef olarak bıraktığı kardeşi Harun'un başından tutup çekmeye başlar. Onun mazeret bildiren ifadelerini duyunca sükunet bulur. Üstteki âyet, ondaki gazabın susmasından bahsetmekle, gazabı bir şahıs olarak tasvir etmektedir. Sanki, gazap Musa'nın içinde müstakil bir fert olarak O'nu yönlendirmekte "Kavmine şöyle de! Tevrat levhalarını yere bırak! Kardeşinin başından tut, kendine çek!" demekte, bağırıp çağırmakta, emirler vermektedir.[93]

Muaviye b. Gurre, öfkenin susmasını anlatan سَكَتَ (sekete) ifadesini, سَكَنَ (sekene) şeklinde okumuş, ama bu kıraatte, diğerindeki hareketliliği, parlaklığı görmek mümkün değildir.[94] "Sekene" kelimesi, sükunet bildirir, öfkenin yatışmasını anlatır. "Sekete" kelimesi ise, "sustu" anlamında olup, o ana kadar çok şeyler söylediğini çağrıştırır.

e. Şaşkın Seyyahlar

"Görmez misin onlar her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar." (Şuara, 26/225)

Âyet, imandan ve salih amelden mahrum şairlerin perişan hallerini bildirmektedir. "Her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar." ifadesi, bunların hidâyet yollarından sapmalarını, medih ve hicivde aşırılıklarını sahrada yolunu kaybedip de nereye gittiklerini bilmeyen kimselere benzetmektedir.[95] Zemahşeri'nin yorumuyla, "Bunlar her alanda konuşurlar, sözde aşırılıktan, haddi tecavüzden kaçınmazlar. Öyle ki, en korkak insanı

[92] bkz. Zemahşeri, III, 353; Alûsî, XXIII, 143; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, X, 3; Sabunî, III, 47

[93] Zemahşeri, II, 120; Râzî, XV, 14; Alûsî, IX, 71; Sabunî, I, 480

[94] Zemahşeri, II, 120

[95] Sabunî, II, 398-399

Antere'ye, en cimri kişiyi Hatem'e tercih ederler. Temiz kişiye iftiradan, müttakiyi fasık göstermekten geri kalmazlar."[96]

Râzî, âyetin ifadelerinin "ben bir vadide sen bir vadide" deyişimiz misali, onların muhtelif yollarda olduklarını beyan ettiğini söyler. Çünkü şairler, bakarsın birşeyi zem'den sonra medhe başlarlar veya medihten zemme geçerler. Bazen de birini tahkir ederler, sonra tazim gösterirler. Veya tazim ettiklerini bir başka sefer tahkir ederler.[97]

f. Dinden Pay

"İşlerini aralarında pay ettiler."

Âyet, insanların dinden nasiplerini anlatır. Âyet metnindeki (tekatta'u) ifadesi, bir bütünü parçalara, hisselere bölen bir topluluğu hayale getirmekte. Adeta "bu bunun payı, bu şunun payı" demekteler.[98] Bu ifade, insanların dinde ihtilaflarını ve fırka fırka oluşlarını temsil etmektedir.[99] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu ifadesine bu zaviyeden bakabiliriz:

"Yahudiler 71 fırkaya bölündü, Hristiyanlar 72... Benim ümmetim ise 73 fırkaya bölünecek..."[100]

Yani, bütün dinlerde ihtilaf tarihî bir realitedir. Hemen her dinde pek çok fırka, hizip ortaya çıkmıştır. Bunların herbiri aynı dine mensup kişiler olmakla beraber, dini algılayışları farklı farklı olmuştur.

g. Kader Kuşu

"Her insanın "tair"ini boynunda kendine taktık..." (İsrâ, 17/13)

Türkçe mealini vermekte zorlandığımız ve başkalarının da zorlandıklarını gördüğümüz bu âyet, insanın baht ve kaderinden, talep ve amelinden bahsetmekte. İstiare olarak kullanılan "tair" (kuş) kelimesinin âyette kullanımını anlamak için, o devirdeki Arapların kuşa bakışlarını bil-

---

96 Zemahşeri, III, 133

97 Râzî, XXIV, 175

98 Zemahşeri, II, 583; Râzî, XXII, 219; Sabunî, II, 278

99 Râzî, XXII, 219

100 Tirmizi, Ebû İsa Muhammed, *Sünen*, Çağrı Yay. İst. 1981, *İman*,18; İbn Mace, *Fiten*, 17; Ebû Davud, Sünne, 1

mek gerekiyor. Araplar herhangi bir işe girişecekleri zaman, "bu işin sonu hayır mı olacak, yoksa şer mi" sorusuna kuşların durumundan cevap ararlardı. Kuş kendisi mi havalanıyor, yoksa bir başkasının kışkırtmasıyla mı? Uçtuğunda sağa-sola yahut yukarıya mı gittiğine dikkat ederler, bunlarla o işin hayır veya şer, uğurlu veya uğursuz olduğuna istidlalde bulunurlardı. Bu hal onlarda sıkça olduğundan hayır ve şer, bir şeyin lazımıyla tesmiyesi kabilinden "tair" ile isimlendirildi.[101]

Veya âyet Farsça "baht" denilen o kişinin kaderden payını anlatmaktadır. Allah insanları yaratıp herbirine belli bir miktar akıl, ilim, ömür, rızık, saadet, şekavet vermiştir. İnsanın bu miktarı aşması ve ondan inhiraf etmesi mümkün değildir. Buna göre, sanki bu mukadderat (takdir olunan şeyler), o insana doğru uçmaktadır.[102]

h. Yüksekten Düşenler

"Benim kime gazabım inerse, o uçuruma gider." (Tâhâ, 81)

İsrailoğullarına müteveccih bu ilahî beyanda "uçuruma gider" manası, âyette.... "hevâ" ile ifade edilmiştir. Bu ifade "helak olur" manasını tazammun eder. Ancak bu helak oluş, dağ gibi yüksek bir yerden düşüp perişan olmak tarzındadır.[103]

ı. Alevlenen Saç

"Ya Rabbi dedi, işte ben... Artık kemik gevşedi benden. Baş bembeyaz alev aldı..." (Meryem, 19/4)

Âyet, Hz. Zekeriya'nın Cenab-ı Hakk'a hazin yalvarışından bir parçadır. "Baş bembeyaz alev aldı." kısmı bir istiaredir. Bu ifadede, ihtiyarlık dolayısıyla saçındaki beyazın her tarafa ilerleyişi, ateşin intişarıyla anlatılmıştır.[104]

---

[101] Râzî, XX, 167; Alûsî, XV, 31; Sabunî, II, 156

[102] Râzî, XX, 167

[103] Zemahşeri, II, 548; Râzî, XXII, 96; Alûsî, XVI, 240; Sabunî, II, 246

[104] Cürcani, A. Kahir, *Delailu'l-İ'caz*, s. 80; Zemahşeri, II, 502; Râzî, XXI, 181; Kurtubi, XI, 52-53; Ebussuud, V, 253; Rummani, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *en-Nüket fi İ'cazi'l-Kur'ân*, (Sülüsü'r- Resail fi İ'cazi'l-Kur'ân kitabı içinde) Daru'l-Mearif, Mısır 1968, s. 88

Âyetlerden verdiğimiz bu misallerden öyle anlaşılıyor ki, istiare yoluyla kullanılan bir kelime muhatabın zihnini harekete geçirmekte, hayalini kanatlandırmakta, onu bambaşka ufuklara götürmektedir.

3. TEMSİL

Bazıları teşbih ve temsil arasında bir fark görmez.[105] Ancak, manada yakınlık aynı anlamı taşımayı gerektirmediğinden, genelde bir ayrım cihetine gidilmiştir.

Çok cihetle yapılan teşbihe temsil denir.[106] Mesela, âlim birisi hakkında "o bir deryadır" sözü teşbihtir. "O, hem yakındakilerin hem de uzaktakilerin istifade ettiği bir denizdir. Yakındakiler denizin cevherlerinden, uzaktakiler de bulutlarından istifade ederler" sözü ise bir temsildir.

Ahmet Haşim şöyle der: Hiçbir şey dil kadar ağaca benzemez. Diller tıpkı ağaçlar gibi mevsim mevsim rengini kaybeden ölü yapraklarını dökerler ve tazelerini açarlar. Dilin yaprakları kelimelerdir.[107]

Bu ifadelerde diller ağaca benzetilmiş ve dildeki yenilenme ağacın bazı yapraklarının dökülüp yerine yenilerinin gelmesiyle anlatılmıştır. Teşbih çok cihetle yapıldığından bu bir temsildir.

Teşbih umumi, temsil ona nisbetle hususidir. Her temsil teşbihtir. Fakat her teşbih temsil değildir.[108]

Temsil temessüle vesiledir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Meryem'e görülen ruh (Cibril) için *"O'na düzgün bir beşer halinde temessül etti."* (Meryem, 19/17) denilmesinden mülhem olarak şöyle diyebiliriz: Göze görülmeyen o ruh, bu şekilde temessül ile gözle görülür hale geldiği gibi, gaybî-derin manalar dahi temsil vasıtasıyla temessül eder.

Sokrat'ın insan zihnini balmumundan bir levhaya benzeterek öğren-

---

[105] bkz. İbn Esir, Ziyaeddin, *el-Meselü's-Sair*, Daru'r- Rifaî, Riyad, 2. bsk. II, 123

[106] Haşimi, s. 262; Carim, s.35; Abdali, Şerif Mansur b. Avn, *el-Emsal fi'l-Kur'ân*, Alemu'l-Marife, Cidde, 1985, s. 30

[107] Timurtaş, Faruk Kadri, *Diller ve Türkçemiz*, Alfa Yay. İst. 1996, s. 369

[108] Cürcani, Abdülkahir, *Esraru'l Belağa*, s. 75; Zeyn, Semi' Atıf, *el-Emsal ve'l-Misl ve'l-Mesülat fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1987, s. 16

me ve unutma olaylarına açıklık getirmesi, Eflatun'un mağara misaliyle "ide'ler alemini" anlatması unutulmaz birer temsildir.[109]

Temsil, en uzak hakikatleri yakına getiren bir dürbün; en dağınık meseleleri toplattıran bir cihetü'l-vahdet; en yüksek gerçeklere ulaştıran bir merdiven; gaybî gerçeklere açılan bir penceredir.[110] Belağat alimleri, temsilin etkisi hakkında gayet kıymetli mütalalarda bulunmuşlardır. Mesela:

Temsil, "huri kavramı" gibi gaybi bir şeyi zihne yaklaştırır. Haşir gibi anlaması güç bir meselede muhatabı ikna eder. Allah yolunda vermek gibi bir meselede insanları meylettirir. Faiz gibi haksız bir kazançtan onları vazgeçirir. Methettiğini göklere çıkarır, zemmettiğini yerin dibine batırır. Muhatabın dikkatini çekerek fikir gücünü harekete geçirir. Çok söze muhtaç bırakmadan veciz olarak ifade-i meramı sağlar.[111]

Temsil, manayı keşf, matluptan perdeyi ref eder. Vehmî birşeyi gözle görülür hale getirir.[112]

Temsil, kalbe daha çok nüfuz eder. İnatçı hasmı susturmada daha etkili olur. Çünkü, mütehayyel şeyi muhakkak, ma'kulu mahsus olarak gösterir.[113]

Temsil, vehmin akla itaatine en latif vesiledir. Aklen bilinen gözden ırak şeylerin yüzünden perdeyi kaldırır, onları gözle görülür tarza getirir. Bilinmeyeni bilinir, tanınmayanı ülfet edilir yapar.[114]

Temsil ile ifade edilen manalar, fikri de harekete geçirir. "Acaba bundan murat nedir?" dedirtir. İnsan, birşeye iştiyaktan sonra onu elde etse, daha hoş olur. Bu tür manalar, sedefteki inci gibidir. İçini açmadan kendini göstermez.[115]

---

109 bkz. Keklik, Nihat, *Felsefede Metafor*, *Edeb*iyat Fak. Basımevi, İst. 1990, s. 17-20. Nihat Keklik bu eserinde felsefe tarihinde görülen en meşhur temsilleri belli bir sistematik içinde takdim etmiştir.

110 bkz. Nursî, *Mektubat*, Envar Neş. İst. 1993, s. 377

111 bkz. Meydanî, s. 59-60

112 Zemahşeri, I, 262

113 Beydâvî, I, 30

114 Ebussuud, I, 50

115 bkz. Cürcani, Abdülkahir, *Esraru'l-Belağa*, s.118-119

Akıllar çoğunlukla vehimlerin müdahale ve tasallutlarına maruz olduklarından, gizli makulatı güzel bir şekilde idrakten mahrum kalırlar. Temsil ise, vehimleri akla itaat ettirip, hakikatı cahil, anlayışsız kimselere bile fehmettirmeye vesile olur. Zira temsil, dakik ve rakik gizli makulatın peçe ve perdesini atarak onları açık mahsusat kisvesinde ibraz eder. Böylece tanınmadık şeyleri tanınmış, görülmedik şeyleri görülmüş gibi izhar ve ifham eyler.[116]

İnsanın hayali makulattan ziyade mahsusata daha itaatkardır. Temsil, hayale hoş gelir. İşi gücü insana tereddüt vermek ve akla muhalefet olan vehmin akla itaatini temin eder. Gaibi şahit sûretinde, yani gözle görülmeyeni gözle görülür şekilde gösterir. Temsil, vicdanı tehyic ve tahrik eder. Aklî bir mesele, duyulara hitap eder bir şekilde gösterilerek, fikir ve his birleşir. Temsil vasıtasıyla, ayrı ayrı manalar birbirine bağlanır.[117]

Abdülkahir Cürcanî, belağatın temel kitaplarından olan "Esraru'l-Belağa" isimli eserinde, temsilin tesirini şöyle anlatır:

"Temsil, manaya bir elbise giydirir. Ona nüfuz kazandırır. Kadrini yükseltir. Ateşini alevlendirir, manayı daha parlak yapar. Nefisleri kendine çekmede kuvvet sağlar. Kalbleri kendine davet eder. Kalbin en uzak köşelerinden o manalara bir hareket başlar. İnsan tabiatını, muhabbetle o manalara boyun eğdirir.

Getirilen temsil eğer medh için ise, o manaları daha parlak, daha azametli yapar. Nefiste tesiri daha asil, daha büyük olur, Meyilleri daha ziyade tahrik eder. Medhi daha süratli sağlar, feraha daha çabuk ulaştırır. Medhedene şefaati celbeder. Dillere daha kolaydır. Kalblerin taallukuna daha evla ve daha layık olur.

Eğer zem ise, dokunuşu daha acıtıcı, dağlaması daha yakıcı, incitmesi daha şiddetlidir.

Eğer hüccet ise, bürhanı daha nurlu, galebesi daha kâhir, beyanı daha bâhirdir.

---

116 Yazır, I, 244

117 Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s. 123

Eğer iftiharsa, öne geçirmesi daha çabuktur. Daha şerefli yapar, dili daha yaman olur.

Eğer özür beyan etmek ise, kabule daha yakın, kalplere daha cazip, karanlıkları daha rahat dağıtıcı olur. Gadabı daha çabuk giderir, düğümü daha kolay çözer. Güzel bir sonuca bağlar.

Eğer vaaz ise, sadra daha şifalı, düşünmeye daha etkili, tebliğ ve zecirde daha müessirdir. Gayeyi gösterir, hastayı iyileştirir, susuza şifa olur."[118]

Cürcani'nin bu veciz ifadelerini bazı misallerle açmakta yarar görüyoruz. Şöyle ki:

"Yaptığın kötülüğe karşı iyilik göremezsin, boşuna kendini kandırma!" yerine, "Dikenden üzüm toplayamazsın, ancak ektiğini biçersin." demek;

"Kıymetini bilmeyeceği şeyleri cahile söyleme." yerine, "Hınzırların önüne inci saçma!" demek;

"Dünya devam etmez, baki kalmaz." yerine, "Dünya geçici bir gölge, geri alınacak bir ödünç mal ve emanettir." demek elbette daha edebi ve daha müessirdir.[119]

Arkadaşın insan üzerindeki etkisi herkesce bilinen bir hakikattır. Fakat şöyle bir ifade, bu hakikati daha açık ve etkili bir şekilde gösterir: "Kişi salihlerle arkadaşlığa devam ettikçe salihlerden olmaya devam eder. Ancak kötülerle arkadaşlığa başlarsa, tatlı suya sahip nehirlerin denize karışmasına benzer."[120]

"İnsan şu dünyaya doymaz." fikri, şöyle bir temsille daha kalıcı olarak ifade edilebilir: "Dünya tuzlu su gibidir. Ne kadar içsen, susuzluğun o derece artar."[121]

Güzel konuşan biri hakkında "çok güzel konuşuyor" demek sade bir anlatımdır. Fakat, "Onun sözleri su gibi akıcı, seher rüzgarı gibi latif, bal gibi tatlıdır." şeklinde söylemek, ifadeye letafet katacaktır:

---

[118] Cürcani, Abdülkahir, *Esraru'l-Belağa*, s. 92-96

[119] Abdali, s. 39- 40

[120] Carim, s. 38

[121] Haşimi, s. 264

Cömert kişilerin buluta benzetilmesi, az-çok alışılmış bir haldir. Fakat şöyle bir ifade, herhalde daha çarpıcı ve daha dikkat çekicidir: "Bir gün biri seni cömertlikte buluta benzetirse medhinde hata etmiş olur. Çünkü bulut verir ağlar, fakat sen verir, gülersin."[122]

Bir insanın üstünlüğünü anlatırken şöyle bir ifade kullanmak aynı zamanda bir delil manasını da taşır: "Onlardan biri olduğun halde senin diğer insanlara üstün olman, miskin ceylanın kanından bir parça olması gibidir."[123]

"Dinin füruatı asırlara göre değişiklik arzeder." cümlesi mücerred bir ifadedir. Fakat bu cümleden sonra "Nasıl mevsimlere göre gıdalar ilaçlar, elbiseler değişir. Öyle de..." denilse, bu mücerred dava zihinlere daha kolay yerleşir.

"Biz Kur'ân'dan mü'minlere bir şifa ve rahmet indiririz. Fakat o, zalimlerin ancak hüsranını artırır." (İsrâ, 17/82) âyetini okuyan birisi "Zatında şifa ve rahmet olan Kur'ân, acaba zalimlere nasıl hüsrana sebebiyet verir." diye düşünebilir. Fakat âyetin yorumunda, "Güneşin ziyasından pis maddeler kokuşur." denildiğinde, böyle bir vesvese ortadan kaldırılmış olur.[124]

Temsil, Kur'ân'ın gizli manaları bildirmekte, gerçekleri göstermekte kullandığı bir vesiledir.[125] Kur'ân-ı Kerîm, meselelerini anlatırken sıkça temsiller verir. Kelâmın medih, zem, delil getirme, öğüt verme gibi kısımlarında getirilen temsiller, sözün tesirini artırmakta, güzelliğini ziyadeleştirmektedir. Mesela, Kur'ân-ı Kerîm, sahabenin medhinde şöyle der:

"Onların hali bir ekine benzer ki, filizini çıkarmış, derken onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış, ardından gövdesi üzerinde doğrulmuş, ekincilerin hoşuna gidiyor..." (Fetih, 48/29)

Hamdi Yazır, âyetin yorumunda şöyle der: "İşte, Resûlullah (s.a.s.) ve ashabı böyle hoş, mükemmel, muntazam, güzel bir ekin gibi yetiştirilmiş bir ordudur. Burada Resûlullah'ın (s.a.s.) feyz-i ahlakı, talim ve terbiyesi ile

---

[122] Carim, s. 60

[123] Cürcani, Abdülkahir, *Esraru'l Belağa*, s. 103

[124] bkz. Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s. 218

[125] Abdali, s. 57

ümmetine ruhen ve cismen verilen hayatî nizam ve neşenin bir ifadesi ve Mekke fatihlerinin bir resm-i geçidi vardır."[126]

Âyet, tek başına olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ehl-i imanla kuvvetlendirilmesini anlatmaktadır.[127] Sahabe, İslâm'ın başlangıcında sayıca az idi. Sonra çoğaldılar, kuvvetlendiler. İnsanları hayrette bırakacak şekilde ilerlediler.[128]

"Şüphesiz Allah kendi yolunda kurşunlarla kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever." (Saff, 61/4) âyetinde medih yoluyla bir teşvik vardır.

Şu âyet ise, ilmiyle dalalete düşenlerin en adi bir seviyede olduklarını gayet müessir bir şekilde tasvir eder:

"Onlara o herifin kıssasını oku ki, ona âyetlerimizi sunmuştuk da, o onlardan sıyrıldı çıktı. Derken onu şeytan arkasına taktı da, sapkınlardan oldu. Eğer dileseydik biz onu o âyetlerle yükseltirdik. Lakin o, yere (süfli şeylere) saplandı ve hevasının ardına düştü. Artık onun meseli, o köpeğin meseline benzer ki, üzerine varsan dilini salar solur, bıraksan yine dilini salar, solur. İşte bu, âyetlerimizi yalanlayan kimselerin meselidir." (A'raf, 7/175-176)

Âyet, ilminin hilafına amel eden kötü alimi anlatmakta. Dalalete düşmesi cehilden değil, ilimden. Bilerek küfrü imana tercih etmekte.

Artık hiç dönmeyecek bir şekilde imandan ayrılması âyette "insılah" olarak ifade edilmiştir. Zira insılah, hayvanın derisinin soyulması anlamında kullanılır.[129] Âyette "şeytana uydu" denilmeyip "derken onu şeytan arkasına taktı" denilmesi de manidardır. Bu ifade, şeytanın onu avladığını anlatmaktadır.[130]

Köpek, hayvanlar içinde en habis, kadri en düşük, en hasis nefse sahip bir hayvandır. Himmeti batnını aşmaz. Kuvvetli bir hırsa sahiptir. En aşağı şeylere de razı olur. Mesela kokuşmuş cife, ona taze etten daha hoş,

---

126 Yazır, VI, 4442

127 Zemahşeri, III, 551

128 Beydâvî, II, 413; Kurtubi, XVI, 194; Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Eser Neş. İst. 1389 h., IX, 59

129 İbn Manzur, III, 25; İsfehani, s. 419

130 İbn Kayyim, *Fevaid*, Daru'n- Nefais, Beyrut 1986, s. 132 -133

pislik helvadan daha tatlı gelir. Bir leş bulsa yüz köpeğe yeteceği halde kimseyle paylaşmaz, yaklaşana hırlar.[131] İşte, böyle hasis bir hayvanın en nahoş bir hali dilini sarkıtıp solumasıdır. İlahî âyetlere muhatap olduğu halde, şeytanın peşinden gidenler böyle bir köpeğe benzetilmiştir.

Âyette hali tasvir edilen şahıs hakkında Beni İsrail bilginlerinden biri, Ümeyye b. Ebî Salt veya Bel'am b. Baura şeklinde farklı rivayetler vardır.[132] Ümeyye b. Ebî Salt, semavî kitaplardan Allah'ın bir peygamber göndereceğini öğrenen ve kendisinin peygamber olarak gönderileceğini uman birisidir. Hz. Peygamber gönderilince, hasedinden onu inkar eder. Hz. Peygamber onun hakkında "şiiri iman etmiş, fakat kalbi kâfir" demiştir.[133]

Bel'am ise, kendisinde bazı İlahî kitapların bilgisi olan biridir. Fakat Hamdi Yazır'ın da dikkat çektiği gibi, anlatılan bu kıssadan maksat şahsın tarifi değil, halini tefhim ve temsildir.[134] Her devirde, âyetin tasvir ettiği tipleri görmek mümkündür.

Kur'ân'ın yetim malı ve faiz yiyenlerle ilgili ifadeleri son derece caydırıcı birer temsil tarzındadır. Şöyle ki:

"Zulmen yetimlerin mallarını yiyenler, karınlarında sırf bir ateş yerler ve yarın bir çılgın ateşe yaslanırlar." (Nisâ, 4/10)

Âyet, zulmen yetim malı yiyenlerin şimdiki ve ilerdeki hallerini vicdanlarda iz bırakacak ifadelerle tasvir etmektedir. Onların yedikleri ateştir, akıbetleri de ateş olacaktır. Zemahşeri'nin ifadesiyle, yedikleri onları ateşe götürecektir.[135]

Rivayet edilir ki, yetim malı yiyen kişi kıyamet günü kabrinden ağzıburnu-kulakları ve gözlerinden duman çıkar bir halde diriltilir. Böylece insanlar onun bu dünyada yetim malı yiyen birisi olduğunu bilirler.[136]

Cenab-ı Hakk faiz yiyenlerle ilgili olarak şöyle bildirir:

---

131 İbn Kayyım, *İ'lamu'l-Muvakkiin an Rabbi'l-Alemin*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, I, 128

132 Râzî, XV, 53-54; Beydâvî, I, 367

133 Râzî, XV, 54

134 Yazır, IV, 2335

135 Zemahşeri, I, 504

136 Zemahşeri, I, 504- 505; Râzî, IX, 200

"Faiz yiyen kimseler şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar. Bu, onların 'alışveriş tıpkı faiz gibidir' demelerindendir..." (Bakara, 2/275)

Onların 'alışveriş tıpkı faiz gibidir' demeleri "teşbih-i maklup" olarak değerlendirilir. Yani normalde 'faiz tıpkı alışveriş gibidir' demeleri beklenirdi. Böyle demekle faizin kendilerinde bir asıl, alışverişin ayrıntı olduğu hissettirilmiştir.[137]

Âyette bildirilen kalkışın ne zaman olacağı hususunda başlıca kabirden kalkış veya kıyamette ilahi huzurdaki perişan halleri nazara verilmiştir.[138] Bunlar kabirlerinden cin çarpmış kimse gibi kalkacaklardır. Yedikleri faiz karınlarında ağırlık ve şişkinlik yapacak, hamile kadınlar misali bir görünümle kabirden kalktıklarında dik duramayıp yere düşeceklerdir. İnsanlar normal yürürken, onların her kalkışlarını bir düşüş takip edecek ve bu şekilde onların faiz yiyen kimseler oldukları bilinecektir.[139]

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) mi'raçta sarkık karınlı insanlar gösterilir. Hz. Cebrail'e "bunlar kimler" diye sorunca Hz. Cebrail şu cevabı verir: "Bunlar faiz yiyenler."[140]

Seyyid Kutub, âyetin tasvir ettiği şeklin bizzat bu dünyada beşeri hayatta vaki' olduğuna dikkat çeker. İçinde yaşadığımız alemin hemen her tarafında endişe, ızdırap, korku, stress hakimdir. Bunların en büyük bir sebebi ise faiz belasıdır.[141]

Hamdi Yazır, bu tür kimselerin dünyadaki durumunu şöyle ele alır: Bunlar faiz yoluyla, çalışanların mesai semeresini alıp geçindiklerinden rehavet içinde yatar, seri bir intibah ile kalkamaz. Ekserisi yataklarında şeytan çarpmış gibi saatlerce gerneşerek, ağzını gözünü eğerek sendeleye sendeleye kalkar. Hayatları faiz fikri ile delicesine geçer. Düştükleri zaman bellerini doğrultamazlar.[142]

Temsil ile delil getirmek Kur'ân'da sıkça görülen bir durumdur. Mese-

137 bkz. Sabunî, I, 176

138 Râzî, VII, 88; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed, *Te'vilu Müşkili'l-Kur'ân*, Daru't- Türas, Kahire, 1973, s. 435

139 Kurtubi, III, 229

140 Râzî, VII, 89- 90

141 bkz. Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, Daru'ş-Şuruk, 1980, I, 324- 326

142 Yazır, II, 957

la, öldükten sonra dirilmek meselesinde, ilk yaratılış sıkça nazara verilir. Bu tarz ifade, bu derin meseleye kuvvetli delil olur, akılları ikna eder.[143]

Verilen öğüt, temsille desteklenirse daha kalıcı ve etkileyici olur. Mesela Hz. Lokman oğluna *"(büyüklerin yanında) yüksek sesle konuşma" dedikten sonra "çünkü der, seslerin en çirkini merkebin sesidir."* (Lokman, 31/19)

1. Temsilden Hakikate

"Kelimeler cama benzer; görmeye yardım etmedikleri zaman görüşe engel olurlar."[144] Hakikatleri anlatmakta güzel bir vasıta olan teşbih ve temsil, bazan muhataplarca doğrudan hakikat zannedilir. Halbuki, teşbih ve temsil hakikata şeffaf bir cam veya ayna olmalıdır. Camdan bakılınca arkası görülür, aynaya bakılınca aynanın kendisi değil, orada temessül edene nazar edilir.

Durum böyleyken bazıları camın arkasını görmemiş, aynadakine bakmak yerine aynanın kendisine bakıp kalmışlardır.[145] Mesela Müşebbihe mezhebi, âyet ve hadislerdeki teşbih- temsil ve istiareleri hakikat olarak değerlendirmekten ortaya çıkmıştır. Kur'ân'daki müteşabih âyetler "Müteşabihat" başlığı altında tefsir usulü kitaplarında ele alınmıştır. Celaleddin Süyuti'nin "Te'vilu'l-Ehadisi'l-Mûhimeti li't-Teşbih" adıyla müteşabih hadislerle ilgili müstakil bir eseri vardır.

Müşebbihe ile ilgili bazı misaller müteşabihatta ele alınacaktır. Burada birkaç misalle konuyu açmakta yarar görüyoruz:

a. İlk Kadının Yaratılışı

Konunun belki en çarpıcı misali Tevrat'ta Hz. Havva'nın yaratılışı anlatılırken, onun Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığının söylenmesidir: "Rab Allah, adamın (Âdem'in) üzerine derin uyku getirdi ve o uyudu. Ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı. Rab Allah, adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı."[146]

---

143 Mesela bkz. Bakara, 2/28; Rum, 26-27; Yasin, 77-79; Vakıa, 57-62; *Kıyame*, 36-40

144 Muallimoğlu, Nejat, *Bütün Yönleriyle Hitabet*, İst. 1994, s. 373

145 bkz. Cürcani, A. Kahir, *Delailu'l-İ'caz*, s. 236

146 Tevrat, Tekvin, 2/22-23.

Bu Hristiyanlarda öyle yerleşmiş bir inanç haline gelir ki, Andrea Vesalius (ö. 1564) ve yolundan gidenler, "Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması yüzünden erkeklerin bir kaburga kemiği eksik olduğu," şeklindeki iddiayı çürütünce, kilise ayağa kalkar. Vesalius, terk-i dâr ve diyara mecbur kalır.[147]

"Allah sizi bir tek nefisten yarattı ve ondan da (o nefisten) eşini yarattı." (Nisâ, 4/1) *âyet*inin açıklamasında bazı zatlar Kur'ân'a dayanarak Hz. Havva'nın Hz. Âdem'den yaratıldığını anlamak istemişlerse de, âyetin ifadeleri böyle bir anlayışa uygun değildir. Âyetteki "minhâ" ifadesindeki "hâ" zamiri müennes olup nefse raci'dir. Hz. Havva müstakil ve Hz. Âdem'e mukabil olarak yaratılmıştır. Hamdi Yazır bu konuda şu değerli açıklamaları yapar:

"Erkek ve dişi, zâtü'l-felkateyn gibi bir menşe'de inşikak etmiş, özellikleri ayrı, vazifeleri biri diğerini tamamlayan farklı tabiatlı bir çifttirler. Ve aynı zamanda bir aslın tenevvüüdürler... İnsanlığın başlangıcı Âdem ve Havva diye ifade edilen bir çifte, yani bir erkekle bir kadına raci'dir ve bunlar arasında aslın birliğini ifade eden bir alaka vardır. Bu alakada erkek evvel, kadın sonradır. Binaneleyh o kadın o erkeğin nefsinden münşaiptir, onun ruhundan kopmuştur... O kadının erkekten teşaubu bir evlat teşaubu gibi değildir. İki cinsi taşıyan bir kökten çatallanan ve ilerde birbirlerine telaki etmek üzere karşılıklı bir incizap besleyen ve ortak bir gayeye hizmet eden farklı özellikli fail ve kabil bir çift yaprakçığın inşikakı gibidir. Bu ise, topraktan insanın süzülmesi gibi, bizzat Allah'ın yaratmasıyla izah olunur."[148]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), kadının eğe kemiğinden yaratıldığını, düzeltilmeye çalışılırsa kırılacağını söyler.[149] Bazıları, hadisin ifadesinden, kadının böyle bir kemikten yaratıldığını anlamak istemişlerse de, Hamdi Yazır'ın da işaret ettiği gibi bu, erkekle kadının arasındaki tabiat farklılığına ve kadınların erkekleştirilmeye kalkışılması, onları kırıp

---

[147] Adıvar, A. Adnan, *Bilim ve Din*, Remzi Kit. İst. 1980, s. 117.

[148] Yazır, II, 1272-1275

[149] Buhari, Enbiya,1; Nikah, 80; Rada, 62; İbn Hanbel, Ahmed, Müsned, Çağrı Yay. İst. 1981, V, 8.

atmak olduğuna tenbih ihtiva eden bir temsildir.[150] Nitekim hadisin farklı varyantlarında aynı mana teşbih edatıyla "Kadın eğe kemiği gibidir..." şeklinde ifade edilmiştir.[151]

Sabbağ, hadisi "parlak bir teşbih" olarak yorumlar. Kadındaki bu tabiattan kurtuluş söz konusu olamaz. Bunu bilen ve rıza gösteren mutlu yaşar. Allah'ın koyduğu tabiatı değiştirmeye kalkan ise, kadını kırmış olur, iş boşanmaya kadar varır.[152]

b. Mü'minlerin Anneleri

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hanımlarını mü'minlerin anneleri olarak niteler.[153] Şüphesiz onların mü'minlerin anneleri olmaları her cihetle olmayıp bazı hükümlerdedir. Mesela, anneyle evlenmek haram olduğu gibi, Hz. Peygamber'in hanımlarıyla da evlenmek haramdır. Anneye hürmet göstermek gerektiği gibi, onlara da hürmet göstermek vaciptir. Bundan dolayı âyet beliğ bir teşbih olarak değerlendirilmiştir.[154]

c. Beyaz İplik-Siyah İplik

"Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yiyin, için.." (Bakara, 2/187)

Sahabeden Adiyy b. Hatem Hz. Peygamber'le (s.a.s.) sohbet ederken, bu âyetin gereğince yanında beyaz ve siyah iki iplik bulundurduğunu, bunlar birbirinden ayrılıncaya kadar sahur yaptığını söyler. Hz. Peygamber, Adiyy'in bu sözlerine tebessüm eder, âyetin anlattığının gündüzün beyazlığı ve gecenin siyahlığı olduğunu bildirir.[155]

---

150 Yazır, II, 1272-1273

151 Buhari, Nikah, 79; Müslim, İbn Haccac, *Camiu's-Sahih*, (Sahihu Müslim), Çağrı Yay. İst. 1981, Rada, 65; Tirmizi, Talak, 12; Darimi, Abdurrahman, *Sünen*, Çağrı Yay. İst. 1981, Nikah, 45

152 Sabbağ, Muhammed Lütfi, *et-Tasviru'l Fennî fi'l-Hadisi'n-Nebevi*, *el-Mektebetü'l-İslâmi*, s. 53

153 bkz. Ahzab, 33/6

154 bkz. Zemahşeri, III, 251; İbn Kuteybe, s. 124; Kurtubi, XIV, 82; Ebussuud, VII, 91; Sabunî, II, 517

155 Buhari, *Tefsir*, 28/2; Taberi, İbn Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'ân*, (Tefsiru't-Taberi), *Daru'l-Fikr*, Beyrut 1995, II, 234; Râzî, V, 109; Kurtubi, II, 213- 214; Sabunî, I, 123

d. Dünyada da Kör Ahirette de

"Kim burada (dünyada) kör ise, ahirette de kördür ve yolca daha sapıktır." (İsrâ, 17/72)

Âyet, hidayet yoluna gelmeyen için bir istiaredir.[156] Bu dünyada gerçekleri görmeyen kişi, köre benzetilmiştir.

Rivayet edilir ki, âmâ bir zat, Kur'ân'da mecaz ve istiarenin varlığına inanmayıp, bütün lafızları hakikat olarak kabul etmektedir. Kendisine "Üstteki âyet hakkında ne dersin?" diye sorulunca aklı başına gelir, eski görüşünden vazgeçer, Kur'ân'da mecaz olduğunu kabul eder.[157]

"Gerçek şu ki, gözler kör olmaz. Lakin, sinelerdeki kalbler kör olur." (Hac, 22/46) âyeti bu noktada bize rehberlik etmektedir. Zira, Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmını tefsir eder.[158]

e. Semadaki Dağlar

"... Allah semadan, ondaki dağlardan bir dolu indiriyor da onu dilediğine isabet ettiriyor..." (Nûr, 24/43)

Âyetin açıklamasında bazı ehl-i tefsir semada buzdan dağlar olduğunu söylemişse de,[159] âyeti bedii bir istiare olarak yorumlamak Kur'ân'ın belağatına daha uygun olacaktır. Zira, yağmurun geldiği dağlar hem renk, hem rutubet, hem de soğukluk itibariyle dağlara benzemektedir.[160] Keza, o bulut yığınları büyüklük ve azamette yerdeki dağlardan geri değildir.

f. Necis İnsanlar

"Ey iman edenler! Müşrikler ancak necistirler. Artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.." (Tevbe, 9/28)

İbn Abbas bu âyete dayanarak onları domuz gibi necisü'l ayn (bizzat pis) saymış. Hasan-ı Basri, "Bir müşrikle tokalaşan abdestini tazelemeli." demiş. Fakat mezhep imamları, bu iki ifadeden farklı bir şekilde meseleye

---

156 Zemahşeri, II, 459-460

157 Sabunî, II, 174

158 Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1368 h., s. 299

159 Mesela bkz. Taberi, XVIII, 205; Râzî, XXIV, 191; İbn Kesir, VI, 78; Kurtubi, XII, 191. Bu tefsirlerde her iki manaya da dikkat çekilmiştir.

160 Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s. 138

yaklaşmışlar. Âyetin "müşrikler ancak necistirler..." ifadesini teşbih-i beliğ olarak yorumlamışlar. Onların necisliği şirk içinde olmaları, gusül almamaları, necasetten kaçınmamaları itibariyledir.[161]

Seyyid Kutub'un ifadesiyle, onların necisliği, gerçekte hissî değil manevidir. Dolayısıyla, cesedleri bizatihi necis değildir. Kur'ân'ın böyle ifadesi etmesi, Kur'ânî tecsim metodundan başka birşey değildir.[162]

En büyük pislik olan şirke ve şirkten kaynaklanan ve herbiri birer pislik olan günahlara dalmış olan müşriklerin bedenen temiz olmaları, kendilerini bu Kur'ânî hükümden kurtarmaz.

"Habisat habisler içindir." (Nûr, 24/26) âyetinin hükmünce, pis bir iç dünyaya sahip olan kâfirler ve müşrikler, pis şeylerden lezzet alırlar. Mesela, sütü değil şarabı severler, nikahı değil zinayı seçerler, helalden değil haramdan kazanırlar.

2. Temsil ve İrşat

İnsan çok zengin bir his dünyasına sahiptir. Sevinç, ümit, rağbet gibi teşvik edici; korkmak, çekinmek ürpermek gibi sakındırıcı; hoşlanmak, sevmek, kutsal tanımak gibi meylettirici hisleri vardır. Başarılı bir terbiyeci, kamil bir mürşid bütün bu hislere hitap etmesini bilmelidir.[163] Kur'ân âyetlerine baktığımızda insanın bu pek zengin his dünyasının ihmal edilmediğini görürüz. Konunun belki de en çarpıcı misalini, Kur'ân'ın Allah yolunda infaka teşvikinde görebiliriz. Bakara sûresinde 261. âyetten 266. âyete kadarki bölümde ardarda dört temsil vardır. Bu temsiller, Allah yolunda vermenin kat kat mükafatını, minnet ve eza ile vermenin neticesini gayet müessir bir şekilde anlatmaktadır. Şöyle ki:

A. Bire Yediyüz Mahsul

"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin meseli, bir dane meseli gibidir ki, yedi başak bitirmiş. Her başakta yüz dane... Allah dilediğine daha da katlar. Allah Vasi'dir, Alim'dir." (Bakara, 2/261)

---

161 Zemahşeri, II, 183; Ebussuud, IV, 57; Alûsî, X, 76

162 Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, III, 1618

163 bkz. Beyanuni, Abdülmecid, *Darbu'l-Emsal fi'l-Kur'ân*, *Daru'l-Kalem*, Dimeşk, 1991, s. 99-100

Âyet, Allah yolunda infak edenlere bire yediyüz karşılık verileceğini toprağa atılan buğday danesiyle anlatmaktadır. Bu daneden yedi başak çıkmakta, her başakta yüz dane bulunmaktadır. Ancak, Allah'ın mükafatı bire yediyüzle de sınırlı değildir. O, dilediğine daha fazla verebilir.

Âyet, şu manaya da işaret etmektedir: İnsanlar fesadı bertaraf edip ziraat ilmini ilerletecek olurlarsa, bu kadar mahsul alabilirler. O zaman "yeryüzünün erzakı bize yetişmiyor" diye kavga etmezler, "yetişmeyecek" diye ümitsizliğe düşmezler. Lakin misale dalıp da asıl maksadı unutmamak gerekir. Maksat buğday toplamak değil, onları yerinde "fî sebilillah" (Allah yolunda) sarfetmektir. Bu ekinin hasılatı ise, asıl cennette biçilecektir.[164]

b. Kayaya Yağan Yağmur

"Ey iman edenler! Sadakalarınızı minnet ve eza (başa kakmak-gönül kırmak) ile boşa çıkarmayın! O kimse gibi ki, insanlara gösteriş için malını dağıtır da, ne Allah'a inanır, ne ahiret gününe... Onun meseli, bir kaya meseline benzer ki, üzerinde biraz toprak var. Derken şiddetli bir sağnak üzerine iner de onu büsbütün topraktan mahrum bırakır... Öyleler kazandıklarından hiçbir şey istifade edemezler. Allah, kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz." (Bakara, 2/264)

Muhtaç insanlara yapılan yardım, minnetsiz, eziyetsiz yapılmalıdır. Başa kakarak ve gönül kırarak yapılan yardımlar, sahibine bir sevap kazandırmayacaktır. Bunların hali şuna benzer: Bir kaya var, üzerinde de bir parça toprak. Şiddetli bir yağmur yağıyor. Her tarafın yemyeşil olmasına vesile olan yağmur, kaya üzerindeki bu azıcık toprağı da silip götürüyor, geriye ancak çıplak bir kaya kalıyor.

İşte, minnet ve eziyetle verilen bir sadaka, böyle bir taş üstüne atılmış tohum gibi zayi olur, gider.[165]

c. Tepedeki Bahçe

"Allah'ın rızasını aramak ve kendilerini Allah yolunda sabit kılmak için mallarını infak edenlerin meseli ise, bir tepedeki güzel bir bahçenin haline ben-

[164] Yazır, II, 898
[165] Yazır, II, 902

zer ki, kuvvetli bir sağnak düşmüş de mahsulünü iki kat/ kat kat vermiştir. Bir sağanak düşmese bile, ona az bir çisinti de yeter. Allah yaptıklarınızı görendir." (Bakara, 2/265)

Bir önceki temsilde veren, fakat minnet ve eza edenlerin hali anlatılmıştı. Bu âyette ise, onun tam mukabili anlatılıyor. Her ikisinde ortak yön sağanak halindeki yağmur. Fakat yağmurun geldiği yer neticeyi değiştiriyor. Üzerinde azıcık toprak bulunan bir kayaya yağmur geldiğinde onun az toprağını da silip süpürürken, aynı yağmur tepedeki bir bahçeye geldiğinde verimi kat kat artırıyor. İşte, muhtaç olanlara malından verme fiili de böyledir.

Hem minnet ve eziyet edenler, hem de Allah'ın rızasını arayanlar birşeyler vermektedir. Fiil aynı olmakla beraber netice bir değildir.

d. Kavrulan Bahçe

"Sizden biri arzu eder mi ki, kendisinin hurmalar ve üzümlerden bir bahçesi olsun (ağaçların) altından nehirler akmakta, bahçe içinde her türlü mahsüller var. Ve kendisine ihtiyarlık çöksün. Ayrıca bakıma muhtaç bir takım zürriyeti (yavrucakları) olsun. Derken o bahçeye ateşli bir bora isabet etsin de, o bahçe yanıversin. İşte Allah âyetlerini böyle anlatıyor, gerek ki düşünesiniz." (Bakara, 2/266)

Âyet, güzel işler yapan birinin, bu işleri boşa çıkaracak riya, eza gibi fiiller de yapmasını ve kıyamet günü bu güzel işlerin sevabına en muhtaç olduğu bir durumda hiçbir faydasını görmemesini anlatmaktadır.[166]

Bu anlatım son derece etkili, hatırda kalıcı ifadelerle yapılmış. İşte, yaşlı bir adam. Cennet misal gayet güzel bir bahçesi var. Ancak bu adam tek başına değil. Bakması gereken elleri ermez, güçleri yetmez kimseler var. Bu durumda biri, bir gün uyandığında ateşli bir bora ile o güzelim bahçenin yanıp kül olduğunu görse acısı ne kadar şiddetli olur? Kalbi nasıl gam ve kederle dolar? Çünkü, hem böyle güzel bir bahçeyi kaybetmiş, hem de çalışmıyacak bir durumda muhtaç kalmıştır. Kendini bile geçindiremez iken, bir de bakması gereken kimseler vardır.[167]

---

[166] Zemahşeri, I, 395
[167] bkz. Râzî, VII, 58

Hz. Ömer, sahabeye bu âyetten sorar. "Allahu a'lem" (Allah bilir) derler. Hz. Ömer böyle cevap verilmesinden hoşlanmaz, "Böyle değil, biliyoruz veya bilmiyoruz deyin." der. İbn Abbas, "Ey emiru'l-mü'minin!" der, Ben bir şey biliyorum." Hz. Ömer, "Söyle, kendini küçük görme." der. Bunun üzerine İbn Abbas âyeti şöyle değerlendirir: "Bu, amel için getirilmş bir meseldir. Zengin biri iyilikler yapmış, fakat sonra şeytana uyup günahlara dalmış, böylece bütün iyiliklerini batırmış."[168]

Beydâvî, âyetin genel muhtevası hakkında şu yorumu yapar: Âyet, sırrıyla melekut âleminde cevelan edip, fikren Cenab-ı Hakk'a yükselen birinin, gerisin geriye dönerek Allah'tan başkalarına iltifat ile çalışmasını heba etmesini temsil etmektedir.[169]

3. Temsil ve Cedel

Ehl-i imanla ehl-i küfür arasında çeşitli şekillerde devam edegelen mücadele, temsil alanında da cereyan etmektedir. Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde, O'nu zor durumda bırakmak için her türlü metodu deneyen ve her fırsatı kollayan müşrikler, Hz. İsa'dan bahis açılıp Hristiyanların O'na ibadet ettikleri medar-ı bahs olunca, buradan kendilerine bir pay çıkararak, aslında aleyhlerine olan durumu lehlerine göstermek isterler. Yani, "O'na ibadet edildiğine göre bizim ilahlarımıza hayli hayli ibadet edilir." derler. Bu münasebetle şu âyetler iner:[170]

"Meryem'in oğlu bir mesel olarak ortaya atılınca, kavmin keyiflenerek çığrıştılar. "Ya!" dediler, Bizim ilahlarımız mı hayırlı yoksa O mu?" Bunu sana sırf bir cedel olsun diye fırlattılar. Doğrusu onlar çok husumetli bir kavimdirler." (Zuhruf, 43/57-58)

Âyetin iniş sebebi olarak şu olaya da yer verilir: *"Siz ve Allah'ın madununda taptıklarınız cehennem odunusunuz."* (Enbiyâ, 21/98) âyetini duyunca, İbn Zebari isimli müşrik, "Bu hüküm biz ve ilahlarımıza mı has, yoksa bütün ümmetlere mi?" diye sorar. Hz. Peygamber "bütün ümmetlere" deyince İbn Zebari sevinçle "Ka'be'nin Rabbine yemin ederim seni mağ-

[168] Taberi, III, 105; Zemahşeri, I, 395; Alûsî, III, 38
[169] Beydâvî, I, 139-140
[170] Râzî, XXVII, 221

lup ettim" der. Sen "Meryem oğlu İsa'nın nebi olduğunu iddia edip, O'nu ve annesini methetmiyor muydun? Sen de biliyorsun ki Hristiyanlar o ikisine tapıyorlar. Yahudiler Üzeyr'e ve meleklere tapıyorlar. Eğer bütün bunlar ateşte iseler, biz ve ilahlarımız ateşte olmaya razıyız." Onun bu sözleri, diğer müşriklerin de hoşuna gider, gülerler, gürültü çıkarırlar.[171]

Halbuki, âyette onların batıl davasına delil olabilecek hiçbir şey yoktur. Âyetteki "siz ve Allah'ın madununda taptıklarınız" ifadesinde yer alan "ma" sılası akıl sahibleri için olmayıp, cansızlar için kullanılmaktadır. Sebeb-i nüzulün muhatapları ise, hayat ve akıl sahibi olmayan putlara tapmaktadırlar.[172]

Necran Hristiyanlarından bir grup Hz. Peygamber'le (s.a.s.) konuşurlarken, Hz. İsa'nın babasız oluşundan hareketle O'nun ilahlığına delil getirmek isterler. Cenab-ı Hakk bu konuda şu gerçeği bildirir:[173] *"Şüphesiz Allah katında İsa'nın meseli Âdem'in meseli gibidir."* (Al-i İmran, 3/59) Yani "Anne ve babasız yaratılmak Âdem'i ilah konumuna getirmediği gibi, babasız yaratılan İsa'nın da ilah olması gerekmez."

Cenab-ı Hakk, temsil hususunda da Hz. Peygamber'e ilahi te'yidini şöyle bildirir: *"Onlar sana hangi meseli getirirlerse, Biz sana gerçeği ve en güzel tefsiri getiririz."* (Furkan, 25/33)

Mesela, eline çürümüş kemikleri alıp ufalayan ve ardından Hz. Peygamber'e (s.a.s.) "Bunları kim diriltir?" diye kafa tutan hakkında şu âyetler nazil olur:[174]

"Görmedi mi o insan, Biz onu bir nutfeden yarattık da, şimdi apaçık bir düşman kesildi. Yaratılışını unutarak Bize bir de mesel getirdi. "Çürümüş kemikleri kim diriltir?" dedi. De ki: Onları ilk defa inşa eden diriltir. Ve O, her türlü yaratmayı bilendir..." (Yasin, 36/77-79)

Konunun bir başka misalini şu âyette görmekteyiz:

"Onlardan öyleleri var ki Peygamberi incitiyorlar ve 'O her söyleneni dinler bir kulaktır.' diyorlar. De ki: Sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a inanır,

---

171 Râzî, XXVII, 221
172 Râzî, XXVII, 222
173 Râzî, VIII, 74; İbn Kesir, II, 40
174 Zemahşeri, II, 331; Beydâvî, II, 287; Kurtubi, XV, 39-40

mü'minlere güvenir ve iman edenleriniz için bir rahmettir. Allah'ın rasulünü incitenler için elim bir azap vardır." (Tevbe, 9/61)

Araplar casusa "ayn: göz" dedikleri gibi, her söyleneni dinleyip kanan sade-dil kimseye de "üzün: kulak" derler. Rivayete göre münafıklardan bir grup Hz. Peygamber'i (s.a.s.) zemmetmiş. Haber Hz. Peygamber'e ulaşınca telaşlanmışlar. İçlerinden biri demiş: "Korkmayın bir şey olmaz. O her söyleneni dinler bir kulaktır. Haberi ulaştıranı dinledi, rahatsız oldu. Biz de gider, özür dileriz, özrümüzü dinler, razı olur."[175]

Âyette onların ayıplamak niyetiyle söyledikleri "kulak" ifadesi, başka bir mecraya kaydırılarak muhataplar ilzam edilmiştir. Yani, "Evet O bir kulaktır. Lakin ne güzel kulaktır. Hayır ve rahmet kulağıdır. Bunlardan başkasını işitmez."[176]

4. Temsil ve Sembolik Anlatım

Temsili bir nevi sembolik anlatım olarak görebiliriz. Mesela, ilim nur ile, cehalet karanlık ile, bilginler yıldızlarla, nifak bukelemun ile, cesaret arslan ile... sembolize edilir. Bunlara baktığımızda, benzetilen şeylerin benzeyen şeyleri hatıra getirdiklerini görürüz.

"Sembol, görülen bir surette görülmeyen bir hakikata işaret eder. Bu işaret, ruhun derinliğine, şuuraltındaki sahalarına kadar tesirler bırakıp birçok fikir ve duyguları uyandıracak kadar kuvvetlidir... Sembol, kutsal olanın iki tarafını, yani heybet ve korku uyandıran celal ile, hayranlık ve zevk bahşeden cemali ihtiva etmektedir."[177] Bir Hristiyan için haçı, bir müslüman için Kabeyi görmek, bu görülenlerin fevkinde engin ufuklar açar.

Trafik işaretleri, belli manaların sembolik ifadesinden ibarettir. Böyle bir anlatım, doğrudan ifadelerle anlatmaktan daha rahat, daha kalıcıdır.

Kur'ân-ı Kerîm, getirilen bazı mesel ve temsillerde anlatılan olayın

---

[175] Zemahşeri, II, 199; Beydâvî, I, 410

[176] Zemahşeri, II, 199. Ayrıca bkz. Yazır, IV, 2584

[177] Schimmel, A. Morie, *"Dinde Sembollerin Fonksiyonu Nedir?"* Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı III-IV (1954), s. 70

sadece bir temsil olduğuna "onların meseli şöyle birinin meseli gibidir" demek suretiyle dikkat çeker.[178]

Hamdi Yazır, meselenin bu yönüyle alakalı şöyle der: Zamanlar olmuş ki, önceki dinlerin makulatının ruhu, karinesiz temsiller ile ifham ve tamim edilmiş ve temsili, tersim ve tecsim ile timsaller de takip etmiş ve bu suretle ruhlar unutulup putlara, timsallere perestiş olunmuştur... Kur'ân ise, insan ruhunu meselden hakikata, temsilden tahkika terakki ettirmiş, tahkik ile temsil arasına karine-i zahire koyarak hak ile batılı birbirine karışmaktan korumuştur.[179]

"Biz onlara ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz." (Zümer, 39/3) diyerek putlara tapan cahiliye müşriklerinin durumu bu hakikate güzel bir misaldir. Onlar pencereden bakmak yerine pencereye bakmışlar; şekilden hakikata, lafızdan manaya geçememişlerdir.

Özellikle hac ibadeti pekçok sembollerle doludur. *"Gerçekten Safa ve Merve Allah'ın şeairindendir."* (Bakara, 2/158) âyeti bu noktada bize rehberlik etmektedr. Şeair, şiar kelimesinin çoğuludur. Şiar, alamet demektir. Allah'ın şeairi, Allah'a alamet olan şeyleri içine alır. Arafat'ta vakfe, tavaf, sa'y, şeytan taşlamak, kurban kesmek gibi hac menasiki, hep şeairdendir.[180]

Âyette geçen Safa ve Merve, Hz. Âdem ve Havva'nın oturdukları, keza Hz. İbrahim'in hanımı Hacer'in su bulmak için gidip geldiği iki tepenin adıdır.[181] Bu iki tepe arasında hacıların sa'y yapmaları o olayları hatırlamaktır. Hac'da şeytan taşlamak "adüvv-i mübin" olan o apaçık düşmanı tahattura yöneliktir.

"Ka'be, mü'minlerin namazlarında kendisine yöneldikleri bir "teveccüh noktası", bir kıblegah olmaktan öte, mutlak, kendisi hiçbir şeye benzemeyen, eşyaya varlık veren ve beşerî tefekkür burçlarını aşan yüce Allah'ın yeryüzündeki bir alameti, bir nişanıdır."[182]

---

178 Mesela bkz. Bakara, 2/17-19; Cum'a, 5...
179 Yazır, I, 244-245
180 İbn Manzur, IV, 413-414
181 Bursevi, I, 262-263
182 Kılıç, *İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yay. İst. 1995, s. 71

"Mü'min ile Ka'be arasındaki münasebet insanın taştan mürekkep bir nesneyle olan münasebetini aşmakta olan dipdiri diriltici ve özlü bir ilişkidir."[183]

Cenab-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'de Ka'be'den "beytim" diye de bahseder. Hz. İbrahim ve İsmail'e şöyle ahid verir: *"Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rüku ve sücuda varanlar için Beytimi tertemiz bulundurun."* (Bakara, 2/125)[184]

Kur'ân âyetlerinde Ka'be'den "Beyt-i Atik" olarak da bahsedilir.[185] "Atik" kelimesi, hem "eski" hem de "hür" anlamında kullanılır.[186] Bu ikinci manaya göre Ka'be, hürriyetin, tam bağımsızlık ve kurtulmuşluğun tek gerçek simgesidir.[187] Şüphesiz bu kurtuluş herşeyden önce nefs-i emmarenin esaretinden ve şeytanın rezil istibdadından kurtulmak şeklinde tecelli edecektir. Zira gerçek hürriyet, Allah'a kul olmakla gerçekleşir. Ka'be bedenin kıblesidir. Ruhun kıblesi ise Allah'tır.

Şu ifadelerle, Ka'be'ye müteveccih bir mü'minin iç dünyasına bakabiliriz: "Müşahhas bir akis önce dikkatimizi çeker, ama hemen arka planı maverasını tecessüs ettiğimiz ruhî menzil, manevi derinlik... İçimizde kopan tasavvurlar, ifadeler, ruh ummanımızdaki kabarmalar, patlamalar, fırtınalar ve sükunet..."[188]

4. MESEL

"Mesel" kelimesi eş-benzer anlamındadır. Kendisinde garabet bulunan bedi' sözdür. Bu garabet onu dillere destan yapmış, beldelerde seyeran ettirmiştir.[189]

Meselde temel umde olan garâbet[190] onun diğer sözlerden farklı

[183] a.g.e., s. 71-72
[184] Ayrıca bkz. Hacc, 26
[185] bkz. Hacc, 29 ve 33
[186] İsfehani, s. 545
[187] Kılıç, age., s. 72
[188] Kılıç, *Kur'ân Sembolizmi*, Kılıç Yay. Ankara 1991, s. 18
[189] Ebussuud, I, 50
[190] *Nesefi*, Ebu'l-Berekat, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Kahraman Yay. ist. 1984, I, 23

olması demektir. Bu özelliği sebebiyle, mesel dillere destan olur, ağızdan ağıza, nesilden nesile yayılır gider. Sözgelimi Hz. Musa ile Firavunun mücadelesi dillere destan olduğundan hemen her devirde kendilerine atıfta bulunulmuştur. Mesela 1980 sonrasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi seçmeli olmaktan çıkarılıp zorunlu derslerden kabul edilince, bundan rahatsızlık duyan gazetecilerden biri şu yorumu yapar: "Bu, Firavunun kucağında Musa'ların büyümesi demektir."

Kendisinde garâbet olan her hayret verici hal, sıfat veya kıssa için "mesel" tabiri kullanılır.[191] Mesela, Hz. İsa'nın babasız yaratılışı ile ilgili olarak *"Şüphesiz Allah katında İsa'nın meseli Âdem'in meseli gibidir."* (Al-i İmrân, 3/59) denir. Burada söz konusu olan her iki peygamberin hayret verici halleridir. Zira, Hz. Âdem anne-babasız olarak doğrudan topraktan yaratılmış, Hz. İsa ise, sadece anne ile dünyaya gönderilmiştir. Ra'd 35 ve Muhammed 15. âyetlerde "müttakilere va'dolunan cennet'in meseli şöyledir..." denilmekte ve ardından cennetin hayret verici tavsifi yapılmaktadır. Kehf sûresinde anlatılan iki kişinin hayret verici maceraları ve Yasin sûresinde anlatılan "Ashab-ı Karye"nin durumları, meselin kıssalar için kullanımına birer misaldirler.[192]

Mesel ve temsil, aslında aynı kökten gelir. Her mesel, aynı zamanda bir temsildir. Ancak her temsil mesel değildir. Temsil şöhret bulup yaygınlaşınca mesel olur.[193] Temsilde olduğu gibi, meselde de asıl teşbihtir.[194]

Bir de edebiyatımızda kullanılan "irsal-i mesel" san'atı vardır. İrsal-i mesel, gerçekte bir teşbihtir. Ancak bu teşbih çok yönlüdür.[195] İrsal-i mesel, vaktiyle bir olay veya tecrübe münasebetiyle söylenmiş olup, "atalar sözü" diye dilden dile dolaşan güzel sözlere denir. "Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler de yer." sözü böyle bir irsal-i meseldir.[196]

Nice nimetlere mazhar insanların bu nimetlerin farkına varmadıklarını ifade ederken, "Ol mahiler ki derya içredür, deryayı bilmezler." demek;

---

191 Ebussuud, I, 50; Yazır, I, 243-244
192 bkz. Kehf, 32-44 ve Yasin, 13-32
193 Kazvînî, s. 128; Abdali, s. 42
194 Meydanî, s. 19
195 Tarlan, s. 45
196 bkz. Yazır, I, 243-244

yapılan iyiliğin asla unutulmayacağını söylerken, "Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır." atasözünü hatırlatmak; hocalara hürmetten bahsederken, "Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum." vecizesini söylemek, irsal-i mesele birer örnektir. Keza,

"Mangal kenarı kış gününün lâlezarıdır."

"Gök gürlerse az yağmur yağar."

"Kurt dumanlı havayı sever."

"Debbağ sevdiği deriyi yerden yere vurur."[197] ifadeleri de birer irsal-i meseldir.

Namık Kemal'in şu ifadeleri, güzel birer irsal-i meseldir:

"Hakir olduysa millet şanına noksan gelir sanma.

Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadr u kıymetten.

Muini zâlimin dünyada erbab-ı denaettir.

Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî insafa hizmetten."[198]

Yani, şanlı milletimiz şu anda zor durumlarda olsa bile, yere düşmüş bir cevher gibidir. Cevher yerde iken yine kıymetlidir. Zâlimlerin şu dünyada yardımcıları, alçak insanlardır. İnsafsız avcıya hizmet etmekten zevk alan, ancak köpektir.

Ziya Paşa'nın Bendleri de birer irsal-i mesel niteliğindedir. Mesela,

"İdrak-i meâlî bu küçük akla gerekmez

Zira bu terazi o kadar sıkleti çekmez."[199]

Yani, akıl terazisi her meseleyi tartamaz. Bazı meseleler aklın idrak boyutunu aşar.

"Bed asla necabet mi verir üniforma?

Zerdüz palan vursan eşek yine eşektir."[200]

Yani, asaleti olmayan insanlara üniforma bir şeref kazandırmaz. Merkebin palanı altından bile olsa, o yine merkeptir.

---

197 bkz. İzzet Hamid, *Durub-i Emsal*, İst. 1339 h. s. 4-22

198 Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri (1),* Dergah Yay. İst. 1981, s.37

199 Akyüz, s. 45

200 Age. s. 48

Son olarak Selahaddin Şimşek'in herbiri birer vecize olan cümlelerinden bazılarına bakalım:

"Yanlış yazılacak seneleri silmeye ihtiyarlığın silgisi yetmez. Hayat, ancak dosdoğru yaşamaya yetecek kadardır."

"Engel olunmayan kötülük engel olunamaz olur! Ejderhalar doğduklarında yavruydular!"

"Düşmanın açık bıraktığı kapılar onun istediği yere çıkar. Örümcekler kendi ağlarına takılmazlar."

"Sonuçlar birikimlerin çocuğudur. Boş bardağı hiçbir damla taşıramaz."[201]

Bu tarz meseller, kolay hatırda kalan birer vecize olarak halkın dilinde yerleşir, günlük hayatta sıkça kullanılır. Bu zaviyeden Kur'ân'a baktığımızda, çok çarpıcı ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Veli Ulutürk'ün ifadesiyle, "Bazı âyetler gayet veciz, şümullü manalara sahip ve halk tarafından kolayca söylenebildikleri için müslümanlar arasında dilden dile dolaşarak 'el-Meselü's-Sair' yani atasözü veya deyim halini almıştır."[202] Bunlara "kamin emsal" diyenler de olmuştur. Şimdi bunlardan bazılarına kısaca bakmaya çalışalım:

1. *"Kötü tuzak, ancak sahibinin başına geçer."* (Fatır, 35/43)

Kur'ân-ı Kerîm, bu ifadeyi peygamberlere karşı kibirlenen, hile ve tuzak hazırlayanlar için kullanmıştır. Bununla, "başkasına çukur kazan, içine kendi düşer" manası ifade edilmektedir.[203]

2. *"Evlere kapılarından gelin."* (Bakara, 2/189)

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ayın önce ince bir hilal olması, gittikçe kalınlaşıp dolunay haline gelmesi ve ardından tekrar incelip ilk başlangıç haline gelmesinin sebebini sorarlar.[204] Bu münasebetle inen âyette şu cevap verilir:

"Sana hilalin durumlarından soruyorlar. De ki; Onlar insanların muameleleri ve hac için vakit ölçüleridir. Bununla beraber iyilik evlere arkaların-

---

201 Şimşek, s. 14, 21 ve 26

202 Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Temsili Anlatım*, İnsan Yay. İst. 1995, s. 23

203 Zemahşeri, III, 278

204 Zemahşeri, I, 340; Râzî, V, 120; Beydâvî, I, 108

dan gelmeniz değildir. Lakin iyilik, haramlardan sakınanın iyiliğidir. Evlere kapılarından gelin..." (Bakara, 2/189)

Âyet, bir cihetle mesel manası taşımaktadır. Yani, "Bu halinizle siz kapıyı bırakıp eve arkadan gelene benziyorsunuz. Meselelerinizi tersinden yapmak bir iyilik değildir. İyilik takvadadır." mesajı verilmektedir.[205] Zira, Hamdi Yazır'ın da dikkat çektiği gibi, Resûlullah'a (s.a.s.) astronomi sorusu sormak, İlahi hikmet ve hükümleri beyan ve tebliğ için gönderilmiş bulunan peygamberi -haşa- bir gökbilimci ve Kur'ân'ı bir astronomi kitabı yerine koymak ve fen bilimlerinin maksatlarıyla nübüvvet ilminin gereklerini ayıramamak, işe tersinden başlamak demektir. Dolayısıyla "Siz böyle yapmayın, evlere kapılarından gelin! İşlere doğru yol ile, layıkı vechile girişin, aksilik etmeyin. Bir sual sorarken de halinizi bilin, melayani ile uğraşmayın!"[206] mesajı verilmiştir.

3. *"Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmamıştır."* (Ahzab, 33/4)

Âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) azatlı kölesi Zeyd b. Harise münasebetiyle veya zıhar olayına bir cevap niteliğinde gelmiş olmakla beraber, aynı zamanda bir irsal-i mesel özelliği de taşımaktadır.[207] Şöyle ki:

Zeyd b. Harise, Hz. Peygamber'in azatlı kölesidir. Hz. Peygamber, peygamberlik şefkatiyle O'na "oğlum" diye hitap etmekte ve sahabiler de Hz. Zeyd'i Peygamberin oğlu olarak çağırmaktadır. Hz. Peyamber, Zeyd'i Zeyneb'le evlendirir. Zeyd, Zeyneb'le imtizaç edemeyince onu boşar. Hz. Peygamber, Zeyneb'le evlenince bazıları "oğlunun boşadığı hanımla evlendi" şeklinde yaygara yapacak olurlar. Bu münasebetle inen âyetlerde "Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmamıştır." ifadesi de yer alır. Yani, "Bir insan için iki kalp olmadığı gibi, bir çocuk için iki baba olamaz."

Zıhara cevap niteliğinde olmasına gelince: Zıhar, bir adamın hanımını annesine benzetmesidir. Zıharda "Anam bana nasıl haramsa, sen de bana öyle haramsın." telakkisi söz konusudur.[208] Araplarda yaygın olan bu adetin düzeltilmesi sadedinde *"Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmamış-*

---

[205] Zemahşeri, I, 341

[206] Yazır, I, 685

[207] bkz. Kurtubi, XIV, 78-79

[208] Beydâvî, II, 239

tır. Ve kendilerinizden zıhar yaptığınız zevcelerinizi analarınız kılmamıştır. Evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır." (Ahzab, 33/4) âyeti hükmü beyan edilmiştir. Yani, "Bir adam için iki kalp olmadığı gibi, zıharda bulunduğu kadın da annesi olamaz."

"Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmamıştır." ifadesi, Kur'ân'ın evrensellik özelliğinden hareketle bir irsal-i mesel olarak da yorumlanabilir. Mesela bu ifade, "iman ile inkar bir gönülde birleşmez" manasını te'kiden kullanılabilir.[209] Zira, bir kalpte birbirine mugayir iki inanç bir arada bulunamaz.[210]

Bursevi'nin yorumuyla: "Kalp sadece muhabbet için yaratılmıştır. Kalp bir olduğuna göre muhabbet de birdir. Dolayısıyla kalb, gerçek mahbub olan Allah'tan başkasının muhabbetine elverişli değildir. Kalıp ve kalbiyle dünya ile meşgul birisi, ahiret sevgisi, Allah sevgisi iddiasında bulunsa davasında yalancıdır."[211]

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde irsal-i mesel olarak değerlendirebileceğimiz daha nice âyetler vardır. Nümune olarak bir kısmına dikkat çekmek istiyoruz:

– *"İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir."* (Rahman, 55/60)

– *"Her bilenin fevkinde bir bilen vardır."* (Yusuf, 10/76)

– *"Kötülüğün karşılığı misli bir kötülüktür."* (Şura,42/ 40)

– *"Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız."* (Al-i İmran, 3/92)

– *"Kim bir kötülük işlerse onun karşılığını görür."* (Nisâ, 4/123)

– *"Hoşlanmadığınız bir şey hakkınızda hayırlı olabilir."* (Bakara, 2/216)

– *"Nice az topluluklar, çok topluluklara Allah'ın izniyle galip gelmiştir."* (Bakara, 2/249)

– *"Allah hiçbir nefse kaldıramayacağı şeyi yüklemez."* (Bakara, 2/286)

– *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 39/9)

– *"Herkes kendi secîye ve karakterine göre hareket eder."* (İsrâ, 17/84)

---

209 Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Milliyet Yay. İst. 1995, IV, 2043

210 Kurtubi, XIV, 79

211 Bursevi, VII, 134

– *"Her grup, kendi görüşünden ötürü mutludur."* (Mü'minun, 23/53; Rum, 30/32)

Mesel kelmesinin çoğulu "emsal"dir. Kur'ân'ın her tarafında saçılmış inciler misali bulunan emsal, onun i'cazının esrarından bir sırdır.[212] Emsal, birer fikir hazinesi ve o fikirlerin neşir vesilelerindendir.[213] Avamdan olan kimselerin bile kolayca hatırında kaldığından, emsal için "hikmet-i avam" ve "felsefe-i umum" denilmiştir.[214]

Hz. Peygamber (s.a.s.), emsale de temas eden bir sözünde şöyle der:

"Kur'ân beş vecih üzere inmiştir: Helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsal. Helalle amel edin. Haramdan kaçının. Muhkeme tâbi olun. Müteşabihe iman edin ve emsalden ibret alın."[215]

Başlıca Emsal Kitapları

Pek çok emsal kitabı yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

A- Tefsir Alanında

el-Emsalü'l-Kamine fi'l-Kur'ân, Hüseyn b. Fadl

el-Emsal, Hakim Tirmizi

Emsalü'l-Kur'ân, Ebû Abdurrahman es-Silmi en-Nisaburi

Emsalü'l-Kur'ân, Hasen Ali b. Muhammed el-Maverdi

Emsalü'l-Kur'ân, İbn Kayyim el-Cevziye

Emsalü'l-Kur'ân, Mahmud b. Şerif

Muhadarat fi Emsali'l-Kur'ân, Emin Hûli

el-Mesel fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Münir Kadı

el-Emsal fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Muhammed Cabir Feyyaz

el-Emsalü'l-Kur'âniyye, Muhammed Bekir İsmail

Delalatu'l-Emsal fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Mahmud B. Şerif

es-Suretu'l-Fenniyye fi'l-Meseli'l-Kur'ânî, Muhammed Hüseyin Ali Sağir

---

212 Beyanuni, s. 23

213 age. s. 79

214 Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s. 126

215 Zerkeşi, I, 486

el-Emsal ve'l-Misl ve'l-Mesülat fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Semi' Atıf Zeyn
Emsalü'l-Kur'ân, Abdurrahman Hasen Habenneke Meydani
Darbu'l-Emsal fi'l-Kur'ân, Abdülmecid Beyanuni
el-Emsal fi'l-Kur'ân, Şerif Mansur b. Avn Abdali
Kur'ân'da Temsilî Anlatım, Veli Ulutürk

B- Hadis Alanında

Revaiu'l-Beyan Fi Emsali'n- Nebeviyye, Mahmud Seyyid Hasen
Emsalü'l-Hadis, Abdülmecid Mahmud
et-Tasviru'l Fennî fi'l-Hadisi'n-Nebevi, Muhammed Lütfi Sabbağ
el-Emsalü'n-Nebeviyye ve Hikemüha, Ali A. Fettah Ali

C- Osmanlıca

Türkî Durub-u Emsal, Ahmet Vefik Paşa
Emsal, Şemseddin Sami
Durub-u Emsal, İzzet Hamid
Durub-u Emsal-i Osmaniye, Şinasi

5. KUR'ÂN'DAKİ TEŞBİH VE TEMSİLLERİN ÖZELLİKLERİ

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan teşbih ve temsillere baktığımızda, bazı özellikler taşıdıklarını görürüz. Mesela:

1. Kur'ân'daki emsal, hem hüküm hem hikmettirler.
2. Sahih, makbul, mütefavit manaları cem ederler.
3. Lafzen veciz, manen mu'cizdirler.
4. Beşerin farklı seviyedeki fehim ve idraklerine hitap eden birer cevamiu'l kelimdirler.[216] İnsanda hem fikir hem de his yönü vardır. Fikre hitap eden mücerred ifadelerden avam pek yararlanamazlar. Bu mücerred fikirler, temsillerle halkın seviyesinden daha rahat anlatılabilir. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı insanların akılları seviyesinden hitapla dolu "tenezzülat-ı İlahiye"den ibarettir.

---

[216] Beyanuni, s. 51-58

5. Gerçek hayattan alınmış olup, nevadirden veya dar bir çevrede yaşanmış olaylardan değillerdir.[217]

Yani, hemen herkes tarafından bilinip anlaşılabilecek sinek-örümcek gibi varlıklarla misaller getirilmiştir.

6. Getirilen bazı mesel ve temsillerdeki hakirlik, belağata zıt olmadığı gibi, aksine belağatın gereğidir. Mesela, ilmiyle amel etmeyenlerin kitap yüklü merkebe,[218] Allah'tan başka dostlar edinenlerin evlerin en zayıfı olan örümcek evinden meded bekleyenlere benzetilmesi,[219] konuyu gayet çarpıcı ve etkili bir şekilde ifadeye yardım etmektedir. Bu sırrı anlamayan müşrikler bunu tenkit konusu yapmışlar, Yahudiler ise gülmüşler "bu Allah kelamına benzemiyor" demişler.[220] Halbuki, temsil getirilecek şey azim olursa temsil de azim olur. Hakirse hakir olur. Mesela, hak gayet açık olduğundan ziya ve nurla, batıl ise bunun aksi olduğundan zulmetle temsil edilmiştir.[221]

Bu münasebetle, Cenab-ı Hakk şu gerçeği bildirir:

"Şüphesiz Allah bir sivrisinek, hatta daha üstününü (daha küçük veya daha büyüğünü) mesel olarak getirmekten çekinmez. İman edenler bilirler ki, o şüphesiz haktır, Rablerindendir. Amma küfre saplananlar "Allah böyle bir meselle ne murat etmiş?" derler. Allah onunla birçoklarını şaşırtır. Yine onunla birçoklarını yola getirir. Onunla şaşırttıkları, fasıklardan başkaları değillerdir." (Bakara, 2/26)

Allah sinek gibi küçük varlıkları yaratmaktan çekinmediği gibi, onlarla misal vermekten de çekinmez.[222] "Allah'ın kudretine nazaran arş ve sivrisinek eşittir. Yoksa, arşı yaratmak O'nun kudretine daha zor, sivrisineği yaratmak daha kolay değildir."[223]

---

217 a.g.e. s. 111

218 bkz. Cum'a, 62/5

219 bkz. Ankebut, 29/41

220 Taberi, I, 256; Zemahşeri, I, 263; Râzî, II, 131-132; Beydâvî, I, 43-44; Kurtubi, I, 168; *Nesefi*, I, 35

221 Zemahşeri, I, 262; Kasımî, II, 86

222 Kasımi, II, 86 (Kuşeyri'den naklen)

223 Bursevi, I, 86

6. MÜTEŞABİHAT

Müteşabihat konusu bir cihetle meselemizle ilgilidir. Zira müteşabih kelimesi teşbihle aynı kökten gelmektedir ve onda da bir nevi benzetme vardır. Bu çok geniş konuyu, biz burada bizi ilgilendirdiği kadar ana hatlarıyla ele alacağız. Şöyle ki:

Kur'ân'ın bir kısım âyetleri muhkem, bir kısım âyetleri müteşabihtir. Muhkem, manaya delaleti vazıh olan; müteşabih, manaya delaleti kapalı olan âyetler için kullanılır.[224] Muhkemin te'vili bilinir, mana ve tefsiri kolay anlaşılır. Müteşabihte ise, işkal ve tereddüt vardır. Mananın çok vecihlere ihtimali söz konusudur. Muhkem asıl, müteşabih fer'dir.[225] Yani muhkem âyetler, Kur'ân ağacının kökü, müteşabih âyetler ise, o ağacın dalları durumundadır.

Cenab-ı Hakk, şu âyette muhkem ve müteşabihin esaslarını bildirir:

"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun bir kısmı muhkem âyetlerdir, bunlar Kitab'ın anası (esası)dır. Diğerleri ise müteşabihtir. Kalblerinde şüphe bulunanlar, fitne niyetiyle ve te'viline gitmek için müteşabih âyetlere uyarlar. Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir ve ilimde rasih (kökleşmiş) olanlar "ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır" derler. Bunları ancak akıl sahibi olanlar düşünürler." (Al-i İmran, 3/7)

Müteşabihattan bahseden bu âyetin bizzat kendisinde bazı teşbihler bulunmaktadır.

"Ümmü'l-Kitab" (Kitabın Anası)

Bu ifade 'Kitabın aslı-esası' manasını Kitabın Anası şeklinde bildirir. Nasıl ki çocuk anasıyla alakalıdır, başı daraldığında ona sığınır. Onun gibi, diğer âyetler de bu Ana Kitaba tabi ve onunla alakadardırlar.[226]

İlimde Kökleşenler

Bu ifade, yere kök salmış sağlam bir ağacı hatıra getirir. Bazı ağaç böyle köklüdür. Bazı ağaç ise ufak bir rüzgarla savrulacak şekilde kök-

224 Subhi Salih, s. 282
225 Kurtubi, IV, 8-9
226 Sabunî, I, 185; Ebû Zehra, s. 258- 259

süzdür. Âyette müteşabihata muhatap olacak bilginler, köklü bir ağaca benzetilmiştir.

Müteşabih âyetler, aklı işlettirmek, taklid zulmetinden kurtarmak içindir. Muhataplarına, köklü bir anlayışa ulaşmaları için, lugat, fıkıh gibi ilimlerin tahsiline lüzum hissettirir.[227] Bu tür âyetler, insan aklının daha çok çalışmasını sağlamış, adeta onu aklını kullanmaya zorlamıştır.[228]

İbn Kuteybe bu konuda şöyle der: Kur'ân'ın manaları açık olsaydı, onları bilmekte alim ve cahil eşit bulunsaydı insanlar arasında birbirine üstünlük batıl olur, imtihan olmaz, yorum ortadan kalkardı. Halbuki, ihtiyaç insanı fikre ve çözüm yolları aramaya sevkeder. Kafi görmekle ise, acz ve düşüncesizlik ortaya çıkar. Bilge kişiler şöyle demişlerdir: "Zenginliğin aybı düşüncesizlik, fakirliğin fazileti arayışa sevketmesidir."[229]

Müteşabihat ufuk açıcıdır. Ulaşılan her ufuktan ilerde bir başka ufuk kendini gösterir. Böylece, idrak bir ufuktan bir başka ufka açılır, düşünce monotonluktan kurtulur, Kur'ân'a yönelenler "ufuk-u âlâ"ya doğru yol alırlar.

Müteşabih âyetler hususunda iki yol izlenmiştir:

1. Selef "bunlara inanmalı, fakat onların gerçek bilgisini Allah'a havale etmeli" der.

2. Sonra gelenler ise, zahiri anlamına yormak mümkün olmayan âyetleri te'vil cihetine giderler.

Selef bilginleri müteşabihle ilgili Al-i İmran sûresi yedinci âyette "…onun tevilini ancak Allah bilir" kısmında dururlar. "Ve ilimde râsih olanlar..." kısmını müstakil cümle kabul ederler. Müteşabihatı te'vil edenler ise, "...Onun te'vilini ancak Allah bilir ve ilimde rasih olanlar (bilir)." şeklinde vakıf yaparlar.[230]

Kanaatimizce bir orta yol bulmak mümkündür. İlimde kökleşmiş olan rasihun'un bütün müteşabihatı bilmesi elbette mümkün değildir. Ama bazı

227 Râzî, VII, 172
228 Kırca, *Kur'ân'a Yönelişler*, Fecr Yay. Ankara, s. 42
229 İbn Kuteybe, s. 86
230 Râzî, VII, 176; İbn Kesir, II, 7-8; Kurtubi, IV, 12-14; Subhi Salih, s. 284-285; Kırca, s. 45-46

müteşabihatı bilmeleri ve salt imanın ötesinde, bu müteşabihatla ilgili bazı yorumlarda bulunmaları hiç de garipsenecek bir durum değildir. Sadık Kılıç'ın ifadesiyle "müteşabihatın bir kısmını ilimde nüfuz kesbedenlerin bilmesi, ilme ve insanlığa çok görülmemelidir."[231] Müteşabih âyetler sadece iman edilmek için değil, aynı zamanda anlaşılmak için gelmiştir. İslâmî düşüncenin inkişafı, müteşabihatın muhkem âyetler rehberliğinde yorumuyla gerçekleşecektir.

"Doğrusunu Allah bilir" kaydıyla "bu müteşabih âyetten murat bu olabilir" diye göstermek, *"Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa bazı kalblerde kilitler mi var?"* (Muhammed, 47/24) âyetinin mucibince amel etmektir. Müteşabihatı bütünüyle yorum dışı bırakmak ise, aynı sûrede beş defa tekrarlanan *"Biz Kur'ân'ı zikr (öğüt) için kolaylaştırdık. Yok mu düşünen?"*[232] âyetine aykırıdır.

Şimdi misal olarak bazı müteşabih âyetlere bakmaya çalışalım:

a. Allah'ın Eli

"Şüphesiz sana biat edenler ancak Allah'a biat ederler. Allah'ın eli onların elinin üstündedir." (Fetih, 48/10)

Âyet Hudeybiye Seferiyle alakalıdır. Umre niyetiyle Mekke'ye doğru yola çıkan Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabı, Hudeybiye mevkiinde durdurulur, Mekke'ye girmelerine izin verilmez. Hz. Osman elçi olarak Mekke'ye gönderilir. Hz. Osman'ın gelişi gecikir ve hatta öldürüldüğü hakkında bir şayia çıkar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabından biat alır.[233] Biatta Hz. Peygamber'in eli yukardadır. Ashabının O'na biatı, üstteki âyetin hükmüyle Allah'a biat olarak değerlendirilmiştir. Zemahşeri'nin de belirttiği gibi, âyette "tahyil" metodu vardır. Allah elbette azalardan, maddi sıfatlardan münezzehtir. Mana şudur: Peygamberle akid yapmak Allah ile akid yapmak gibidir.[234] Nitekim şu âyet buna dikkat çeker: *"Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiş olur."* (Nisâ, 4/80)

---

[231] Kılıç, *İslâm'da Sembolik Dil*, s. 24

[232] Kamer, 15, 17, 22, 32, 40

[233] İbn Kesir, VII, 333; İbn Hişam, *Siretu'n-Nebeviyye*, *Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi*, Beyrut, 1971, III, 331

[234] Zemahşeri, III, 543

Âyette geçen "Allah'ın eli" ifadesi Müşebbihe ve Mücessime tarafından maddi, mücessem bir el olarak anlaşılmak istenmişse de cumhur böyle yorumlamaktan kaçınmıştır. Zira "devletin eli" dediğimizde nasıl mücessem bir el anlaşılmazsa, "Allah'ın eli" dediğimizde de anlaşılmamak lazım gelir. "Allah'ın eli" ifadesi, Allah'ın kudreti, yardımı, nimeti, koruması, kahr ve galebesi tarzında yorumlanmıştır.[235]

b. Rahman'ın Arşı

"Rahman arşa istiva etti." (Tâhâ, 20/5)

Arş ile ilgili âyetler, hakkında en fazla konuşulan müteşabihattandır. Arş, kelime olarak, taht anlamındadır.[236] Esasen "sakf" demektir ki, bir binanın veya yerin ulvi muhitini teşkil eder. Çadır ve çardak gibi yükselen ve gölge veren herşeye de ıtlak olunur.[237]

"Arş" kelimesi Kur'ân'da yirmialtı defa geçer. Bunlardan yirmibiri Allah'ın tasarrufuyla, beşi de beşerî arşla ilgilidir. İnsanların arşından bahseden bu beş âyetten biri Hz. Yusuf'un, dördü de Belkıs'ın tahtı ile alakadardır.[238]

Mücessime, Arş'ı cismani bir taht ve Rahman'ın Arş'a istivasını maddi bir oturuş olarak anlamak istemişlerse de, ilgili âyetlerin bu tarz yorumu Kur'ân'ın esaslarına, muhkematına aykırıdır. Hamdi Yazır'ın ifadesiyle "Aklen ve şer'an pek büyük bir cehalettir."[239] Keza, Hamele-Arş'tan bahseden âyetlerden hareketle, İlahi Arşı meleklerin omuzuna yükleme gayreti, haktan inhiraftır. Arş, genelde müfesirler tarafından ilahi saltanattan kinaye olarak değerlendirilmiştir.[240]

---

[235] bkz. Râzî, XXVIII, 87; Kurtubi, XVI, 177

[236] İbn Manzur, VI, 313; Nesefi, II, 238; Alûsî, XIX, 190; Bursevi, IV, 320; Zerkani, II, 290-291

[237] Yazır, III, 2126-2127

[238] İlgili âyetler için M. Fuad Abdülbaki'nin *Mu'cemu'l-Müfehres* "arş" maddesine bakılabilir.

[239] Yazır, III, 2184

[240] Râzî, XIV,115; Beydâvî, I, 342; Cürcani, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 150; Alûsî, VIII, 134; Silmî, Abdüsselam, *Mecazü'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed İbnü'l-Hâc, ts. s. 444-445; Yazır, III, 2177; Nursî, *Sözler*, s. 362; Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, III, 1767

Yani, nasıl ki bir hükümdar tahtına oturur, emir ile ülkesini idare ederse, Cenab-ı Hakk dahi, emir ve iradesiyle âlemde hükmeder, tasarrufta bulunur. Bu konuda Hamdi Yazır şu açıklamaları yapar:

"Arşta cismiyetin zaruriyeti iddia olunamaz... Bir hükümdarın tahtına cülus edip kurulması mefhumunda bile asıl maksud olan mana, cismanî bir cülus değil, hükümdarlık sıfatıyla ittisafıdır. Bu öyle bir manadır ki, hükümdarın taht sayesinde değil, tahtın hükümdar sayesinde kıyamını ifade eder ve bir hükümdarın tahtında istikrarı, cismen taht üzerinde oturup kalması değil, hakimiyetinde devam ve bekası demek olur."[241]

"Arşa hamele olan (Hamele-i Arş) ve Arş'ın etrafında olanlar, hamd ile Rab'lerini tesbih ederler ve O'na inanırlar." (Mü'min, 40/7) âyetini Mücessime kendi görüşlerine delil olarak kullanır. Müfessir Zemahşeri, âyetle ilgili şu yorumda bulunur:

"Şayet Allah Arş'a oturmuş olsaydı Hamele-i Arş ve Arşın çevresinde olan melekler O'nu görürlerdi. Âyetin "Ona inanırlar" kısmı, durumun böyle olmadığına bir tenbihtir."[242]

Fahreddin Râzî bu yorumla ilgili olark şöyle demekten kendini alamaz: "Allah Keşşaf sahibini rahmetine mazhar kılsın. Kitabında sadece bu nükte bile olsa, ona fahr ve şeref olarak kafi gelirdi."[243]

c. İlahi Kalem

"Kalem'e ve onların yazdıklarına yemin ederim."[244]

Âyette, "onların yazdıklarına" ifadesinin, Âdemoğullarının amellerini yazan melekler veya doğrudan insanlar olduğu söylenmiştir.[245] Melekler insanların amellerini yazdıkları gibi, insanlar da kalem vasıtasıyla devamlı birşeyler yazmaktadırlar. Hatta, şairler bu âyetle istidlalde bulunarak kalemleriyle iftihar etmişler, kalemi kılıçtan üstün görmüşlerdir.[246]

---

[241] Yazır, III, 2178-2179
[242] Zemahşeri, III, 361
[243] Râzî, XXVII, 32-33
[244] Kalem, 1
[245] Kurtubi, XVIII, 148
[246] a.g.e. XVIII, 146-147

Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) kalem'in bir başka yönünden bahseder. Allah'ın en önce kalem'i yarattığını söyler ve "nurdan bir kalemin nurdan bir levhaya, olacak herşeyi Allah'ın emriyle yazdığını" bildirir.[247] Bu İlahi kaleme "kader kalemi" denilmiştir.[248] Şu kainat, kader kalemiyle yazılan muhteşem bir kitaptır.

Bu son misalde de görüldüğü gibi, müteşabihat düşünce ufkumuzu açmakta, çok iyi bildiğimizi zannettiğimiz bir kelime bile, birden bizi farklı bir mana boyutuyla karşı karşıya getirebilmektedir.

7. HADİSLERDE TEŞBİH VE TEMSİL

"Arab'ın en fasih konuşanıyım."[249] diyen Hz. Peygamber (s.a.s.), ifadelerinde sıkça teşbih ve temsile başvurmuştur. Nümune olarak bunlardan bazılarını nakletmek istiyoruz:

"Cennet bahçelerine uğradığınızda istifade edin!

– Cennet bahçeleri nedir ya Resûlallah?

– İlim meclisleri."[250]

"Çöplükte biten çiçekten kaçının!

– O nedir ya Resûlallah?

– Kötü nesepten gelen güzel kadın!"[251]

"Bilir misiniz müflis kimdir?

– Bizde müflis, parası-malı olmayana denir.

– Ümmetimden müflis o kimsedir ki, kıyamet gününe namaz-oruç-zekatla gelir. Ama şuna sövmüş, buna iftira etmiş, falanın malını yemiş, filanın kanını akıtmış, bir başkasına vurmuştur. Bu adamın hasenelerinden o adamlara verilir. Hesabı bitmeden haseneleri bittiğinde, zulmettiği

[247] Aclûnî, I, 263-264; İbn Kesir, VIII, 210-212
[248] Râzî, XXX, 78; İbn Kesir, VIII, 213
[249] Aclûnî, I, 200
[250] Tirmizi, Daavat, 82
[251] Aclûnî, I, 272

şahısların hatalarından alınıp bu adamın kefesine konulur. Sonra da cehenneme atılır."[252]

"Ateşin odunu yemesi gibi, haset de haseneleri yer, bitirir."[253]

"Bana haber verin bakayım! Sizden birinin kapısı önünde bir nehir olsa, orada günde beş defa yıkansa, üzerinde hiç kir kalır mı?

– Kalmaz ya Resûlallah.

– İşte beş vakit namaz da böyledir. Allah onunla hataları affeder."[254]

"Ağaçlar içinde yaprağını dökmeyen biri vardır. İşte, mü'minin meseli ona benzer... O hurma ağacıdır."[255]

"Zekat İslâm'ın köprüsüdür."[256]

"Oruç kalkandır."[257]

"Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uysanız yolunuzu bulursunuz."[258]

"Ümmetimin âlimleri Beni İsrailin peygamberleri gibidir."[259]

"Mü'minler birbirlerine karşı ilgilenmekte, şefkat göstermede bir ceset gibidirler. Cesedin bir azası rahatsız olduğunda diğer azalar uykusuzluk ve ateşin yükselmesi şeklinde etkilenirler."[260]

---

252 Müslim, *Birr*, 59; Tirmizi, *Kıyame*, 2
253 İbn Mace, *Zühd*, 22; Ebû Davud, *Ebed*, 44
254 Buhari, *Mevakit*, 6; Müslim, Mesacid, 283; Tirmizi, *Edeb*, 80
255 Tirmizi, *Edeb*, 79
256 Aclûnî, I, 439
257 Buhari, *Savm*, 2; Müslim, *Sıyam*, 161; Ebû Davud, *Savm*, 25
258 Aclûnî, I, 132
259 Aclûnî, II, 64
260 Buhari, *Edeb*, 27; Müslim, *Birr*, 66. Yayınevimiz, Adem DÖLEK Bey'in kaleme aldığı "Hadislerde Teşbih ve Temsiller" isimli eserini yayına hazırlamaktadır. (Y. N.)

İkinci Bölüm

İLAHİ GERÇEKLERİ İFADEDE TEŞBİH VE TEMSİL

İLAHİ GERÇEKLERİ İFADEDE TEŞBİH VE TEMSİL

"İlahi gerçekler" ifadesiyle Cenab-ı Hakk'ın zat, sıfat, isim ve tasarruflarını kastediyoruz. *"O'nun misli gibi bir şey yoktur. O Semi'dir, Basirdir"* (Şura, 42/11) âyeti Cenab-ı Hakk'ın zatı itibariyle misli olmadığını beyan eder. Bununla beraber O, işitendir, görendir. *"Ahirete inanmayanlar için kötü mesel var. Allah için ise, en güzel mesel."* (Nahl, 16/60)[261] âyeti ise, Allah için meseli kabul eder. Demek Cenab-ı Hakk için misil almamakla beraber, mesel vardır. Yani, O'nun dengi hiçbir şey yoktur. Ama O'nun tasarruflarına O'nun şanına uygun misallerle bakılabilir.

Âyette geçen "en güzel mesel "(el-meselü'l-alâ) ifadesi, "Allah" deyince O'nun lazımı olan en güzel sıfatları nazara verir. "Kafir" deyince acz kusur, cimrilik, muhtaç olmak gibi kötü sıfatlar hatıra gelir. "Allah" dediğimizde ise, vacibu'l-vücut olmak, mutlak ğına, sınırsız cömertlik, yaratılmışların özelliklerinden münezzeh oluş gibi iyi sıfatlar söz konusudur.[262] Keza, herşeye yeten bir kudret, herşeye şümullü bir hikmet gibi hayret verici sıfatlar şeklinde de tefsir edilmiştir.[263]

Allah için en güzel meselin olduğunu bildiren üstteki âyetle, *"Allah'a emsal getirmeyin."* (Nahl, 16/74) âyeti ilk nazarda birbirini nakz eder görülür. Halbuki, "Allah'a emsal getirmeyin." âyeti, "O'nu başkalarına kıyıslama-

[261] Bir başka âyette, "Göklerde ve yerde en güzel mesel Allah'ındır. O Azizdir, Hakîmdir" denilir. Ra'd, 13/27

[262] bkz. Râzî, XX, 56; Ebussuud, V, 122; Alûsî, XIV, 170

[263] Beydâvî, II, 219; Ebussuud, VII, 58; Alûsî, XXI, 37

yın, O'nu mahlukatına benzetmeyin." manası taşır.[264] *"Yaratan, yaratamayana benzer mi?"* (Nahl, 16/17) âyetinin de belirttiği gibi, Halık ile mahluk arasında bir benzerlik söz konusu değildir. Fakat, her ne kadar tamam-ı mahiyette muhalif de olsa, mahiyetten hariç olarak bazı sıfatlarda iştirak mümkündür.[265] Yani, bazı mesel ve temsillerle Cenab-ı Hakk'ın sıfat, isim ve tasarruflarına bakılabilir. Mesela, Cenab-ı Hakk'ın kainattaki tasarrufu, bir padişahın tahta oturup memleketi idare etmesi misaliyle anlatılsa, daha kolay anlaşılır. Nitekim, *"Rahman arş'a istiva etti."*(Tâhâ, 20/5) âyeti genelde bu şekilde tefsir edilmiştir.[266]

1. TEVHİD'İ İFADEDE TEŞBİH VE TEMSİL

Şu âyet, Cenab-ı Hakk'ın yegane yaratıcı olduğunu gayet haşmetli bir üslupla beyan eder:

"Ey insanlar! Bir mesel getirildi, şimdi ona iyi kulak verin! Haberiniz olsun ki, sizin Allah'tan başka taptıklarınızın hepsi toplansalar bile, bir sinek yaratamazlar. Şayet sinek onlardan birşey kaparsa, onu ondan kurtaramazlar. İsteyen de zayıf istenen de!" (Hac, 22/73)

Âyette hem batıl mabutların zaafına dikkat çekilmiş, hem de böyle zayıf şeylere tapan müşrikler kınanmıştır.[267]

Âyette bir başka varlıkla değil de, sinekle mesel yapılması bu hayvanın hem son derece bol, hem de gayet zayıf ve nahoş olmasından dolayıdır. Yani, "Allah'tan başka taptıklarınız böyle en zayıf, en hakir bir canlıyı yaratamazlar. Değil bir sinek yaratmak onun putlardan birşey alışına engel olamazlar. Böyleleri nasıl ilah, mabud olur, kendilerine itaat edilir?"

Rivayete göre müşrikler putların önüne yemek koyuyorlar, sinek de gelip yiyordu.[268] Âyetin "isteyen de zayıf istenen de" kısmı iki şekilde açıklanmıştır:

---

[264] bkz. Râzî XX, 83; Beydâvî, I, 551; Ebussuud, V, 128
[265] b.k.z Râzî, XXVII, 153
[266] Râzî, XIV, 115; Beydâvî, I, 342; Cürcani, S. Şerif, s. 150; Alûsî, VIII, 134; Yazır, III, 2177; Nursî, *Sözler*, s. 362; Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, III, 1767
[267] Abdali, s. 248
[268] Râzî, XXIII, 68; Kurtubi, XII, 65

a. Puta tapanlar da zayıf, taptıkları put da zayıf.

b. Sinek de zayıf, sineğin musallat olduğu put da.[269]

Benzeri bir durumu şu âyette görmekteyiz.

"Tuttular da Allah'tan başka bir takım ilahlar edindiler; güya yardım olunacaklar! Onların onlara yardıma güçleri yetmez. Onlar ise, onlar için hazırlanan askerler!" (Yâsîn, 74-75)

Putlar mı puta tapanlara asker, yoksa puta tapanlar mı putlara hazır kıta asker? Âyetin ifadesi, her iki manaya da gelebilecek bir üslupla gelmiştir. Her ikisinin de kastedilmesi mümkündür diyebiliriz. Çünkü bir cihetten putlar, puta tapanların önünde adeta elpençe divan durmaktadırlar. Diğer yandan da, puta tapanlar aynı şekilde putların önünde beklemektedirler.[270]

Her türlü şirk şaibesinden uzak tevhid eksenli bir hayat modeli, Kur'ân'ın en temel bir hedefidir. Bu hedefi gerçekleştirmek için Cenab-ı Hakk muhtelif temsiller verir. Sırasıyla bunları görelim.

a. Çok Efendili Köle

"Allah şunu bir mesel yapmıştır: Bir adam var, bir takım şerikler onda birbirleriyle çekişiyorlar. Bir adam da sadece bir adamın. Hiç bu ikisinin meseli bir olur mu?..." (Zümer, 39/29)

Âyet, müşrik ve muvahhid için bir mesel olarak değerlendirilmiştir.[271] Râzî, âyetin çizdiği tabloyu şöyle açıklar: Bir köle. Aralarında ihtilaf olan pekçok şerik bunda ortaklar. Herbiri "benim kölem" diyor, isteklerini yaptırmak için onu kendine çağırıyor. Köle ise ne yapacağını şaşırmış bir halde. Birini razı etse, diğerleri küsüyor. Bir ihtiyacı olduğunda ise müracaat ettiği herbir şerik onu diğerlerine gönderiyor... Köle mütehayyir, kimi razı edeceğini, kimden yardım isteyeceğini bilmiyor. Bu yüzden devamlı bir azap ve telaş içinde.

Ama bir başka köle, ihlasla bir efendiye hizmet ediyor. Efendisi onun

---

269 Ebussuud, VI, 121; Alûsî, XVII, 202 Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, IV, 2444

270 bkz. Râzî, XXVI, 107

271 Zemahşeri, III, 396; Râzî, XXVI, 277; Beydâvî, II, 324; Ebussuud, VII, 253; İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 143*; el-Emsal*, Tahkik: Said Hatib, *Daru'l-Marife*, Beyrut 1983, s. 260- 261

ihtiyaçlarını görüyor, yardımcı oluyor. İşte bu ikisinden hangisinin durumu daha iyi, daha güzel?[272]

Said Nursî, âyetin muhtevasını şöyle yorumlar: "Kur'ân ve ehl-i iman, hadsiz masnuatı bir tek Allah'a verir. Doğrudan doğruya her işi O'na isnad eder. Vücup derecesinde kolay bir yolda gider, sevkeder... Ve ehl-i şirk ve tuğyan, bir tek masnuu hadsiz sebeplere isnad ederek, imtina derecesinde zor bir yolda gider. Şu halde Kur'ân yolunda bütün masnuatla, dalalet yolunda bir tek masnu beraberdirler. Hatta, belki bütün eşyanın vahidden suduru, bir vahidin hadsiz eşyadan sudurundan çok derece daha kolaydır. Nasıl ki bir zabit, bin neferin tedbirini bir nefer gibi kolay yapar ve bir neferin tedbiri bin zabite havale edilse, bin nefer kadar müşkilatlı olur, keşmekeşe sebebiyet verir."[273]

b. Efendi-Köle Farkı

"(Allah) size kendinizden bir temsil yaptı. Hiç size kısmet ettiğimiz şeylerde elleriniz altındaki kölelerinizden ortaklarınız bulunur da, onlarla siz eşit olur, kendilerinizi saydığınız gibi onları sayar mısınız?" (Rum, 30/28)

Âyet-i kerime, şirkin batıl olduğunu açık bir şekilde göstermek için verilmiş bir temsildir. Yani, "Hiç sizin köleniz, uşağınız, hayvanınız, haşeratınız gibi elleriniz altında mülkünüz olan şeyler, Allah'ın size bahşettiği mülkünüzde şerikiniz, denginiz olur da, köle efendisine eşit olabilir mi? Olamaz değil mi? Halbuki, sizin mülkleriniz Allah'ın vergisi, malikiyetiniz arızî ve gelip geçicidir... Şimdi sizin mülkünüzden size şerik olamazken, Allahu Teala'nın mülkünden, mahlukatından, kullarından kendisine şerik nasıl olabilir?"[274]

Aşağıda ele alınan âyetler de bu muhtevayı bildirmektedir:

a- *"Allah bazınızı bazınıza rızıkta üstün kıldı. Rızıkta üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere verip de, hepsi o rızıkta eşit oluyor değillerdir. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkar ediyorlar?"* (Nahl, 16/71)

Âyet-i kerime, hem hakikat, hem de şirkin ibtali için bir mesel olarak

---

272 Râzî, XXVI, 277

273 Nursî, *Mektubat*, s. 257

274 Yazır, VI, 3820. Ayrıca bkz. Zemahşeri, III, 221; Kurtubi, XIV, 16-17

yorumlanmıştır. Hakikat olarak şu manayı ifade etmektedir: "Efendi ve kölelerin hepsine rızık veren benim. Onların hepsi benim rızık vermemde eşittirler. Dolayısıyla, efendi olanlar sakın kölelerine rızık verdiklerini zannetmesinler. Efendilerin kölelerine verdikleri de benim rızkımdır, onlara efendilerinin eliyle veririm."[275]

Şirki ibtal eden bir mesel olarak ise, şu manayı bildirir: "Siz, size nimet olarak verdiğim şeylerde kölelerinizi kendinizle bir tutmuyor, onları o nimetlerde ortak yapmıyor, buna razı olmuyorsunuz. Öyleyse ne hakla benim kullarımı bana şerikler yapıyorsunuz?"[276]

İbn Abbas, âyeti hristiyanlara bir itab olarak yorumlar. Yani âyette şu mesaj vardır: "Kölelerinizi sizi malik kıldığım şeylerde kendinize müsavi kabul etmezken, nasıl oluyor da kulum İsa'yı bana bir veled ve uluhiyette bir şerik yapıyorsunuz?"[277]

b- *"Allah şunu temsil getirdi: Bir abd-i memluk (köle), hiçbir şeye kudreti yok. Bir de o zat ki, kendisine tarafımızdan güzel bir rızık nasip etmişiz de, ondan gizli açık verip duruyor. Hiç bunlar müsavi olurlar mı?"* (Nahl, 16/75)

Âyet, köle ile hür bir insanın mukayesesini yaparak, putları eli kolu bağlı köleye benzetmektedir. Allah ise hürdür, dilediğini dilediği şekilde yapmaktadır. Şimdi "köle ve hürün her ikisi cinsiyet ve mahlukiyette eşit oldukları halde eşit sayılmazlarsa, putlar ve Allah nasıl bir tutulabilir? Putlar Allah'a nasıl ortak sayılabilir?"[278]

İbn Abbas, âyeti mü'min ve kâfir için mesel olarak değerlendirir.[279] Hamdi Yazır'ın ifadesiyle, "Allah'tan başkasına tapanlar abd-i memluk (köle) gibi hürriyetini verip bir mahluka kul olmuş köleler kabilindendir. Allah'tan başka ilah tanımayan muvahhid mü'minler de "ahrar" (hür insanlar) demektir."[280]

İbn Kayyim, İbn Abbas'ın nazara verdiği manayı, âyetin doğrudan manası olarak değil, âyetin levazımından bir mana olarak kabul etmek

---

275 Râzî, XX, 79
276 Zemahşeri, II, 419. Ayrıca bkz. Râzî, XX, 79; Kurtubi, X, 93
277 Râzî, XX, 79
278 Râzî XX, 83; Beydâvî, I, 552; Kurtubi, X, 97
279 İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 124
280 Yazır, V, 3111

gerektiğini söyler. Yani, "muvahhid mü'minin böyle olması gerekir" şeklinde temsilden bir netice çıkarmak mümkündür.[281]

c- *"Allah şunu da bir temsil getirdi: İki kişi, biri dilsiz, hiçbir şeye kudreti yok. Efendisine sadece bir ağırlık. Ne tarafa gönderilse, hiçbir hayra yaramaz. Hiç bu, adaletle emreden ve doğru bir yolda giden kimseye eşit olabilir mi?"* (Nahl, 16/76)

Bir önceki âyetin hemen peşinde gelen bu âyet, Allah'ın şeriki olmadığını beyan sadedinde ikinci bir temsil olarak yorumlanmıştır.[282]

Zemahşeri'nin ifadesiyle, Cenab-ı Hakk kullarına rahmetinin eserlerini, dinî ve dünyevî nimetlerinin en latiflerini bolca verir. Putlar ise, cansız şeyler olup, ne zarar verebilirler, ne de fayda.[283]

Âyet hakkında şu yoruma da yer verilmiştir: Dilsiz olarak tavsif edilen kişi kâfiri, adaletle emreden ise mü'mini temsil etmektedir.[284]

c. Örümceğin Evi

"Allah'tan başka velilere tutunanların meseli örümcek meseli gibidir. Bir ev edinmiştir. Fakat evlerin en gevşeği de şüphesiz örümcek evidir. Eğer bilselerdi..." (Ankebut, 29/41)

Âyette, insanların dinlerinde Allah'tan başka dayandıkları bel bağladıkları, dost edindikleri şeyler gevşeklik ve zayıflıkta örümceğin evine banzetilmiştir.[285] Örümceğin ağı, gevşeklikte meseldir. Ne örter, ne sıcak ve soğuktan korur, hiçbir şeye yaramaz.[286] En edna bir hayvanın dokunmasına, en hafif bir rüzgarın esmesine dayanamaz.[287] İşte örümcek kafalı müşriklerin de istinadgahları, tutamakları böyle çürüktür. Bütün tutundukları fanidir.[288] Örümcek o ağ ile sinek avlar. Kafirlerin de putlara ibadetle elde ettikleri dünya metaı, böyle sinekten daha değersiz şeylerdir.[289]

---

281 İbn Kayyim, age., I, 124
282 Zemahşeri, II, 421; Râzî, XX, 86; Beydâvî, I, 552; Kurtubi, X, 98
283 Zemahşeri, II, 421
284 Kurtubi, X, 98
285 Zemahşeri, III, 206
286 Hakim Tirmizi, Muhammed b. Ali, *el-Emsal*, *Müessesetu Kütübi's-Sikafiye*, Beyrut 1989, s.86
287 Kasımi, XIII, 4751
288 Yazır, V, 3778
289 Râzî, XXV, 68

Âyette örümcek "ankebut" kelimesiyle ifade edilmiştir. Ankebut, "dişi örümcek" demektir. Erkeğine "ankeb" denir. Çiftleşmeden sonra eşini öldüren dişi örümceğin evi en yakın dostuna bile felaket yer olduğu gibi, oraya giren sinekler ve böcekler için de ölüm ağıdır.[290]

Örümceğin evinden muradın onların batıl dinleri olması da caizdir.[291] Yani, o batıl din onlara bir fayda vermeyecek, ne azabtan kurtaracak, ne saadete erdirecektir.

Âyetin sonunda geçen "eğer bilselerdi" kısmı "eğer bilselerdi elbette Allah'tan başka dost, yardımcı edinmezlerdi" manasını bildirir. Ayrıca tarihi bir olaya da işaret eder. Şöyle ki: Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Hz. Ebû Bekir Mekke'den Medine'ye hicret ederken bir mağaraya sığınırlar. Onların izini takip eden müşrikler mağara önüne kadar gelirler. Fakat mağaranın giriş kısmını örümcek ağıyla örülmüş bulunca içeriye bakma lüzumu hissetmezler, başka yerlere doğru aramaya devam ederler.[292]

İşte en gevşek evin örümcek evi olduğunu ifade eden âyetin Mekkî olması[293] yani hicretten önce inmesi, Mekke'nin imana gelmeyen reislerinin ilerde bir örümceğe mağlup olacaklarına işaret eder. Örümceğin evi olan ağ en zayıf bir perde iken, o kuvvetli reisleri mağlup edeceğini göstermekle âyet, "en zayıf bir hayvana mağlup olacaklarını faraza bilseydiler, bu cinayete ve suikaste teşebbüs etmeyeceklerdi" demektedir.[294]

İnsanların Allah'ın madununda edindikleri dost ve yardımcıların örümceğin ağına benzetilmesinde, hem o batıl mabutların aczlerini ilan, hem de böyle acizlere itimad edenlere şiddetli bir kınama vardır.[295]

Âyetin devamında Cenab-ı Hakk şunu bildirir:

"Şüphesiz Allah, O'nun madununda nelere yalvardıklarını gayet iyi bilmektedir. O Aziz'dir, Hakim'dir. Biz bu meselleri insanlar için getiriyoruz. Ama onlara, alimlerden başkasının aklı ermez." (Ankebut, 29/42-43)

---

290 Ateş, IV, 1973

291 Beydâvî, II, 210; Ebussuud, VII, 41

292 Râzî, XVI, 63; Beydavî, I, 405; İbn Kesîr, IV, 95; *Nesefi*, II, 127

293 Süyuti, Celaleddin, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1993 I, 28

294 Nursî, *Emirdağ Lahikası*, Sözler Yay. İst. 1993, s. 379-380

295 Abdali, s. 277

Kureyş'in cahil ve sefil kişileri, "Muhammed'in Rabbi sinekle örümcekle misal getiriyor." deyip gülüyorlardı.[296] Onlara ve onlar gibi böyle temsillerin sırrına eremeyenlere cevap olarak gelen âyet, kuvvetli bir tarizdir. Âyetin "Biz bu meselleri insanlar için getiriyoruz" kısmı, onların gerçek insan olmadıklarına, "onlara alimlerden başkasının aklı ermez" kısmı ise, cehaletlerine işaret etmektedir.

d. Kuyu Başındaki Şaşkın

"Hak dua ancak O'nadır. Ondan başka yalvarıp durdukları ise, onlara hiçbir şeyle icabet edemezler. Onlar ancak ağzına gelsin diye suya doğru iki avucunu açana benzer. Halbuki, o su, ona gelecek değildir. Kafirlerin duası hep dalal içindedir (boşa gitmiştir)" (Ra'd, 13/14)

Âyet, batıl mabutların onlara tapanlara, perestiş edenlere bir fayda vermeyeceğini, bir teşbihle anlatmaktadır.[297] Bir kuyunun başına gelen ve avucunu açıp suyun gelmesini bekleyen kişiye su nasıl gelmezse, o batıl mabutlar da kendilerine yapılan dualara icabet edemezler.[298]

Cansız putların duaya cevap vermeyecekleri aşikardır. Fakat âyette (vellezine) mevsulünün akıl sahipleri için kullanımı zahir olduğu cihetle, bunu yalnız putlar ile te'vil etmek, zahirin hilafınadır. Binaenaleyh, burada yalnız şuursuz putlar değil, Allah'ın madununda mabud ittihaz edilen, yalvarılan akıl sahiplerinin de putlar gibi hiçbir duaya icabet edemeyecekleri mevzu bahis demektir.[299]

Cansız putların duaya icabet etmeyeceği bedihi olmakla beraber, putlaştırılan insanların kendilerine getirilen bazı taleplere icabet etmeleri mümkündür. Fakat bu icabet, son derece sınırlı bazı işlerdedir. Yoksa kendilerine tapanları ne onlar yaratmıştır, ne de rızıklarını verirler. Ne onlardan hastalığı, ölümü def ederler, ne de onlara ebedi hayat ve o ebedi hayatta ebedi mutluluk kazandırırlar. *"Bütün işler Allah'a racidir"* (Hûd, 11/123) âyetinin hükmünce, bütün işler Allah'ın iradesiyle husule gelir.

[296] Zemahşeri, III, 206-207
[297] Râzî, XIX, 29; Ebussuud, V, 11
[298] Kurtubi, IX, 197-198
[299] Yazır, IV, 2970-2971

"Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz." (İnsan, 76/30; Tekvir, 81/29) âyetinin bildirdiği gibi, İlahî meşiet asıldır. O dilemeyince insanlar birşey dileyemezler. Hamdi Yazır'ın ifadesiyle, "Allah müsaade etmeyince duyan kulaklar duymaz, isteyen gönüller istemez oluverir."[300]

2. İLAHÎ SIFATLARI İFADEDE TEMSİL

Cenab-ı Hakk, bütün kemal sıfatlarıyla muttasıftır. İlim, irade, kudret, sem, basar ve kelam sıfatları bunlardan bazılarıdır. Kur'ân âyetlerinde, bu sıfatlar hakkında temsiller getirilmiştir.

a. İlim Sıfatı

Cenab-ı Hakk'ın herşeyi kuşatan bir ilmi vardır. *"O herşeyi bilendir."*,[301] *"O, kalblerde olanları bilendir."*[302] gibi yüzlerce âyet ilm-i ilahiden bahseder. İlahî ilmin herşeyi içine alması, Kur'ân'da temsillerle de anlatılmıştır. Mesela,

1. *"Yavrum, haberin olsun ki yaptığın (iyilik veya kötülük) bir hardal tanesi ağırlığında olsa da, bir kaya içinde veya göklerde veya yerin dibinde gizlense, Allah onu getirir (mizanına koyar.) Çünkü Allah Latiftir, Habirdir."* (Lokman, 31/16)

Hz. Lokman'ın oğluna öğüt olarak söylediği bu sözler, İlahî ilmin herşeyi kuşattığını anlatmaktadır.[303]

2. *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır, onları ancak O bilir. Karada ve denizde ne varsa hepsini bilir. Düşen hiçbir yaprak ve yerin karanlıkları içinde hiçbir tane yoktur ki, Allah onu bilmesin. Yaş ve kuru ne varsa, hepsi bir "kitab-ı mübin"dedir."* (En'am, 6/59)

Âyet, ilm-i İlahinin şümulünü anlatmaktadır.[304] Hamdi Yazır'ın ifadesiyle, "bu âyetin evvela gaybtan şuhuda, makulden mahsusa, sonra derece

300 Yazır, IV, 2971
301 Mesela, bkz. Bakara, 2/29, 282; Nisa, 176; Maide, 97
302 Mesela, bkz. Al-i İmran, 3/119, 154; Maide, 7; Enfal, 43...
303 Kurtubi, XIV, 45, Ebussuud, VII, 72; Sabunî, II, 494
304 Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 339

derece mahsustan makule, şuhuddan gaybe giden öyle bedi' bir tertibi vardır ki, bunun ne izahı biter, ne acaibi tükenir."[305]

Cenab-ı Hakk, "gaybın anahtarları O'nun yanındadır, Onları ancak O bilir" diyerek önce tamamen mücerred (soyut), aklî bir hüküm bildirmiştir. Sonra bu aklî meseleyi, "düşen hiçbir yaprak ve yerin karanlıkları içinde hiçbir tane yoktur ki, Allah onu bilmesin" diyerek temsil yoluyla gözle görülür hale getirmiştir. "Yaş ve kuru ne varsa hepsi bir kitab-ı mübin'dedir." diyerek ise, gözle görülen şeylerden hareketle genel bir hükmü bildirmiştir.

Sadece akla hitap eden "makulatın" muhatabı azdır. Kur'ân bütün insanların istifadesi için indirildiğinden, bu misalde olduğu gibi, makulatı mahsusat takip etmiş, yani aklen anlaşılan soyut meseleler, misallerle gözle görülür hale getirilmiştir.[306]

Âyette geçen "kitab-ı mübin" ifadesi

a. İlm-i İlahi

b. Levh-i Mahfuz

şeklinde açıklanmıştır.[307] Yani, herşey Allah'ın ilminde vardır. Keza, ilm-i ilahinin bir tecelligahı olan Levh-i Mahfuzda da yazılmıştır.

Âyetteki "Yaş ve kuru ne varsa" ifadesi bütün eşyayı içine alır.[308]

Âyette geçen *"düşen hiçbir yaprak ve yerin karanlıkları içinde hiçbir dane yoktur ki, Allah onu bilmesin" ifadesi, Cenab-ı Hakk'ın cüziyyatı da bildiğine delalet eder."*[309]

Hamdi Yazır, âyetin genel muhtevası içinde şu ince manaya da dikkat çeker: Kara ve deniz olaylarından sonra sukut (yere düşme) olaylarının yaprak ve tane ile temsil olunması, bütün semavi yıldız hareketlerinin birer yaprak ve tane gibi sukut kanunlarına tabi bulunduğuna bir delaleti haizdir.[310]

---

305 Yazır, III, 1948
306 Râzî, XIII, 9-10
307 Râzî, XIII, 11; Alûsî, VII, 172
308 Alûsî, VII, 172
309 age. VII, 173
310 Yazır, III, 1948

Âyette geçen "gaybın anahtarları" gayba bir istiare olarak değerlendirilmiştir. Çünkü, kapalı hazinelere anahtarlarla ulaşılır. Gaybın anahtarlarının Allah katında olduğu ifade edilerek, O'ndan başkasının mugayyebata (gaybi şeylere) ulaşamayacağı anlatılmıştır.[311]

b. İrade Sıfatı

Bütün mahlukat ilahi irade ile vücuda gelir. O'nun dilediği olur, dilemediği olmaz. İlahî iradenin nüfuzu "kün feyekun" "ol der ve olur" mazmunu ile ifade edilmiştir. Mesela şu âyete bakalım: *"O'nun emri, bir şeyi murat edince sadece "ol" demektir, o oluverir."*[312]

"Kün" emrinden bahseden âyetlerde, irade ve kudretin beraber taallukundan bahis vardır. Allah dilemekte ve dilediği şey, dilediği şekilde vücuda gelmektedir. Müfessirlerin beyanına göre "ol" emri yaratmadaki sür'ati ifade için bir mecazdır. Yani, aslında ortada böyle bir "ol" emri tarzında bir konuşma yoktur. Bununla, itaatkar bir memurun verilen emre hemen itaat etmesi gibi, Allah'ın nafiz irade ve kudretine karşı varlıkların itaati ifade edilmiştir.[313]

"Kaf-Nun" (kün) tezgahından vücuda getirilen varlıklar, daima ilahî iradeye itaat halindedirler. Hamdi Yazır'ın ifadesiyle, "Yürü!" derse yürürler. "Dön!" derse dönerler. "Dur!" derse dururlar. "Parla!" derse parlarlar. "Sön!" derse sönerler.[314]

c. Kudret Sıfatı

İlm-i İlahide miktarları belirlenmiş olan eşya, Cenab-ı Hakk'ın dilemesi ve kudretini taalluk ettirmesiyle vücut bulur. Bu ince mana, temsillerle zihinlere daha menus, daha me'luf kılınmıştır. Mesela;

1. *"Hiçbir şey yoktur ki, hazineleri Bizim indimizde (yanımızda) olmasın. Fakat Biz onu, ancak malum bir mikdar ile indiririz."* (Hicr, 15/21)

---

311 Zemahşeri, II, 24; Ebussuud, III, 143; Alûsî, VII, 170

312 Yasin, 82. Ayrıca bkz. Bakara, 2/117; Al-i İmran, 3/47, 59; En'am, 6/73; Nahl, 40; Meryem, 19/35; Mü'min, 68

313 Zemahşeri, III, 332; Beydâvî, II, 28; Alûsî, XXVIII, 57

314 Yazır, III, 2191

Âyetin metninde geçen "hazain" kelimesi hızane'nin çoğuludur. Hızane ise, kıymetli şeylerin hıfzedildiği yer demektir. Nasıl ki sultanın hazinesi olur, insanlara o hazineden verir. Onun gibi, Cenab-ı Hakk'ın hasra gelmez makduratı (kudretin taallukuyla vücuda getirdiği şeyler) böyle bir üslubla ifade edilmiştir.[315]

Bazıları, âyetin manasını yağmur olarak açıklamışlarsa da, Râzî böyle bir sınırlamayı "tahakküm-ü mahz" (isbatsız bir dava) olarak değerlendirir. Çünkü "hiçbir şey yoktur ki" ifadesi bütün herşeyi içine alır.[316] Bu durumda âyetin yağmurla tefsiri, olsa olsa misal kabilinden bir yorum olabilir. Yani, herşeyin hazineleri Allah katında olduğu gibi, yağmurun hazineleri de Allah katındadır. O yağmuru belli bir miktarla indirir.

Râzî'ye göre âyetin "hiçbir şey yoktur ki" kısmı, İlahî kudretin sonsuzluğuna, "Fakat biz onu ancak malum bir miktar ile indiririz" kısmı ise, vücuda gelenlerin mütenahi olduğuna işaret eder. Çünkü her varlık belli sıfatlarla vücuda gelir. Halbuki, her varlığın çok daha farklı sıfatlarla yaratılması imkan dahilinde idi. İşte, bu imkan dairesindeki sıfatlar Allah'ın ilminde bulunmaktadır.[317]

Âyette "bizim indimizde" denilmesinden hareketle âyetin muhtevasının Cenab-ı Hakk'ın ilmine mesel olduğunu söyleyen olmuşsa da, eşyanın kudret hazinelerinde olması harici vücut itibariyle değil, ilmî vücut itibariyle olduğu nazara verilerek, böyle bir te'vile hacet olmadığı ifade edilmiştir.[318]

2. *"Göklerin ve yerin mekalidi (kilitleri) O'nundur..."* (Zümer, 39/63)

Âyet ile, yer ve gök hazinelerinin Allah'a ait olduğu ve onlarda dilediği gibi tasarruf ettiği anlatılmaktadır.[319] Veya Cenab-ı Hakk'ın kudretinin gökleri ve yeri himaye ettiği anlatılmaktadır. Çünkü hazinelere, o hazinelerin anahtarı elinde olandan başkası giremez ve tasarrufta bulunamaz.[320]

– Herbiri bir koca ağacın veya bir parlak çiçeğin cihazlarını ve mukad-

[315] Alûsî, XIV, 30
[316] Râzî, XIX, 174
[317] a.y
[318] Alûsî, XIV, 30
[319] Yazır, VI, 4134
[320] Beydâvî, II, 330; Ebussuud, VII, 261

deratının proğramını taşıyan küçücük mahzencikler olan çekirdekler ve tohumların Cenab-ı Hakk'ın "Uyan!" emriyle ve irade anahtarıyla açılması,

– Zemin hazinesinin yağmur anahtarıyla açılması,

– Hayvanların, kuşların nutfelerden yaratılmaları,

– İnsanın bir nevi mahzenleri durumunda olan kalp, dimağ mide gibi azalarının açılması âyetin şumulüne birer misal olabilir. Bunlardan hareketle, kainatta küllî ve cüz'î, maddî ve manevî bütün hazine ve depoların, Cenab-ı Hakk'ın hikmet, irade, rahmet ve meşiet eliyle açıldığını anlamak daha kolay olacaktır.[321]

3. *"Yoksa Aziz, Vehhab olan Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mı?"* (Sâd, 38/9)

Âyet, Peygamber'in daveti karşısında inatla mukabele eden kâfirlerden bahsetmektedir. Âyetin devamında "Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkü onların mı?" ifadesinin gelmesi, bu rahmet hazineleri cümlesinden olmak üzere gökleri ve yeri nazara vermektedir.[322] Yani gökler ve yer, Cenab-ı Hakk'ın rahmet hazinelerinden çıkarıp bütün şuur sahiplerine gösterdiği iki pırlanta gibidir. O rahmet hazinelerinde daha nice pırlantalar vardır. Nitekim Cennetten bahseden bir hadis-i kudside "orada öyle şeyler var ki, ne göz görmüş, ne kulak işitmiş, ne de insan kalbine hutur etmiştir."[323] ifadesiyle bu pırlantalara işaret edilmiştir.

4. *"Hiçbir dabbe (hareket halinde canlı) yoktur ki, (Allah) onun nasiyesini tutmuş olmasın."* (Hûd, 11/56)

Âyet, her canlının Allah'ın kahr ve hükmü altında olduğunu, O'nun kabzasında bulunduğunu anlatan bir temsildir.[324]

Nasiye, başın alın bölgesinde saçın bitim yerine denir. "Falanın nasiyesi (perçemi) falanın elindedir." denildiğinde, o şahsın diğerine itaati, boyun eğmesi anlatılır. Çünkü, bir insanın nasiyesinden tutunca ona hükmedersin. Demek ki, her canlı Cenab-ı Hakk'ın kahr ve kudreti altındadır. O'nun kaza ve kaderine boyun eğmiştir.[325]

---

[321] bkz. Nursî, *Şualar*, Envar Neş. İst. 1988, s. 604

[322] Râzî, XXVI, 180

[323] Buhari, *Bed'ül-Halk*, 8; Müslim, *İman*, 312; Tirmizi, *Tefsir*, 32/56; İbn Mace, *Zühd*, 39

[324] Zemahşeri, II, 277; Sabunî, II, 25

[325] Râzî, XVIII,13

5. *"Allah'ı hakkıyla takdir edemediler. Halbuki bütün arz kıyamet günü O'nun bir kabzası, gökler de yeminine dürülmüşlerdir."* (Zümer, 39/67)

Âyet temsil yoluyla Cenab-ı Hakk'ın azametine, vehimlerin hayret ettiği büyük fiillerin Allah'a nisbetle küçük kaldığına uyarıda bulunmakta ve âlemi tahrib etmenin O'na en kolay şey olduğuna delalet etmektedir.[326]

Âyette geçen "kabza" ifadesi İlahî kudretin bütün mahlukatı kuşatmasını anlatır. "Yemin" kelimesi ise, sağ el, kudret, mülk anlamlarında kullanılmaktadır.[327] Avuç anlamındaki kabza ifadesi Türkçede "bir sıkım" diye de ifade edilebilir. Bu ifade, kıyametin tazyikini anlatmada daha açıktır.[328]

Zemahşeri âyetin yorumunda şöyle der: "Ortada ne bir el, ne bir avuç yoktur. Bu ifadelerle Cenab-ı Hakk'ın azameti anlatılmıştır. Çünkü fehimlerin, zihinlerin hayrette kaldığı, vehimlerin künhüne vakıf olamadığı büyük fiiller, Allah'a son derece kolaydır."[329]

d. Sem' ve Basar Sıfatı

"Kocası hakkında seninle mücadele eden ve Allah'a şikayetini arzeden o kadının sözünü Allah işitti. Allah ikinizin muhaverenizi dinliyordu. Allah, işitendir, görendir." (Mücadele, 58/1)

Âyet, asr-ı saadetten bir tabloyla, Cenab-ı Hakk'ın herşeyi işiten ve gören olduğuna güzel bir temsil sunmaktadır. Şöyle ki: Sahabeden Evs b. Samit hanımına zıhar yaparak, yani onu annesine benzeterek boşar. Karısı Havle binti Salebe ise ayrılmak istememektedir. Hz. Peygamber'e gelir, yaşlılığını, kimsesiz olduğunu, çocuklarının küçüklüğünü, muhtaç durumda olduğunu yana yakıla anlatır. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise, zıharla ilgili henüz bir hüküm gelmediğinden mevcut örfe göre boş olduğunu bildirir. Kadın, bunun üzerine halini Allah'a şikayet eder. Cenab-ı Hakk zıharla ilgili hükümler indirir. Keffaret cezasının yerine getirilmesiyle, tekrar karı-koca olarak yaşama imkanı bulurlar.[330]

---

[326] Beydâvî, II, 331; Alûsî, XXIV, 26
[327] Kurtubi, XV, 181
[328] Yazır, VI, 4137
[329] Zemahşeri, III, 408-409
[330] Râzî, XXIX, 249; İbn Kesir, VIII, 60-63

"Bir damla denize delalet eder." fehvasınca, bu küçük olay Cenab-ı Hakk'ın her sesi işittiğini, herşeyi gördüğünü herkesin anlayabileceği bir olayı misal göstererek anlatmaktadır.

e. Kelam Sıfatı

Muhit bir ilim, nafiz bir irade, şümullü bir kudret sahibi olan Cenab-ı Hakk'ın bir sıfatı da kelamdır. Yani, Cenab-ı Hak, kendine layık bir kelamla mahlukatıyla konuşur. En seçkin insanlar olan peygamberlere vahiyle, diğer seçkin kimselere ilham ile, meleklere, hayvanlara onların mahiyetlerine uygun bir tarzda hususi ilhamlarla konuşur. Şu İlahi beyan İlahi kelamın kelimelerinin bitmez-tükenmez olduğunu temsilî bir üslupla ifade etmektedir:

"Eğer yerdeki bütün ağaçlar hep kalem, deniz de arkasından yedi deniz daha katılarak mürekkep olsa Allah'ın kelimeleri tükenmez. Şüphesiz Allah Azizdir, Hakim'dir." (Lokman, 31/27)

Âyet-i Kerime, "bize Tevrat verildi, her hikmet onda var" diyen Yahudilere, veya "bu vahiy bir kelamdır, biter" diyen müşriklere cevap olarak inmiştir.[331]

Âyette geçen "kelimat" (kelimeler) ifadesi Arapça'da azlık bildiren bir çoğul kalıbıyla gelmiştir. Böyle ifade edilmek suretiyle "bütün bunlar azına yetmezse, çoğuna nasıl yetsin?" manası te'kiden bildirilmiştir.[332]

"Allah'ın kelimeleri (kelamı) bitmez" manası mücerred bir ifadedir. "Eğer yerdeki bütün ağaçlar hep kalem, deniz de arkasından yedi deniz daha katılarak mürekkeb olsa..." ifadesi, bu mücerred manayı zihne yaklaştırmış, adeta gözle görülür bir hale getirmiştir.

3. İLAHİ TASARRUFLAR VE "NUR" MESELİ

Bütün varlık âlemi Allah'ın yaratmasıyla vücuda gelmiştir. Âlemi yaratan O olduğu gibi, *"O her zaman bir şe'ndedir."* (Rahmân, 55/29) âyetinin

331 Zemahşeri, III, 236; Alûsî, XXI, 100-101
332 Alûsî, XXI, 101

de ifade ettiği şekilde, her an u zaman bir tasarruftadır. İlahi tasarrufları beyan eden ve Nur sûresine ismini verdiren şu âyet, Kur'ân'daki en dikkat çekici mesellerdendir:

"Allah göklerin ve yerin nurudur. Nurunun meseli sanki bir mişkat (camekan/ kandil); içinde bir lamba. Lamba bir cam içinde. O cam, sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan tutuşturulur. Bir zeytinden ki, ne şarkîdir, ne de garbî. Onun yağı, neredeyse ateş dokunmadan ışık verir. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini hidayet buyurur. Ve insanlar için meseller getirir. Allah herşeyi bilendir." (Nûr, 24/35)

Âyet, Allah'ın azametini, kudretini ve kainat üzerinde hakimiyetini anlatmakta.[333]

Nur, Allah'ın isimlerinden olup, "her türlü zuhurun kendisiyle olduğu zahir" anlamındadır. Nur için, "nefsinde zahir, gayrı da muzhir" yani kendi zatında zahir olup, başkasını da zuhur ettiren, gösteren anlamı verilmiştir. Nur kelimesi, zulmetin zıddı bir manayı ifade eder.[334]

"Cenab-ı Hakk'a "Nur" denilmesi hakiki midir, yoksa mecazi midir?" meselesi ihtilaflı bir meseledir. Gazali'ye göre gerçek nur Allah'tır. Bu kelimenin başkaları hakkında kullanımı mecazdır. Allah lizatihi ve bizatihi nurdur. Bütün nurlar O'ndan gelir. Bu nurlar, Allah tarafından onlara emanet ve ödünç olarak verilmiştir.[335] En'am sûresinin ilk âyetindeki "Allah zulümatı (karanlıkları) ve nuru yaptı." âyetinden hareketle bazıları Allah'a "Nur" denilmesini müteşabih bir mana olarak değerlendirirler.[336] Çünkü burada Cenab-ı Hak'tan doğrudan "nur" olarak değil, "nuru yapan" şeklinde bahsedilmektedir. Kanaatimizce, isimde müşareket mahiyette aynı olmayı gerektirmediğinden Cenab-ı Hakk için Nur ismini hakikat olarak kabulde bir beis olmasa gerektir.

"Nur" kelimesi, ziyaya ve ziyanın parıltı, kırılması ve yansımasına ıtlak

---

333 Sağir, s. 318

334 İbn Manzur, V, 240

335 bkz. Gazali, *Mişkatu'l-Envar*, s. 119 ve 136

336 Yazır, V, 3516. Hamdi Yazır, Gazali'nin Mişkat'ından iktibas ettiği cümlelerden sonra «Gazali'nin bu nurlu sözleri hoştur» diye söze başlar, ardından Allah hakkında «nur» denilmesinin mecaz olduğu şeklindeki kanaatini bildirir. Yazır, V, 3521. Ayrıca bkz. Râzî, XXIII, 223- 224

edildiği gibi, gerek hissî ve gerek aklî her çeşit karanlıkların zıddı olarak vicdan ve basirette inkişaf eden afaki ve enfüsi (nesnel ve öznel) tecellilerin umumuna da ıtlak olunur.[337]

Bursevi, dört çeşit nurdan bahseder:

1. Eşyayı göze gösterip kendisi görmeyen. Mesela güneş.

2. Eşyayı hem gören, hem gösteren. Mesela göz nuru.

3. Akıl nuru. Bu nur, cehil karanlığında gizli makulatı basirete gösterir, görür, idrak eder.

4. İlahi nur (nur-u Hak.) Bu nur, yokluktan varlığa çıkarır Cenab-ı Hakk eşyayı hem yoklukta, hem varlıkta görür. Çünkü eşya, her ne kadar önce hadd-i zatında yok ise de, ilm-i ilahide mevcuttur.[338]

Gecenin karanlığında göze görülmeyen eşya, üzerlerine güneşin doğmasıyla göze görülür. Onun gibi, yokluk karanlığındaki mevcudat dahi nur-ı İlahi ile haricî vücut kazanırlar. “Allah, göklerin ve yerin nurudur.” ifadesi, ilk olarak bu manayı hatıra getirmektedir. Çünkü nur, biraz önce de işaret edildiği gibi “bizatihi zahir, ligayrihi muzhirdir.” Görülmemenin aslı adem (yokluk) olduğu gibi, zuhurun aslı da vücud, yani var olmaktır. Allahu Teala, bizatihi Mevcud, maadası için Mucid’dir.[339] Hamdi Yazır’ın ifadesiye, “Bütün âlemi meydana koyan, kainatı gösteren, hakikatı bildiren, gözleri, gönülleri şenlendiren O’dur. O olmasa idi hiçbir şey bulunmaz, hiçbir hakikat sezilmez, hiçbir neş’e duyulmazdı.”[340]

“Allah göklerin ve yerin nurudur.” âyetinin üstte bildirilen “onları yokluktan varlığa çıkaran, gözlere gösterendir” manasının yanında, şu gibi manalarına da dikkat çekilmiştir.

– Allah göklerin ve yerin münevviri, yani nurlandırıcısıdır. Semayı meleklerle, arzı nebilerle tenvir etmiştir.

– Allah, göklerin ve yerin müdebbiri, yani mutasarrıfıdır.

– Allah, sema ve arzda olanları idrak edendir. Çünkü hem Kendini

[337] Yazır, V, 3516

[338] Bursevi, VI, 153

[339] Beydâvî, II, 124. Ayrıca bkz. Bursevi, VI, 152; Gazali şöyle der: Vücudda ne varsa bunların Allah'a nisbeti, görünen nurun Güneşe nisbeti gibidir. *Mişkat*, s. 144

[340] Yazır, V, 3315

idrak eder, hem de külliyat-cüziyat, mevcudat-madumat şeklinde diğer şeyleri idrak eder. Onların batınlarına nüfuz ile, onlarda terkip ve tahlil yoluyla tasarrufta bulunur.

– Allah, göklerde ve yerde olanlara hidayet eder, yol gösterir. Göklerde ve yerdekiler, Onun nuruyla yol bulurlar, iş yaparlar.[341]

Allahu Teala'nın göklerin ve yerin nuru olduğu ifade edildikten sonra, bir mesel getirilmiştir. Bu meselde geçen "mişkat, misbah, zücace, mübarek zeytin ağacı ve bunun yağının safiliği", hepsi de nurun ziyade parlaklığını ifade etmekte kullanılmıştır.[342] Çünkü mişkat, kapalı pencere misali, etrafı camekanla çevrili dar bir alanı ifade eder. Böyle dar bir alanda lambanın ışığı daha etkilidir, dağılmaz. Geniş alanda ise ışık, dağılır, kaybolur. Lambanın cam içinde oluşu, gücüne güç katar. Normal benzinle uçak benzini arasındaki kalite farkı misali, bu lamba özel bir yağla yanmaktadır. Bu yağ "ne şarkî ne de garbîdir." Hamdi Yazır'ın ifadesiyle cihet şaibelerinden âri, yani bildiğimiz dünya zeytinlerinden değil, la mekanî bir zeytindir."[343]

Ancak, bildiğimiz zeytinle açıklayanlar da olmuştur. Eskiden lambalar, zeytinden elde edilen yağla yakılırmış. Zeytin ağacı, bir tepenin eteğinde olsa, ya sabah güneşi alır (şarkî) veya akşam güneşi alır (garbî.) Fakat sahradaki zeytin gün boyu güneş alır. Böyleleri ne şarkî ne de garbî olup, yağı daha safi, daha kalitelidir.[344]

Bu mesel ile anlatılan ilahi nurun ne olduğu farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ancak, kanaatimizce yorumlardaki farklılık tezadî bir ihtilaf olmayıp, tenevvü ihtilafı kabilindendir. Âyetin bütün bu manalara şümulü olması Kur'ân'ın i'cazının ve icâzının bir gereğidir.[345]

---

341 Beydâvî, II, 124 Ayrıca bkz. Râzî, XXIII, 224. Râzî, âyetin sonundaki «Allah nuruna dilediğini hidayet buyurur» karinesinden hareketle «Allah, göklerde ve yerde olanlara hidayet eder, yol gösterir» manasını tercih eder. Bu mana, İbn Abbas'tan da nakledilmektedir.

342 bkz. Zemahşeri, III, 68; Süyuti, II, 776; *Nesefi*, III, 145; Ebussuud, VI, 177; Kasımi, XII, 4525

343 Yazır, V, 3523

344 Kurtubi, XII, 171

345 Said Nursî, nur âyetinin çok manalara işaretinin yanında maddi bir nur olan elektiriğe de işaret ettiğini söyler. bkz. *Şualar*, s. 690. Gerçekten de âyetin mealine bile bakıldığında adeta

Bu cümleden olarak, doğrudan Allah'ın nuru, Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'ân, iman nuru şeklinde yorumlar söz konusudur.[346] Ayrıca, ilim ve marifet nuru şeklinde de yorumlar vardır.[347] Cenab-ı Hakk Kur'ân'dan Nur olarak bahsetmiş;[348] keza, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) *"sirac-ı münir" (nur saçan bir lamba)* (Ahzab, 33/46) olarak nitelemiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), cehalet ve şaşkınlık zulmetindeki akılları, gönülleri aydınlatan ve doğru yolu gösteren bir ışıktır.[349] Cenab-ı Hakk güneşini gözlere bir nur yaptığı gibi, peygamberinin nübüvvetini de basiretlere bir nur kılmıştır.[350] O'nun nuruyla cehalet karanlıkları aydınlanır, O'nun nurundan basiret nurları iktibas edilir.[351] Ay nurunu güneşten aldığı gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) de nurunu Allah'tan almıştır. Ay, gecenin karanlığında etrafı aydınlatır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de zulümat içindeki insanlık âlemini aydınlatmış ve aydınlatmaktadır.

Bursevi, insanların Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nurundan istifadeleri hususunda şöyle der: Bir lambadan bin lamba tutuşturulur da, onun nurundan bir şey eksilmez.[352]

İmanın, ilim ve marifetin de birer nur olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, küfür karanlığıyla herşey zulümat içinde görülürken, iman nuruyla kainat nurlanır, munis bir şekil alır. Keza, cehalet karanlığıyla bir kitaba bakan kişi hiçbir manaya muhatap olamazken, ilim nuruyla bakınca, o kitabı baştan sona engin ve zengin manalarla dopdolu görür.

İlahi nur için getirilen meselin, Cenab-ı Hakk'ın insana bahşettiği beş hisse işaret ettiğine dikkat çekilmiştir. Şöyle ki:

1. Beş duyu. Mahsusat bu beş duyu ile idrak olunur.
2. Hayal. Beş duyunun getirdiklerinin suretlerini korur, akla arzeder.

---

elektiriği ve ampulü tarif ettiği görülecektir. Mesela, elektiriğin kaynağı ne şarkta, ne de garpta olmayıp semavi yağmurdur. Bir ateş dokunmadan sadece bir temasla ışığını vermektedir.

346 Kurtubi, XXII, 172; Alûsî, XVIII, 165-166; Yazır, V, 3522

347 Alûsî, XVIII, 165-166

348 Mesela, bkz. A'raf, 7/157; Teğabün, 64/8

349 Yazır, VI, 3911

350 Zemahşeri, III, 266

351 Beydâvî, II, 248. Ayrıca bkz. Silmî, s. 328-329

352 Bursevi, VII, 197

3. Akıl. Külli hakikatleri idrak eder.

4. Müfekkire. Aklen anlaşılan şeyleri (makulatı) telif eder, bunlar üzerinde fikir yürütür. Bunun sonucunda, bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere ulaşır.

5. Kudsi kuvvet. Bu, peygamberlere ve evliyaya has bir kuvvet olup, gayb levhaları ve melekut sırları bu kuvve'ye tecelli eder.

İnsandaki beş duyu mişkat gibidir. Çünkü mişkatın mahalli dardır ve zahire bakar. Görülenin ötesini (maverasını) idrak edemez. Işık vermesi makulat ile olup bizzat değildir.

Hayal kuvveti, etraftan gelen müdrekatın (idrak edilen şeylerin) suretlerini kabulde, akli nurları zabtetmekte ve müştemil bulunduğu mahlukatı aydınlatmakta zücace (cam/ayna) gibidir.

Akıl, külli idrakler ve İlahî marifetler ile ziya vermekte misbah (lamba) gibidir.

Müfekkire, nihayetsiz semereler (meyveler/neticeler) vermekte şecere-i mübareke (bereketli bir ağaç) gibidir.

Kudsi kuvvet, zeyt (kandil yağı) gibidir. Çünkü bu kudsi kuvvet, safiliği ve arınmışlığı ile neredeyse tefekkür ve taallüm olmadan ışık vermektedir.[353]

Serdedilen bu mütaalanın, özellikle bilgi teorisi (marifet nazariyesi) noktasında apayrı bir öneme haiz olduğu ortadadır. Beş duyu, bize dış dünyadan intibalar getirir. Bunlar hayalde yer eder. Akıl, bu intibaları yorumlar, küllî sonuçlara ulaşır. Müfekkire ise, aklın ulaştığı hammadde niteliğindeki sonuçlardan devamlı yeni sonuçlara varmaya çalışır. Seçkin kudsi zatlarda bulunan kuvvet ise, vahiy veya ilhama mazhariyetle birden neticelere, nihaî bilgilere ulaşır. İlkokul tahsili bile görmemiş bir halk ozanının, edebiyat profesörlerini hayretle bırakan manzum manaları rahatlıkla ve irticali bir şekilde ifade etmesini, bu kudsi kuvvenin küçük bir tezahürü olarak görebiliriz. Bunun daha üst mertebesi ilhama mazhar evliyalarda görülür. En üst mertebesi ise, vahye mazhar peygamberlerde görülmek-

---

353 Gazali, *Mişkat*, s. 160- 171; Beydâvî, II, 124-125

tedir. Kur'ân'ın da bildirdiği gibi ümmi bir zat olan Hz. Peygamber'in,[354] ondört asır boyunca nice müdakkik, muhakkik insanlarca incelenen, devamlı ve dikkatle okunan bir kitabı getirmesi, elbette ve elbette böyle bir kuvve-i kudsiyenin eseridir. Hz. Peygameber, o şeffaf-hassas kalbiyle vahye mazhar olmuş, Kur'ân'ı insanlığa takdim etmiştir.

Nitekim, Ka'bu'l-Ahbar âyeti bu tarzda yorumlamıştır. O'nun yorumuna göre, âyette geçen mişkat Hz. Peygamber'in sadrı; zücace, O'nun kalbi; misbah nübüvveti; şecere-i mübareke ise nübüvvet ağacıdır.[355]

Beydâvî, âyeti insan aklının mertebeleri hususunda bir temsil olarak değerlendirir. Şöyle ki:

İnsandaki akıl kuvveti, başlangıçta ilimlerden hâli (boş) olup, ancak onları kabule müstaiddir. Bu haliyle mişkat gibidir.

Sonra, cüziyyatı (tek tek fertleri, olayları) hissetmek vasıtasıyla zaruri ilimlerle nakışlanır. Nazariyatı (teorik şeyleri) tahsil imkanı bulur. Bu haliyle, nurları kabule elverişli zücace (cam/ayna) gibidir.

İlimlerin o akılda yerleşmesi eğer fikir ve içtihadla ise, şecere-i zeytune gibidir. Eğer hads ile ise, zeyt gibidir. Eğer kuvve-i kudsiye ile ise, "Onun yağı neredeyse ateş dokunmadan ışık verir." ile ifade edildiği gibidir.[356]

Beydâvî'nin gayet veciz olarak ifade ettiği bu manaları bir parça açmak istiyoruz:

İnsan, hiçbir şey bilmez bir vaziyette dünyaya gelir. Fakat, kendisinde adeta sonsuza açılan bir bilgi kapasitesi vardır. İnsan, bu kapasitesini kullanmakla, öğrenme kabiliyetini geliştirir. Ayna ne derece parlaksa, mukabilindeki şeyleri o derece net yansıtır. Akıl da ne derece keskinse, eşyanın hakikatlerine o derece nüfuz eder. Zeytin ağacının kendisi ve ondan çıkarılan yağ, yanma hususunda farklıdır. Ağacın kendisinin alev alması hayli çaba gerektirir. Fakat, ondan çıkartılan yağın alev alması için bir kibrit yeterlidir. Bir de o yağı damıtmak, süzmek yoluyla daha hassas bir hale getirmek mümkündür. O zaman uzaktan bir kibrit çakmak bile yeterli olacaktır. "Onun yağı neredeyse ateş dokunmadan ışık verir" ifadesi bu mertebeye işaret eder.

---

[354] bkz. A'raf, 7/157-158; Ankebut, 29/48

[355] Alûsî, XVIII, 170. Ayrıca bkz. Ebussuud, VI, 175; Kurtubi, XII, 172

[356] Beydâvî, II, 125

Kur'ân'da zeytin ağacı ve ondan elde edilen zeyt (yağ) ile getirilen bu temsilin bir benzerini petrolde de görmekteyiz. (Petrolün Arapçası da "zeyt" ile ifade edilir.) Ham petrol, o haliyle hemen alev almaz. Rafine edildikten sonra, bir kibrit ile hemen alev alacak duruma gelir. Arıtılmanın ileri bir seviyesinde elde edilen uçak benzininde ise, yakından kibrit çakmağa bile lüzum yoktur; uzaktan çakılan bir kibrit, alev alması için yeterlidir.

İşte, aklın başlıca iki türlü seyri vardır.

1. Fikr

2. Hads (sezgi.)

Fikir; aklın, ağır, tedrici ve zamanla kayıtlı olan düşünme seyridir. Hads ise, aklın bir lahzada, bir hamlede matluba ulaşıverecek derecede seri olan ani seyridir.[357] Fikirde, görgüleri-bilgileri bir tertibe koyup bildiğinden bilmediğini anlamak, ahiri evvele bağlamak vardır.[358] Hadste ise, birşeyin birden açılması, dolaysız kavrama, bir anda yakalama söz konusudur.[359] Gecenin karanlığında çakan şimşeğin bir anda etrafı aydınlatıp eşyayı göstermesi gibi, hads'te de böyle bir ani aydınlatma vardır. Hadsin daha ileri mertebesi ise, sırasıyla ilham ve vahiydir.

Âyetin insan aklının mertebelerine işaretini anlattıktan sonra, son olarak bir başka latif manaya dikkat çekmek istiyoruz. Şöyle ki:

Âyet, aynı zamanda mü'minin kalbindeki imanı tasvir etmektedir. Mişkat, mü'min kişi, misbah ise onun imanıdır. Zücace ise o mü'minin kalbidir. Hüccet ve hikmet, kalbteki iman lambasını yandırır.[360] Nur, zücace'nin (camın) zahirinden batınına, batınından zahirine geçiş yapar. Onun gibi, iman nuru mü'minin kalbinden diğer azalarına geçiş yapar. (Yani, iman amele, amel imana yansır) Keza, cam en edna bir afete karşı hemen kırılıverecek bir hassasiyettedir. Onun gibi, insanın kalbi de, ona arız olan en edna bir afete karşı hemen bozuluverecek bir özellik gösterir.[361]

---

357 Yazır, I, 566-567

358 Yazır, VII, 4868

359 Akarsu, Bedia, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, İnkılap Kit. İst. 1988, s. 158

360 Ebussuud, VI, 175; Kurtubi, XII, 172

361 Bursevi, VI, 156

Üçüncü Bölüm

KAİNAT VE DÜNYA HAYATI İLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

KAİNAT VE DÜNYA HAYATI İLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

Bu bölümde, Kur'ân-ı Kerîm'in alemdeki varlıklardan bahsederken ne gibi teşbih ve temsiller kullandığı ve dünyanın mahiyetini bize temsillerle nasıl anlattığı ele alınacaktır.

1. KAİNATLA İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİLLER

Kur'ân-ı Kerîm, kainattaki varlıklardan bahsederken yer yer teşbih ve temsiller kullanır. Bu teşbih ve temsiller, ifadeye bir renklilik, bir hareketlilik kazandırır. Muhatabın hayali, bunlarla harekete geçer, birden farklı bir boyuttan kainata bakmaya başlar. Mesela, yaratılıştan bahseden şu âyete bakalım:

"Sonra (Allah) bir duman halinde olan semaya yöneldi de ona ve arza "ikiniz de ister istemez gelin" dedi. Onlar, "isteye isteye geldik" dediler." (Fussilet, 41/11)

Âyet, Cenab-ı Hakk'ın sema ve arzda kudretinin tesirini ve onların da bu kudrete itaatlerini tasvir etmektedir. *"Kün feyekun"* (ol der ve olur)[362] tarzında, itaatkar bir memurun, amirine hemen icabet etmesi gibi, gök ve yerin Allah'ın nafiz iradesine boğun eğmeleri, anlatılmaktadır.[363] Bu anlatım üslubu içinde, sema ve arz emre âmâde iki nefer olarak karşımızda

[362] Mesela bkz. Bakara, 2/117; (Al-i İmran, 3/47-59; En'am, 73

[363] Zemahşeri, III, 445; Beydâvî, II, 350; Sabunî, III, 129

arz-ı endam etmektedir. Cenab-ı Hakk'ın "ikiniz de ister istemez gelin" deyişinde "isterseniz gelmeyebilirsiniz" manası yoktur. Bu ifade, "isteseniz de, istemeseniz de" manasındadır. O sema ve arzın "isteye isteye geldik" demeleri ise varlık nimetinin büyüklüğünü gösterir. Aç bir insan sofraya davet edildiğinde severek geldiği gibi, sema ve arz dahi, varlık alanına davet edildiklerinde -tabir caizse- koşarak gelmişlerdir.

Şimdi, Kur'ân'ın kainattan bahseden bazı âyetlerini teşbih ve temsil yönünden değerlendirmeye çalışalım:

a. Uzatılan Gölge

"Bakmaz mısın Rabbine, zılli (gölgeyi) nasıl uzattı? Dileseydi onu sakin kılardı. Sonra, nasıl güneşi ona delil yaptık? Sonra nasıl tutup onu azar azar kendimize almaktayız." (Furkan, 25/45-46)

Zıll, halis ziya ile halis zulmet arasında orta bir durumdur. Tan yeri ağarmasından güneşin doğuşuna kadar her taraf gölge ile kaplıdır. İnsanın tabiatı karanlıktan hoşlanmaz, nefret eder. Güneşten feyezan eden halis ziya ise, kuvveti ile gözü kamaştırır. Ayrıca yakıcıdır, insanı rahatsız eder. O halde zıll, en hoş bir durumdur.[364] Sema üzerimizde bir gölge gibi durmakta, bütün âlem İlahi himaye sayesinde (yani O'nun zıllinde) ayakta kalmaktadır.[365]

İşarî bir mana ile bütün âlemi bir zıll (gölge) olarak da görebiliriz.[366] Zira gölge, asıldan haber verir. Aslın olmadığı yerde gölge de yoktur.

Hamdi Yazır, "gölgenin uzatılması" (medd-i zıll) manasından şu ince istihraçta bulunur: Med, "çekip uzatmak, mekanda veya zamanda imtidad ve inbisat vermek veya doğrudan mümted olarak yaratmak" manalarını ifade eder. Rü'yet karinesiyle (yani âyetin "bakmaz mısın" demesinden hareketle) gölgenin uzatılması, cisimlerin hayalleriyle uzak mesafelerden göze verilmesi manasına da haml olunabilir.[367] Bir gölge olan suretlerin nakli bu türden bir olaydır.

---

[364] Râzî, XXIV, 88. Ayrıca bkz. Ebussuud, VI, 222; Alûsî, XIX, 26; Yazır, V, 3595-3596

[365] Yazır, V, 3596

[366] Bursevi, VI, 221; Yazır, V, 3596

[367] Yazır, V, 3596

b. Güneş Lambası

"(Allah) ay'ı semada bir nur, güneşi bir lamba kıldı. Allah sizi arzdan nebat tarzıyla yetiştirdi. Sonra sizi oraya geri döndürecek ve sizi oradan çıkaracak. Allah sizin için arzı bir sergi yapmıştır.." (Nuh, 71/16-19)

Âyetler Hz. Nuh'un kavmine Allah'ı anlatışından bir bölümdür. Bu ifadeler, muhatabı engin manalara sevkedecek kuvvet ve belağattedir. Ay, gecenin sultanı, güneş gündüzün sultanıdır.[368] Âyet, beliğ bir teşbihle ay'ı bir nur, güneşi bir lamba olarak göstermiştir.[369] Arzın bir sergi yapılması da yine beliğ bir teşbihtir.[370] Bu teşbihler ile, arz bir hane, gökyüzü bu haneye tavan, ay ve güneş bu tavana asılı birer lamba, yerüyüzü rengarenk bir halı şeklinde hayale engin ufuklar açmaktadır. Şu âyet de benzeri bir manayı ifade eder:

"Ne yücedir O Allah ki, semada burçlar yapmış, içlerinde lamba ve bir de nurlu bir ay asmış." (Furkan, 25/61)

Âyette geçen "burçlar", "yüksek köşkler" anlamındadır. Çünkü o yıldızlar, sakinleri için birer menzil durumundadırlar.[371] "Büruc" olarak nekra gelmesi, hakikatleri ve sayıları bizce tam bilinmediğindendir. Arz haritasında şehirler ve şehir haritasında yüksek binalar nasılsa, sema haritasında da burçlar öyledir.[372]

Yüksek köşkler, kandillerle sema heyetinde yüksek bir şehrin, bir medeniyetin hoş manzarası ifade edilmiş, böyle yüksek bir sosyal manzaraya yükselmek hissi telkin olunmuştur.[373] Âyette geçen "sirac" (lamba) ifadesiyle ise güneş kastedilmiştir.[374]

---

368 Râzî, XVII, 36
369 Alûsî, XXIX, 75
370 Alûsî, XXIX, 76
371 Zemahşeri, III, 98; Râzî, XXIV, 106
372 Yazır, V, 3608-3609
373 Yazır V, 3610
374 Zemahşeri, III, 98; Râzî XXIV, 106; Beydâvî, II; 146; Alûsî, XIX, 41

c. Arz Beşiği

"(Allah) arzı sizin için bir beşik yaptı." (Tâhâ, 20/53; Zuhruf, 43/10)

Beşik, çocuk için rahat yeri olduğu gibi, arz da içindeki konfor dolayısıyla insanlar için bir beşiğe benzetilmiştir.[375]

Benzeri bir mana, şu âyette ifade edilmiştir:[376] *"Allah arzı sizin için bir döşek kıldı."* (Bakara, 2/22) Arz, insanlar için atmosfer içinde böyle döşenmiş bir döşek gibidir. Evvela bu döşek hazırlanmış, beşer bu döşekte doğmuştur.[377]

Arz bir beşik olunca, arzın sakinlerinin de son derece aciz, inayete muhtaç bebekler durumunda olması gerekir. Gerçekten de öyledir. Dünyaya geldiğinde annesinin sinesinde sütü hazır bulan insan, hayatı boyunca da bitkiler ve hayvanlar memelerinden en güzel gıdalarla beslenerek hayatını devam ettirir.

d. Hazineli Direkler

"... Dağları birer kazık / direk yaptık." (Nebe', 78/7-10)

Dağların birer kazık, birer direk yapılması, arz döşeğinin bunlarla sebat bulduğunu, eğer dağlar kaldırılıvermiş olsa o döşekte ikamet ve huzurun ortadan kalkacağına işaret eder.[378]

Said Nursî, farklı konumdaki insanların âyetten kendi durumlarına göre bir mana hissedeceklerine dikkat çeker. Şöyle ki:

"Dağları birer kazık / direk yaptık" ifadesini duyan bir şair, zemini bir taban, gök kubbe bu taban üzerinde elektrik lambalarıyla süslenmiş bir muhteşem çadır, ufkî bir daire suretinde ve semanın etekleri başında görünen dağları o çadırın kazıkları misalinde hayal eder.

Çadır hayatı yaşayan bir edib, zeminin yüzünü bir çöl, dağların silsilerini pek kesretle ve çok muhtelif bedevi çadırları gibi, güya toprak tabakası yüksek direkler üstünde atılmış, o direklerin sivri başları o toprak perdesini

375 Zemahşeri II, 541; Râzî, XXVII, 196; Beydâvî, II, 49; Ebussuud, VI, 21; Sabunî, III, 168
376 Alûsî, I, 187 ve XXX, 6
377 Yazır, VII, 5531
378 Yazır, VIII, 5531-5532

yukarıya kaldırmış, birbirine bakar çok muhtelif mahlukatın meskeni olarak tasavvur eder.

Coğrafyacı bir edib, dünyayı hava veya esir okyanusunda yüzen bir gemi ve dağları o geminin üstünde tesbit ve denge için çakılmış kazıklar ve direkler şeklinde tefekkür eder.

Bir jeoloji uzmanı ise âyetten şöyle ders alır: Zemin bir hane ve o hane hayatının direği canlıların hayatıdır. Canlıların hayatının direği ise, hayat için gerekli olan su-hava ve topraktır. Bunların da direği ve kazığı dağlardır. Zira, dağlar suyun mahzeni, havanın tarağıdır, Yani, ondaki zararlı gazları, tortulaştırıp havayı süzer. Ayrıca toprağın hamisidir, bataklıktan ve denizin istilasından korur. Bunlara ilave olarak, insan hayatının diğer levazımatının hazinesidir.

Bir tabiat bilimci ise, şöyle anlar: Zemin küresinin karnında olan bazı inkılablar ve imtizaçların neticesi olarak meydana gelen zelzele ve sarsıntılar, dağların zuhuruyla sükunet bulur. Dünyanın yörüngesindeki istikrarına ve sarsıntıyla yörüngesinden çıkmamasına sebep yanardağların hurucudur. Zeminin hiddeti ve gadabı, dağların menfezleriyle teneffüs eder, sükunet bulur.[379]

Farklı konumdaki insanların aynı âyetten farklı bir hisse almaları, yüksekten akan bir şelaleye bakan değişik insanların farklı şeyler hissetmeleri gibidir. Mesela bir ressam böyle muhteşem bir manzara karşısında o hali tablolaştırmak ister. Bir şair, o coşku ile manzum birşeyler ifade eder. Bir çiftçi, böyle bir suyu tarlasına çevirebilse verimin ne kadar artacağını hesaplar. Bir baraj mühendisi ise, bu çağlayan önünde yapılacak bir barajla, çevrenin hem sulama, hem aydınlanma projelerini yapmaya başlar.

e. Gece Elbisesi

"O (Allah) ki sizin için geceyi bir libas, uykuyu bir tatil ve gündüzü de nüşur (yeni bir hayat) kıldı." (Furkan, 25/47)

Âyet geceyi bir elbiseye benzetmektedir.[380] Elbise insanı bürüdüğü

---

[379] Nursî, *Sözler*, s. 363-364

[380] Bursevi, VI, 222; Sabunî, II, 368

gibi, gece dahi karanlığıyla insanı setreder.[381] Geceleyin uyumak ve sabah olduğunda uyanmak, ölümün ve ölümden sonra tekrar dirilişin nümunesidirler. Anlatılır ki, Hz. Lokman oğluna şöyle demiş: "Yavrum, uyuduğun gibi ölecek, uyandırıldığın gibi diriltileceksin."[382]

Hamdi Yazır, âyetin yorumunda şöyle der: "Arzın gölgesi olan geceyi, bedeni örten elbise gibi üzerinize bir örtü yaptı. Uykuyu adeta bir ölüm, gündüzü de yeniden bir hayata kalkış, bir "ba'sü ba'de'l-mevt" kıldı. Geceleyin rahat döşeğinde tatil-i faaliyet ederek, *"o Allah ki, geceleri sizi vefat ettirir"* (En'am, 6/60) medlulünce ölmüş bulunanlar, sabahleyin o gölge kabzolunurken uyanıp hareket ve intişara başlar, yeni bir hayata atılırlar."[383]

Gecenin bir elbiseye benzetilmesine Hamdi Yazır'ın şu ifadeleriyle de bakabiliriz: Nasıl ki elbise insanın ayıp ve kusur yerlerini örtmek, sıcaktan-soğuktan, haşerelerden korumak gibi bir takım faideleri haiz ise, gece de karanlığıyla başkalarından, düşmandan, yırtıcı hayvanlardan gizlenmek ve uyarıcı veya gammaz olan ziyanın ihtizazlarından saklamak ve aynı zamanda açıktan erilemeyecek bir takım maksatlara ermek için bir pusu hizmeti görmek gibi nice faideleri haizdir.[384]

f. Nefes Alan Sabah

"Yöneldiği dem o geceye ve nefes aldığı dem o sabaha yemin ederim ki, muhakkak o (Kur'ân), kerim bir elçinin getirdiği kelamdır." (Tekvir, 81/17-19)

Cenab-ı Hak, bitmeye yönelen geceye ve rahat bir nefes alan sabaha yemin ederek, Kur'ân'ın kerim bir elçinin getirdiği kelam olduğunu haşmetli bir üslupla beyan etmektedir. Teneffüs peşpeşe nefes almaktır. Tanyeri ağarırken ışığın ardarda gelişi, nefes alan bir insana benzetilmiştir.[385] Sabah, sıkıntıdan kurtulan bir insan misali, gecenin koyu karanlığından kurtulmuş, rahat nefes almaktadır.[386]

---

381 Beydâvî, II, 143; Kurtubi, XIII, 27
382 Zemahşeri, III, 94-95
383 Yazır, V, 3598
384 Yazır, VIII, 5536
385 Süyuti, II, 781; Zerkeşi, III, 435
386 Subhi Salih, s. 324

Zemahşeri'nin dediği gibi, sabah tatlı bir rüzgarla gelir.[387] Gece, sanki mahzun, kederli, hareketsiz duran bir şahıs. Kalbi hüzünle dolu, ancak nefes alınca rahat bulacak. İşte, sabah olduğunda, sanki bu hüzünden kurtulmakta.[388]

Veya sabah sanki uzun bir yoldan gelmiş, yorulmuş nefes alıyor.[389]

Veya gündüz, gecenin her tarafı kaplamasıyla dertli bir insan gibi. Böyle bir dertli nefes almakla rahat bulduğu gibi, sabah da karanlıktan kurtularak halas buluyor.[390]

Veya gündüzü bürüyen gece, sanki onu öldürmüş, defnetmiş. Sabahın ilk ışıkları ise, hayata delalet eden nefes almaya benziyor..[391]

g. Giden Dağlar

"Dağları görür de onları camid (yerlerinde sabit) sanırsın. Halbuki onlar bulut gibi geçip gider." (Neml 27/88)

Kur'ân-ı Kerîm'in bu tür ifadelerinde cemadat hareketlilik kazanır. Muhatabın hayali de, ifadeler doğrultusunda harekete geçer. Âyette beliğ bir teşbih vardır.[392]

Dağlar, zahir nazarda hareketsiz görülür. Gerçekte ise hareketlidirler. Eğer onlar hareketli ise, onların oturduğu arz da hareketli demektir.[393] Yani, âyet aynı zamanda dünyanın da hareketine işaret etmektedir.

h. Müjdeci Rüzgarlar

"O (Allah) ki, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci göndermektedir ve Biz semadan tertemiz bir su indirmekteyiz. Diriltelim diye bununla ölü bir beldeyi ve sulayalım diye mahlukatımızdan nice hayvan sürülerini ve birçok insan kümelerini." (Furkan, 25/48-49)

---

387 Zemahşeri, IV, 224
388 Râzî, XXXI, 72
389 Alûsî, XXX, 59
390 a.y.
391 a.y.
392 Sabunî, II, 422
393 Ateş, IV, 1922

Âyet-i Kerime, rüzgar ve yağmurdan bahsetmekte; İlahi rahmetin bir tecellisi olan yağmurla ölü bir beldenin hayata kavuşması ve bu su ile nice canlıların ve insanların istifade etmelerini nazara vermektedir.

Âyette "yağmur" yerine "rahmet" denilmesi dikkat çekici bir istiaredir.[394] Hamdi Yazır'a göre, böyle denilmesi,

a. Felaket tufanı teşkil eden yağmurlardan ihtiraz,

b. Mazmununun diğer nimetleri dahi şümulünü iş'ar içindir. Zira, rahmet yağmurdan daha umumidir. Yalnız hava cereyanlarından ibaret olan rüzgarların değil, gaflet uykusundan uyandıran İlahi hareketler, fikrî ve sosyal akımlar dahi ilahi rahmetin müjdecileri, naşirleridirler... İlahi rahmet durgun havada gelmez. Önünde gönderilen rüzgarların müjdesiyle gelir ve onların intişar derecesine göre intişar eder, yayılır.[395]

Alûsî, işarî bir mana olarak şunu ifade eder: Cenab-ı Hakk tecelliyat ve keşif rahmetinin öncüsü olarak, Hak dostlarının kalplerine iştiyak rüzgarlarını gönderir. Kerem semasından irfan ab-ı hayatı indirir. Bununla, ölü kalpleri diriltir.[396]

Âyet mealinde "müjdeci" şeklinde ifade edilen kelime, âyetin metninde "büşran" olarak geçer. Bu kelime, "nüşran" şeklinde de okunabilmektedir. O zaman "neşredici, yayıcı" manasını ifade eder.[397]

1. Dağ Gibi Gemiler

"O'nundur denizde inşa olunmuş dağlar gibi akıp gidenler." (Rahmân, 55/24)

Denizde gemiler, karadaki dağları hatırlatır.[398]

"Dağlar gibi" şeklinde mealini verdiğimiz kısım, âyetin metninde "ke'l-âlam" olarak geçer. Bu ifade, bayrak ve alamet manasını da ima edebilir. Böylece âyet, sema deryasında yüzüp duran bütün gök cisimlerinin Allah u Teala'nın kudret alametlerinden olarak, denizde akan gemiler gibi

---

394 Zemahşeri III, 95; Alûsî, XIX, 30
395 Yazır, V, 3599
396 Alûsî, XIX, 56
397 Beydâvî, II, 143
398 Kurtubi, XVII, 107

akıp gitmekte bulunduklarını ifadeye müsaittir. Bu suretle, peşinde gelen *"onun üzerindeki herkes fani"* (Rahman, 55/26) âyetine de bir girizgah olmuş olur.[399] Yani "gerek o gemidekiler, gerek diğerleri, hepsi de su üzerindeki o "münşeat-ı câriye" (akıp gidenler) gibi akıp akıp fenaya gidecekler, öleceklerdir."[400]

i. Eski Hurma Dalı

"Aya da hurmanın eskimiş dalı haline gelinceye kadar menziller takdir ettik." (Yâsîn, 36/39)

Güneşin devamlı sabit bir manzarası varken, ay devamlı değişkendir. İnce bir hilal olarak görülmekte, gittikçe kalınlaşıp dolunay haline gelmekte ve sonunda yine hilal şeklini almaktadır. Âyet-i Kerime, ayın menzillerinden bahisle, onun ay sonundaki durumunu hurmanın eskimiş beyaz bir dalına benzetmektedir.

Zemahşeri'ye göre hilal halindeki ay, üç cihetle yaşlı eski hurma dalına benzer: Hurmanın eski dalı incelir, kıvrılır ve sararır. Hilal halindeki ayın durumu da böyledir.[401]

Hamdi Yazır, âyetin yorumunda şu ince nükteye temas eder: Bu teşbih pek bediidir. Zannedildiği gibi hilalin ilk ve son şeklini göstermekle kalmıyor, ayın o menzillerde giderken arz etrafında bir ayda katettiği yörüngenin bir mürtesemini de göstermiş oluyor.[402] Yani, ayın dünya etrafında bir ayda çizdiği yörünge, şekil olarak "hurmanın eskimiş beyaz bir dalı" teşbihinde anlatılan bir görüntü göstermektedir.

Bu âyetle ilgili olarak, işarî tefsir ekolünün en güçlü simalarından Bursevi'nin kaydettiği bir manaya dikkat çekmek istiyoruz:

Bazı zatlar şems (güneş) gibi, bazıları da kamer (ay) gibidir. Şems gibi olanlar daima marifet ziyası neşrederler. Bunlar, sahib-i temkin kimseler olup, gayr-ı mütelevvindirler. Yani renkten renge, şekilden şekile girmezler. Ne küsuf bunlara arız olur, ne de bir perde. Kamer-vari olanlar

---

399 Yazır, VII, 4673
400 Yazır, VII, 4675-4676
401 Zemahşeri, III, 323; Bursevi, VII, 399
402 Yazır, VI, 4031

ise, bir halden bir başka hale intikal eder dururlar. Sahib-i telvindirler, yani bir kararları yoktur, renkten renge girerler. Dolunay misali kemale erdikleri de olur, hilal misali inceldikleri de.[403]

2. DÜNYA HAYATI İLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİLLER

Dünya ve ahiret birbirine mukabil iki âlemin isimleridir. Dünya fani, ahiret bakidir. Dünya bir imtihan salonu, ahiret ise mükafat veya ceza mahallidir. İnsanlar, ebedi hayatlarında şu dünyada yaptıklarına göre muamele göreceklerdir. Hadisin ifadesiyle "Dünya ahiretin tarlasıdır."[404]

Hamdi Yazır, "dünya hayatı" ifadesini "dünya denilen alçak hayat" şeklinde ele alır ve şöyle tahlil eder: "Dünya" kelimesi "en yakın" veya "pek alçak" anlamında bir sıfattır. "Hayat-ı dünya" "dünyanın hayatı" değil, "dünya denilen hayat", yani süfli-alçak hayat, yahut bugün içinde bulunmak itibariyle "en yakın bulunan hayat" demektir. Bu kelime, ahiret kelimesi gibi ve onun mukabili bir isim olarak da kullanılır."[405]

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde dünyanın mahiyeti, hem akla, hem de hislere hitap edecek tarzda anlatılmıştır. Mesela:

a. Sararan Yeşillikler

"Biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Bir yağmur temsili gibi ki, otu rençberleri imrendirmiştir. Sonra değişir, bir de görürsün sararmıştır. Sonra da bir çerçöp olur. Ahirette ise şiddetli bir azap, bir de Allah'tan bir mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayat bir aldanış metaından başka birşey değildir." (Hadid, 57/20)

Âyet, önce akla hitap ederek dünya hayatının bir oyun, bir eğlence, bir süs, bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışı olduğunu nazara vermekte, daha sonra ise, bir temsille bu hakikatleri zihne yaklaştırmakta-

---

403 Bursevi, VII, 399-400

404 Aclûnî, I, 412

405 Yazır, I, 402- 403

dır. Zemahşeri'nin de dikkat çektiği gibi, âyetteki temsil dünya hayatının çabuk geçtiğini ve faydasının azlığını anlatmaktadır.[406] Ressamın fırça kullanarak tablolar çizmesi misüllü, bu âyet kelimeleri kullanarak dünya hayatının mahiyetini ve akibetini ortaya koyar. İşte, gökten yağmur yağar. Bu yağmurla her tarafta yeşil bitkiler çıkar. Bitkilerdeki yeşillik, canlılık çiftçilerin hoşuna gitmektedir. Ama bu yeşil renk kısa bir süre sonra yerini sarıya terkeder. Ardından ise, o güzelim yeşillerin yerinde sadece çöp yığını kalmıştır.

Dünya hayatı da böyledir. Önce caziptir, tatlıdır. Fakat ebedi olmadığından bu tatlılık yerini acılığa terkeder. Kendileriyle iftihar edilen mal-evlat gibi şeyler birer birer elden çıkar. Daimî zannedelen gençlik, yerini ihtiyarlığa terkeder. İhtiyarların rengi de âyette tasvir edilen bitkiler gibi sararmış durumdadır. Fakat o dönem de bitecek, ardından ölüm ve ayrılık gelecektir.

Mealde "rençberler" olarak ifade ettiğimiz kısım, âyetin metninde "küffar" olarak geçer, Bu ise, hem "rençberler", hem de "kâfirler" anlamı taşıyan tevriyeli bir ifadedir.[407] Bu ifadede, ahirete inanmayan kâfirlerin hoşlandığı da hayvanî bir hayat olduğuna işaret vardır.[408] Çünkü kâfirler dünyanın zinetinden en çok hoşlanan kimselerdir. Mü'min güzel şeyleri gördüğünde, fikri hemen Sani'in kudretine intikal eder. Kafir ise, duyulardan ileri geçemez, bütün benliğiyle eşyanın zahiri zinetinde müsteğrak olur.[409]

Bir başka âyette, dünya hayatında kâfirlere verilen nimetler *"zehrete'l hayati'd dünya" (dünya hayatının cici-bicisi) olarak ifade edilir.* (Taha, 20/131) Bu ifade ile, dünya hayatının nimetleri önce parlak olup sonra solan çiçeklere benzetilmiştir.[410]

---

406 Zemahşeri, IV, 65

407 Küfür örtmek anlamındadır. Çiftçiye «kâfir» denilmesi tohumu toprağın içine koyması, örtmesi itibariyledir... Keza, karanlığıyla herşeyi örten geceye de «kâfir» denilmiştir. bkz. İbn Kuteybe, s. 75-76

408 Yazır, VII, 4751

409 Beydâvî, II, 470; Alûsî, XXVII, 184-185

410 Sabunî, II, 253

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatının son derece kısa bir hayat olduğu değişik ifadelerle tasvir edilir. Mesela şu âyetlere bakalım:

– *"Sanki, gündüzün bir saatinden başka durmamışlar gibi, Allah hepsini mahşere sevkedeceği gün aralarında tanışırlar."* (Yunus, 10/45)

– *"Onu (kıyameti) görecekleri gün, sanki bir akşam üzeri veya kuşluk vaktinden başka durmamışa dönecekler."* (Naziat, 79/46)

Bu âyetlerde, dünya hayatında geçirilen müddetin günün bir vakti, akşam üzeri veya kuşluk zamanı gibi az bir zaman dilimi olduğu bildirilmiştir.

b. Süslü Gelin

"Dünya hayatının meseli şunun gibidir: Bir su, Biz onu semadan indirmişiz. Derken onunla insan ve hayvanların yediği arzın nebatı birbirine girmişler. Nihayet arz, bütün zinetini takıp süslendiği, ehli de onun üzerine kendilerini kadir zannettikleri bir sırada geceleyin veya gündüzün ona emrimiz gelivermiş, bir anda onu öyle biçmişizdir ki, sanki dün hiçbir şenlik yokmuş. İşte, düşünecek bir kavim için âyetleri böyle tafsil ediyoruz." (Yunus, 10/24)

Gökten yağan yağmurla yeryüzü yemyeşil olur. Rengarenk çiçekler açar. Yeryüzünün bu süslü hali, "Nihayet arz bütün zinetini takıp süslendiği..." ifadesiyle bir geline benzetilmiştir.[411] Arzda yaşayanlar, bu geline sahip olacaklarını zannederler. Fakat o, kimseye yar olmaz. Bütün süsü, tatlılığı, biçilmiş ekin misali ortadan kaybolur. Âyette "Onu öyle biçmişizdir ki..." ifadesi, bu akibete işaret eder. Bu ifadede, dünya hayatının o tatlı zinetli şeylerinin, neticede biçilmiş ekine döndükleri manası kendini hissettirmektedir. [412]

Âyet, dünya hayatının fenasını, zevalini, kıymetinin ve lezzetinin azlığını temsil yoluyla anlatmaktadır.[413] Bu cihetten bakıldığında, âyet dünyanın zevalinin sür'atini göstererek insanları ondan uzaklaştırmakta, diğer aleme yönelmelerini ve onun mutluluğunu aramalarını sağlamaktadır.[414]

---

[411] Beydâvî, I, 433; Ebussuud, IV, 137; Sabunî, I, 584
[412] Zemahşeri, II, 223
[413] Kurtubi, VIII, 208
[414] Abdali, s. 255

Süyuti, dünya hayatının su ile temsil edilmesini şöyle değerlendirir:

– Suyu ihtiyacından fazla alsan zarar görür, ihtiyacın kadar alırsan faydalanırsın. Dünya da öyledir.

– Suyu almak için elini daldırdığında eline bir şey geçmez. Dünya da onun gibidir.[415]

c. Savrulan Çöp Kırıntıları

"Onlara dünya hayatının meselini şöyle yap: Sanki bir su, onu semadan indirmişiz. Derken onunla yerin bitkileri birbirine karışmış. Derken bir çöp kırıntısı olmuştur, rüzgarlar onu savurur gider. Allah herşeye muktedirdir. Mal ve oğullar dünya hayatının zinetidir. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin indinde sevapça da hayırlı, amelce de hayırlıdır."[416]

Âyette dünyanın parlaklığı ve bunların ardından helak ve faniliğin gelmesi bitkilerin haline benzetilmiş. Önce yeşil, sonra sararıyor, rüzgarlar onu uçuşturuyor.[417]

Râzî, âyeti dünyanın hakirliği ve bekasının azlığına bir mesel olarak değerlendirir.[418]

Mal ve evlat, dünya hayatının bir zineti olarak ifade edilmiştir. Bunlar, gelip geçici fani şeylerdir. Bunlarla işlenecek salih ameller ise, fani değil, bakidirler. Diğer âlemde insan "malım- evladım" deyip onlardan bir meded umamaz. Ancak, bu fanileri baki yolunda değerlendirmişse, hoş bir akibet onu beklemektedir.

d. Oyuncaklar Dünyası

"Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir." (En'am, 6/32)[419]

Âyet, dünyanın insanlara fayda vermediğini ve sebatsız olduğunu beliğ bir teşbihle ifade etmektedir.[420] Âyette bahsedilen hayatın kâfire mi,

---

415 Süyuti, II, 776
416 Kehf, 45-46
417 Zemahşeri, II, 486. Ayrıca bkz. Haşimi, s. 268
418 Râzî, XXI, 130
419 Ayrıca bkz. Muhammed, 47/36 ve Ankebut, 29/64
420 Alûsî, VII, 133; Yazır, VI, 4399

yoksa kâfir-mü'min ayırmadan bütün insanlara ait mi olduğu ihtilaflıdır.[421] Kafir hayatının zaten bir oyun ve eğlence olduğu bedihi olmakla beraber, şu dünya hayatının bir mü'min için de cennetteki hayatına nisbetle bir oyun, bir eğlence mesabesinde olduğunu söyleyebiliriz.

Oyun ve eğlence (laib ve lehv) ifadeleri hatıra çocukları getirir. Çocuklar bir miktar oynar, sonra dağılırlar. Şu dünya hayatı da öyledir, sür'atle zevale gider. Üzerinde yaşayanlar da sür'atle ölüme koşarlar.[422]

Çocuklar, oyun esnasında oyuncak evler kurarlar. Hatta kibrit kutularından apartmanlar yaparlar. Kimi muhtar olur, kimi doktor. Kimi kumandan olur, kimi asker. Oynarlar, oynarlar, sonra yorulur, evlerine dönerler. Artık ne apartman kalmıştır, ne muhtar, ne doktor. Ne askerler vardır, ne de kumandan. Onun gibi, diğer âleme gidildiğinde şu dünya hayatının izafî ve itibari değerlerinin ancak bir oyun ve eğlence mesabesinde olduğu bütün haşmetiyle görülecektir.

421 Râzî, XII, 200
422 Zemahşeri, III, 211

Dördüncü Bölüm

İNSAN GRUPLARIYLA İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

İNSAN GRUPLARIYLA İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

Kainat-dünya ve insan birbirini tamamlayan unsurlardır. Kainat bir ağaç ise insan o ağacın meyvesi, bir saraysa insan o sarayın efendisidir. İnsan kainatla yaşar, kainat insanla bir anlam kazanır.

Şu alemde yaşayan herkes belli ölçüde birbirine benzemekle beraber, aslında her insanı farklı bir alem olarak değerlendirmek mümkündür. Zira, herkes çok farklı bir iç dünyaya sahiptir. Her insan iman, amel, emel gibi yönlerden değerlendirildiğinde diğer insanlardan çok farklı bir görünümde karşımıza çıkacaktır.

Bu insanları farklı açılardan gruplara ayırmak mümkündür. Mesela kimi zengindir, kimi fakir. Kimi alimdir, kimi cahil. Kimi maddecidir, kimi idealist. Pitagoras (ö. 494 m. ö), dünya hayatını spor yarışmalarına benzetir. Ona göre sahada üç grup insan vardır:

1- Kazanmak için yarışan sporcular.

2- Para kazanmak için orada bulunan satıcılar.

3- Olup biteni seyreden seyirciler.[423]

Biz burada, insanların inanç yönüyle ayrıldıkları grupları teşbih ve temsil yönüyle ele alacağız. Kur'ân nazarında insan ya mü'mindir veya kâfirdir. Münafık, aslında kâfir olmakla beraber kendini mü'min gösteren kimsedir. Yahudi gibi ehl-i kitaptan olanlar ise, kendilerini mü'min zannedenlerdir.

---

423 Keklik, s. 12

1. İNSAN HAYATI İLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİLLER

a. Ezeli Sözleşme

İnsan, varlık âlemi içinde en seçkin bir konuma sahiptir. Arzın halifesi,[424] mahlukatın sultanıdır. İlahi, sonsuz ikramlara mazhardır. Cenab-ı Hakk'ın kelâmına muhataptır. Cenab-ı Hakk bu muhatap oluşu şöyle bildirir:

"Rabbin Âdemoğullarının bellerinden zürriyetlerini alıp da, "Rabbiniz değil miyim" diye onları nefislerine karşı şahit tuttu. "Belâ" (evet, Rabbimizsin), şahid olduk" dediler." (A'raf, 7/172)

Âyet, ekser müfessirlerce temsilî bir anlatım olarak değerlendirilmiştir. Burada bilinen manasıyla şahit tutma, sual ve cevap düşünmek lazım değildir. Sanki öyle denilmiş ve öyle cevap verilmiş de, bir mukavele yapılmış gibi hukukî kıymet taşıyan kuvvetli bir fıtrat vermek söz konusudur. Cenab-ı Hakk fıtrat itibariyle insanları, afak ve enfüste nasbedilen delillerinden istifade ile İlahi rububiyeti tasdik edecek kabiliyette yaratmıştır.[425] "Her çocuk fıtrat üzere doğar."[426] hadisi de bu manayı teyit etmektedir. İnsan, peygamber gönderilmese bile, bu fıtratla Allah'ı bulabilir. Seyyid Kutub'un ifadesiyle, "Peygamber göndermek bir hatırlatma ve fıtrattan inhiraf edenlere bir uyarı içindir."[427] Hamdi Yazır, âyetin anlatımını fıtrî bir akd ve misak şeklinde değerlendirir.[428] O'na göre, bu misak tekvinî olmakla beraber, ruhî ve kelâmî haysiyeti de haizdir. Dolayısıyla buna "mukavele" demek de hakikattır. Ancak bu hitap, lafzî kelâm ile değil, meleklere olan tebliğ gibi, nefsî kelâm ile bir tebliğ tarzında telakki edilmelidir. Âyetin başında "Biz şöyle dedik" denilmemesi bu manaya işaret eder.[429]

---

424 bkz. Bakara, 2/30-32

425 Bkz. Râzî, XV, 50; Beydâvî, I, 366-367; Kurtubî, VII, 199-200; Bursevi, III, 273; Alûsî, IX, 102; Yazır, IV, 2324; Kutub, III, 1392

426 Buhari, Cenaiz, 80, 92; Müslim, Kader, 22, 23, 24; Ebû Davud, Sünne, 17; Tirmizi, Kader, 5; İbn Hanbel, II, 315, 346

427 Kutub, III, 1391

428 Yazır, IV, 2324

429 A.g.e. IV, 2327

Cenab-ı Hakk'ın insanı yaratması, onu rızıklandırması, ona güzelliğin bütün çeşitlerini görebilecek bir göz, hakikatin bütün inceliklerine nüfuz edebilecek bir akıl vermesi gibi durumlar, aslında "Rabbiniz değil miyim?" demesidir. Duyan kulaklar için her an ve zaman Cenab-ı Hakk'tan "Rabbiniz değil miyim?" sadası gelmektedir.

Âyette, "Onları nefislerine karşı şahit tuttu." denilmesi rububiyetin bilhassa enfüsî delille daha iyi bilinebileceğine bir işaret olarak değerlendirilebilir. İnsanın vicdanı Allah'ın rububiyetini tasdike müheyyadır. Ayçiçeği ile güneş, demir ile mıknatıs arasındaki ilişki misali, vicdan ile Allah arasında benzeri bir durum vardır. Ayçiçeği, başı ağırlaşmadıkça güneşe yönelir. Demir, arada engel olmadıkça mıknatısın cazibesine kapılır. Vicdan dahi fıtratını bozmadıkça Allah'a müteveccih olur.

Ehl-i tasavvufa göre bu muhavere ruhlar âleminde cereyan etmiştir. Cenab-ı Hakk cesetleri yaratmadan ruhlara vücut vermiş ve onlara "Rabbiniz değil miyim?" diye sormuştur.[430] Zünnun-i Mısri'ye "Allah'ın bizden söz aldığı zamanı hatırlıyor musun?" diye sorulunca şöyle dediği anlatılır: "Sanki o, şimdi de kulağımda çınlıyor."[431]

b. Mukaddes Emanet

Allah'a muhatap kılınan bu insan, emanet-i kübranın (en büyük emanetin) taşıyıcısıdır. Kur'ân bunu şöyle anlatır:

"Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular. İnsan ise onu yüklendi O cidden çok zalim, çok cahil bulunuyor." (Ahzab, 33/72)

Âyetin üslubu, müfessirlerce temsil üslubu olarak değerlendirilir.[432] Yani, emanet güya göklere, yere, dağlara sunulmuş, "Bunun hakkını verebilir misiniz?" denilmiş, onlar ise "hayır, biz bu ağır yükün altından kalkamayız" demişler, insan ise o ağır yükün altına girmiştir. Fakat emanetin gereğini yerine getirmemekle, çok zalim, çok cahil olmaktadır.

---

430 Bkz. Kurtubi, VII, 200

431 Bursevi, III, 375

432 Zemaşeri, III, 277; Beydâvî, II, 254; Ebussuud, VII, 118; Alûsî, XXII, 96 Kurtubi, XIV, 164; Yazır, VI, 3934-3935

Âyetin yorumunda Beydâvî şöyle der: Belki de emanetten murat akıl veya teklif. Emanetten göklerin, yerin ve dağların kaçınmaları, liyakat ve kabiliyetlerinin olmayışı itibariyledir. İnsanın yüklenmesi, böyle bir emaneti kaldırabilecek kabiliyet ve kapasitede oluşu, çok zalim (zalûm) ve çok cahil (cehûl) oluşu ise, o insana şehvet ve gadap kuvvetlerinin galip gelişidir.[433] Yani, insan bu emanete aklıyla muhatap olur. Ancak kendisine gadap duygusunun hükmetmesiyle çok zulümler yapar. Şehvet duygusunun galip gelmesiyli de cahilce işlere girişir. Artık öfke ve şehvetin galebe ettiği hallerde o kimsede akıl ortadan kalkar.

Bir başka zaviyeden âyet, dinin mükellef kıldığı şeylerin zorluğunu böyle bir temsille anlatmaktadır.[434] Bu öyle büyük bir emanettir ki, kuvvet ve şiddette mesel olan gökler, yer ve dağlara faraza böyle birşey arzedilse kabulden kaçacaklar, ondan korkacaklardır.[435]

Emanetten muradın ne olduğu yoruma açık bir meseledir. Ebussuud'un da dikkat çektiği gibi, bütün dinî vazifeler emanet adı altında mütalaa edilebilir.

Gazali bu emaneti "marifet ve tevhid" olarak açıklar.[436] Bu meyanda, "Ne yer, ne gökler beni içine almadı. Fakat mü'min kulumun kalbine yerleştim." hadis-i kudsisini nazara verir.[437]

Muhyiddin b. Arabi, benzeri bir yaklaşımla "marifetullah'a güç, vüs'at" şeklinde yorumlar. Çünkü, insan âlemin meyvesidir. Nefsini alemde görür. Alemin tamamını içine alan nefsiyle Rabbini görür. Bundan dolayı, alemin güç yetiremediğine güç yetirir, kalbiyle Allah'a muhatap olur.[438]

Bursevi ise, emaneti üç mertebede ele alır:

1. Dinin mükellef kıldığı şeyler. Emanetin edası gerektiği gibi, bunların da gözetilmesi gerekir. Mesela, akıl bir emanettir, azalar birer emanet-

433 Beydâvî, II, 254
434 Ebussuud, VII, 118
435 Alûsî, XXII, 96
436 Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, *Daru'l-Marife*, Beyrut. ts. III, 14
437 age. III, 15. Hadis, ehl-i tasavvuf mabeyninde meşhur olup, mü'minin kalbinin Allaha muhatap olmasını ifade eder. Hadis için bkz. Aclûnî, II, 195
438 Alûsî, XXII, 102

tirler. Ruhlar aleminde insandan alınan misak ve ahitler, hep birer emanet durumundadır.

2. Muhabbet, aşk, incizab-ı İlahi. Bu, birinci mertebenin neticesidir. İnsan, bu gibi özellikleriyle meleklere üstün gelir. Gerçi, meleklerde de muhabbet vardır. Fakat onların muhabbeti, terakkiye sebep olan mihnet, bela ve zor tekliflere bina edilmemiştir. Gerçek terakki, sadece insan içindir.

3. Vasıtasız feyz-i İlahi. Bu feyz, âyette "zalumiyet ve cehuliyet" ile işaret olunan vücudî perdelerden çıkmakla elde edilir.

Bu üç mertebeden birinci mertebe avam, ikinci mertebe havas, üçüncü mertebe ehass-ı havas içindir.[439]

Said Nursî, emanetin çok cihetlerinden bir cihetini "ene" olarak görür. Yani, insan Allah'ın verdiği benlik ile Allah'ı tanır. Mesela, kendi cüz'i ilmiyle Allah'ın külli ilmini, cüz'i kudretiyle O'nun sonsuz kudretini anlar.[440]

Gök, yer ve dağa doğrudan Allah'a muhatap olabilecek kabiliyetler verilmediğinden, onlar emaneti kabul etmemişler, çekinmişlerdir. İnsan ise, emaneti taşıyabilecek kabiliyette yaratılmakla beraber, zulüm ve cehalet perdelerini aralamadan o ağır emaneti taşıyamaz, kaldıramaz.

Şu âyet de, temsili bir ifadeyle, mükellefiyetin zorluğunu anlatır:

"Biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik, sen onu Allah korkusundan başını eğmiş, çatlamış görürdün..." (Haşr, 59/21)

Âyet bir temsildir. Buna, âyetin devamı da açıkça delalet etmektedir. Maksad, insanların kalplerindeki katılığa ve etkilenmemeye karşı bir kınamadır.[441] Hamdi Yazır'in ifadesiyle, "Bilfarz Kur'ân büyük bir dağ üzerine indirilmiş, dağa öyle bir şuur verilmiş olsaydı, semaya doğru başkaldırmakta bulunan o ulu dağ, bütün kasvetine rağmen haşyetullah şuuru

[439] Bursevi, VII, 249-250
[440] Nursî, *Sözler*, s. 502-504
[441] Zemahşeri, IV, 87; Beydâvî, II, 483; Ebussuud, VIII, 233; Alûsî, XXVIII, 61; Yazır, VII, 4868

altında her türlü serkeşliği atarak çatlayıncaya kadar İlahi emirlere serfüru eder (baş eğer), bu derece müteessir olurdu."[442]

c. Beka Tohumları

İlahi emanete muhatap olmak bir şeref, fakat bu emanetin gereğini yapmamak büyük bir hüsrandır. İnsan, irade sahibidir. Bu iradesini hem hayra, hem de şerre yönlendirebilir. Mesela, kendisine verilen ömür sermayesini ve kabiliyetlerini fani dünya işlerinde de kullanabilir, ebedi ahiret işlerinde de... Kur'ân bunu şöyle bildirir:

"Her kim ahiret "harsı" isterse ona harsını artırırız. Her kim de dünya "harsı" isterse, ona da ondan veririz. Ama ahirette ona hiç nasip yoktur." (Şûrâ, 42/20)

Âyette geçen "hars" kelimesi "toprağa tohum serpmek" demektir. İstiare yoluyla, amellerin netice ve meyveleri için kullanılmıştır.[443] Ahiret veya dünya için çalışmak, bu kelime ile çiftçinin ürün almak için ziraat yapmasına benzetilmiştir.[444]

Râzî, "hars" kelimesinin işaret ettiği ince bir manaya şöyle dikkat çeker: Âyet delalet ediyor ki, ahiret ve dünya menfaatleri hazır lokma olmayıp "harsı" gerektirir. Hars ise, tohumu serpmek, sulamak, nemalandırmak, hasad ve ayıklama gibi zorluklara dayanmak ile gerçekleşir.[445]

İnsanın ahiret harsını gerçekleştirebilmesi, ciddi bir cehd ve gayret ister. Zira, cennete giden yol engellerle doludur. Cenab-ı Hakk şu âyetle işin zorluğunu bildirir.

"(O insan) göğüs veremedi o akabeye." (Beled, 90/11)

Akabe, sarp, çetin dağ yolu demektir.[446] Burada salih amel için istiare olarak kullanılmıştır. Çünkü, salih amel yapmak, nefislere zor gelir.[447] Âyetin devamından anlaşıldığı üzere, mesela bir boyun kurtarmak veya

[442] Yazır, VII, 4867
[443] Râzî, XXVII, 162; Alûsî, XXV, 27; Ebussuud, VIII, 29
[444] Sabunî, III, 147
[445] Râzî, XXVII, 162
[446] İbn Manzur, I, 621; Alûsî, XXX, 137
[447] Sabunî, III, 564. Alûsî ise, zor ameller için istiare olarak değerlendirir. XXX, 137

şiddetli açlık zamanında akrabadan bir yetime veya son derece fakir kişiye yemek yedirmek, sarp-çetin dağ yolundan aşmak gibi nefse zor gelen fiillerdendir. İnsan hayatı, hep böyle akabelerle, sarp yokuşlarla doludur.

d. Şeytan

İnsanın bu akabeyi aşamamasında şüphesiz en büyük etken şeytandır. Şeytan, cennete giden yolda en büyük bir engeldir. İnsanın nefs-i emmaresi ise, şeytanın bir talebesi gibidir. Şeytan kuvvetli bir verici, nefis hassas bir alıcıdır. Şeytandan gelen telkinlere kulak veren nefis, insanı fısk ve fücura, isyan ve inkara, gaflet ve dalalete, her türlü rezalet ve malayaniyata sevkeder.

Şu âyet, temsilî bir üslupla, şeytanın her türlü vasıtayı kullanabileceğini anlatır:

"Onlardan gücün yettiğini sesinle oynat! Süvarilerin ve piyadelerinle üzerlerine bas gürültüyü. Mallarına ve evlatlarına ortak ol ve onlara vaatler yap! Fakat şeytan onlara bir aldanıştan başka ne vaat eder?" (İsrâ, 17/64)

Şeytanın insanlara musallat oluşu baskın yapanlara benzetilmiş: Bir kavme baskın yapıyorlar. Onları mekanlarından dışarı çıkaracak şekilde ses çıkarıyorlar, telaşlandırıyorlar. Ardından atlı ve yaya kuvvetleriyle onların işlerini bitiriyorlar.[448]

Kanaatimizce, âyetin "Mallarına ve evlatlarına ortak ol ve onlara vaatler yap!" bölümü de aynı temsilin muhtevası içinde değerlendirilmelidir. Zira, baskın yapan grup, baskın yaptıkları bölgeyi ele geçirince, oradaki insanların hür iradelerine engel olurlar, onların mal ve evlatlarına müdahale ederler. Hakimiyetlerini devam ettirmek için, o insanları bir takım vaatlerle avuturlar.

İşte, şeytan ve güruhu, insanın vücut ülkesini ele geçirmek isterler. Bunun için her türlü yolu denerler; hem korkuturlar, hem ürkütürler. Hem piyadeleriyle, hem süvarileriyle seferber olurlar. Ele geçirdikten sonra, o insanın duygularını, cihazlarını esir alırlar, Allah yolunda değil,

---

[448] Zemahşeri, II, 456; Ebussuud, V, 184

şeytan yolunda kullandırırlar. Bir takım yalancı vaadlerle oyalama siyaseti takip ederler.

Bu noktada Cenab-ı Hakk'ın şu uyarısı hatırlanmalıdır:

"Ey Âdem oğulları! Ben sizden "Şeytana ibadet etmeyin" diye ahit almadım mı? O size apaçık bir düşmandır." (Yâsîn, 36/60)

Şeytan insana suret-i haktan görünüp saptırmaya çalışır. Kur'ân-ı Kerîm buna misal olarak şöyle der:

"Tıpkı şeytanın meseli gibi ki, hani insana "küfret" dedi de, o insan küfredince "Ben dedi, senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin Rabbı olan Allah'tan korkarım." (Haşr, 59/16)

Âyet, sebeb-i nüzul itibariyle Medine münafıklarının Beni Nadir yahudilerini savaşa teşvikleriyle alakalıdır.[449] "Yemin ederiz, eğer siz çıkarılırsanız biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin hakkınızda asla kimseye itaat etmeyiz. Şayet sizinle savaşılırsa, muhakkak size yardım ederiz." demişler, fakat savaş patlak verince onları yüzüstü bırakıvermişlerdir.[450]

İşte şeytanın hali de böyledir. İnsanı kötülüğe teşvik eder. Bunu yaparken de insanın hayrını istiyormuş gibi davranır. Fakat o insanı küfre atınca, artık ondan teberri eder.

Hamdi Yazır'ın ifadesiyle "küfret!" diye emir verirken korkmamıştı da, aldatıp belaya soktuktan sonra azabı hatırlayarak korkacağı tutmuş "ben karışmam, ne halt edersen et" diyerek savuşuvermişti ki, bu da bir şeytanlıktı."[451]

Cumhura göre bu teberri kıyamet gününde olacaktır. Zahire uygun olan da budur. Bazıları ise, şeytanı İblis, âyette bildirilen insanı ise, Ebû Cehil olarak açıklamışlardır.[452] Ebû Cehil'in şeytanın aldatmasına kurban gidenlerden olduğunda tereddüt yoksa da, âyette bu hususi manaya kesin bir delalet olmadığı aşikardır.

Esasen din bir imtihandır. Elmas gibi ulvi ruhlarla, kömür gibi süfli ruhların birbirinden ayrılması gerekir. Bu ayrışma ameliyesi için şeytan ve

---

449 Beydâvî, II, 482
450 bkz. Haşr, 11-12
451 Yazır, VII, 4862
452 Alûsî, XXVIII, 59

ekibine görev düşmektedir. Mesela âyetin hükmüyle "Mallar ve çocuklar bir fitnedir." (Teğabün, 64/15) Yani insanlar bunlarla imtihan edilmekte, bunlar yüzünden günaha ve ikaba düşmektedirler.[453] Keza bunlar dünya ile meşgul eder, Mevlaya hizmete hicap olur.[454] Âyette geçen "fitne" kelimesi altın, gümüş gibi kıymetli madenleri ateşte eritip posasından ayırmak işlemini ifade eder.[455] Altın ateşe bırakıldığında halis mi, karışık mı olduğu ortaya çıkar.[456] Onun gibi, insanların birbirinden ayrılması için açılan bu imtihan meydanının ateşi şeytandır. Şeytanların insanlara musallat olmasıyla, insanların dereceleri ortaya çıkar. Bir tarafta nebiler, sıddıklar, şehitler, salihler gibi insanlar temayüz edip ayrılırken, diğer tarafta kâfirler, hainler, zalimler, facirler gibi posalar ortaya çıkar.

e. Mü'min ve Kafir

İman ve küfür, birbirine mukabil ve zıt kavramlardır. İnsan hem iman edebilecek, hem de küfre düşebilecek bir yaratılıştadır. Varlığı, erkek veya kadın oluşu, boyu gibi durumlarda hür olmayan bu insan, iman ve küfür noktasında tam bir hürriyete sahiptir. Kur'ân, insanın bu hürriyetini şöyle bildirir:

"De ki: Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen küfür." (Kehf, 18/29)

"Biz insana yolu gösterdik. İster şakir olsun isterse nankör kâfir." (İnsan, 3)

İman, peygamberlerin bildirdiklerini kabul etmek, küfür ise bunları inkar etmektir. Bir başka cihetle, iman gerçeklere kalp gözüyle bakmak, küfür bu gerçeklere göz kapamaktır.

Hz. Âdem ve Havva ile başlayan insanlık tarihi, bir yönüyle iman ve küfür tarihidir. Kur'ân'ın bildirdiği gibi, *"İnsanlar bir tek ümmetti."* (Bakara, 2/213; (Yunus, 10/9) Bir yoruma göre, hepsi hidayet üzere idi.[457] Veya bedevi bir hayat yaşıyorlardı. Basit düşünceleri, basit hayat tarzları vardı.

---

[453] Zemahşeri, II, 154; Beydâvî, I, 381; Alûsî, IX, 196
[454] Râzî, XV, 152
[455] İbn Manzur, XIII, 317; İsfehani, s. 623
[456] Cürcani, S. Şerif, s. 165
[457] İbn Kesir, I, 365

Dünya geniş, rızıkları boldu. Derken çoğaldılar ve sosyal hayat başladı. Aralarında ihtilaflar ortaya çıktı.[458] *"Bunun üzerine Allah, müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler gönderdi. İhtilafa düştükleri şeylerde hak ile hükmetmesi için, o peygamberlerle beraber kitap indirdi."* (Bakara, 2/213)

İman ve küfrü, insanlık ağacının iki dalı olarak değerlendirebiliriz. Her iki dal, kıyamete kadar meyve vermeye devam edecektir.

Mü'min, âlemin yaratıcısı olan Allah'ı tasdik eder. O'nun gönderdiği peygamberlere, indirdiği kitaplara inanır. Fizik ötesi âlemin mensupları olan meleklerin varlığında bir tereddüt göstermez. Ölüm sonrası hayatı, geceden sonra gündüzün gelmesi kat'iyetinde görür. İlahi proğram olan kadere inanmanın, insanın hür iradesine engel olmadığını kabul eder.

"İşte onlar Rab'lerinden bir hidayet üzeredirler." (Bakara, 2/5) âyeti mü'minleri bir şeye binip yükselen kimselere benzetir.[459] Mü'minler bu ilahi hidayet ile, dünya ve ahirette süfli şeylerden kurtulup, ulvi bir hayat yaşarlar.

f. Allah'ın Boyası

Mü'min, Allah'ın boyasıyla boyalıdır. Şu âyet, mü'minin halini tasvirde renkli bir ufuk açar.

"Allah'ın boyası (sen ona bak.) Allah'tan güzel kim boya vurabilir?" (Bakara, 2/138)

Hristiyanlar çocuklarını sarımtırak bir suya daldırır, bunun temizleyici olduğunu söylerler. Ne zaman birisi çocuğunu böyle vaftiz ederse "işte şimdi hakkıyla Hristiyan oldu" derler.[460]

Hamdi Yazır, âyeti şöyle yorumlar: "Biz Allah'ın boyası olan fıtri iman ile iman ettik. Sudan imana, sun'i boyaya tenezzül etmeyiz. Allah boyasına, Allah boyasına."[461] Yine O'nun ifadesiyle, "İnsanları bir paçavra boyar gibi bulaşık bir suya sokup çıkarmaktan ibaret sudan bir din ve

458 Yazır, II, 750-751
459 Râzî, II, 33; Beydâvî, I, 20; Ebussuud, I, 33; Alûsî, I, 124
460 Taberi, I, 792; Zemahşeri, I, 316; Beydâvî, I, 90; Kurtubi, II, 98; Yazır, I, 515
461 Yazır, I, 516

imanın ne kıymeti olur?" (...) "Din-i İslâm ve iman-ı tevhid, insanların min tarafillah boyandıkları öyle güzel bir Allah boyasıdır"[462]

"Allah'ın boyası" şeklinde mealde gösterilen "sıbğutullah" kelimesi, "Allah'ın insan mahiyetinde dercettiği fıtrat" şeklinde de açıklanmıştır. Zira, insanın mahiyetinde acz, fakr vardır. Keza, hudusuna (yaratılmış olduğuna) şahit alametler vardır. Bunlar o kimse için bir boya gibidir.[463]

İsfehani, "sıbğatullah" ifadesini Allah'ın insanlarda var ettiği akla işaret olarak görür. İnsan bu akılla hayvanlardan ayrılır.[464]

Sadık Kılıç, "sıbğatullah" ifadesinden mülhem olarak şöyle der:

"Sonsuz ihtimalli karışım ve ahenklerinde, yüce Rabbin eserlerini, O'na götüren akisleri buluruz... Bu maddî ve hissî olayın arkasında bu kevnî boyanın sahibini, fırçayı tutan kudret elini ararız. Eşyayı sonsuz renklere boyayan, insanları da en şerefli bir boyaya, onları küfrün kirlerinden temizleyip, güzel eserleriyle tezyin eden bir "iman boyası"na çağıran O Rabbe yöneliyoruz. Tabiat tuvalinden Cenab-ı Hakk'ın ilahi tuvaline, oradan kainata nakış nakış, ahenk ahenk bir rahmet ve bağış yağmuru gibi düşen tablolarına yöneliyoruz."[465]

g. Kalb

İman ve küfür, kalple ilgili olduğu için, bir nebze kalpten bahis açmak istiyoruz. Şöyle ki: Kalb kelimesi, "çevirmek" anlamındadır.[466] Hadisin teşbihiyle insan kalbi "bir ağacın dalından sarkıtılan ince bir ipin ucundaki tüy" gibidir.[467] Bu derece hassas olan kalb, hem imana, hem de küfre yönelebilir.

Mü'minin kalbi itminan halini yaşar. Kafirin kalbi ise daima sıkıntılıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin kalpleriyle ilgili şöyle temsil üslupları karşımıza çıkar:

---

462 a.y
463 Râzî, IV, 86-87
464 İsfehani, s. 475
465 Kılıç, Kur'ân Sembolizmi, s. 122
466 İbn Manzur, I, 685-686
467 İbn Mace, Mukaddime, 10

1.*"Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürledi. Gözlerinde de bir perde var."* (Bakara, 2/7)

Kafirlerin kalp ve kulaklarının mühürlenmesi, gözlerinde bir perde oluşu, hakkı kabul etmemelerini istiare yoluyla anlatmaktadır. Yani gerçekte bir mühür, bir perde yoktur. Hakkı kabul etmemeleri, gerçekleri görmemeleri böyle ifade edilmiştir.[468] Şüphesiz bu mühürleme, onların yaptıklarına bir ceza durumundadır. Sözgelimi, bir fırının mühürlenmesi, ya temizliğe dikkat edilmeyişi, veya piyasaya eksik gramajlı ekmek sürülmesi gibi sebeplerden dolayıdır.

2. *"Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa, bir takım kalpler üzerine kilitler mi vurulmuş?"* (Muhammed, 47/24)

Bu ifadeyle, Kur'ân'ı düşünmeyenlerin kalpleri, kilitli kapılara benzetilir.[469] O kalplerde küfür ve inat kilitleri vardır.[470] Âyet, öğütün o kalplere ulaşmadığını böyle bir temsille anlatmıştır.[471]

3. *"... Biz onların kalplerine, anlamalarına engel örtüler geçirmişizdir. Kulaklarında da bir ağırlık var. Her âyeti (mucizeyi)görseler de iman etmezler..."* (En'am, 6/25)

Bu âyet de, temsili bir istiare ile, onların hak ve hakikatı kabul etmemelerini anlatır.[472] "Örtüler" şeklinde mealini verdiğimiz ifade, âyetin metninde "ekinne" olarak geçer. "Ekinne" örtü anlamındaki "kinan"ın çoğuludur. Âyette nekra (elif-lamsız) olarak gelmesi büyüklük ifade eder. Yani, öyle basit bir perde değil, ciddi perdeler vardır. Keza, o perdelerin bilinmez oluşuna da işaret eder.[473]

4.*"Hayır, hayır! Onların yapagelmiş oldukları şeyler, kalplerinin üzerine pas bağlamıştır."* (Mutaffifin, 83/14)

Âyetin metninde geçen "Râne" kelimesinin masdarı "rayn"dır. Rayn,

---

[468] Zemahşeri, I, 155-156; Beydâvî, 1, 22; Ebussuud, I, 37; Alûsî, I, 132; Sabunî, I, 33. Ayrıca bkz. İbn Manzur, XII, 163

[469] Sabunî, III, 215

[470] Râzî, XXVIII, 66

[471] Alûsî, XXVI, 74

[472] Alûsî, VII, 125; Sabunî, I, 387

[473] Ebussuud, III, 121

kılıç ve aynanın üzerindeki pası ifade eder.[474] Demek kalp bir ayna gibidir. İşlenen herbir günah, bu şeffaf kalp aynasında siyah bir nokta oluşturur. Kişi, tevbe ve istiğfarla günah kirlerini temizlemezse o kalp artık kararır, şeffafiyetini kaybeder.[475] Ancak, pas tutmuş ayna gibi olan bu kalpler, tevbe ve istiğfarla cilalanmış ayna haline gelir.[476]

5.*"... Allah kâfirlerin kalplerini işte böyle tab' eder."* (A'raf, 7/101)

Âyette geçen "tab' eder" ifadesi, "mühürler, küfrü onlara böyle tabiat kılar" manasını bildirir.[477] Bu ifade, çamur- balmumu ve benzerlerinde basmakla meydana gelen tesiri anlatmaktadır.[478]

Bu âyetler dışında, ehl-i küfrün kalblerinin *"gılaflı" (örtülü),* (Bakara, 2/88) *gerçekleri görmede kör olduğu* (Hac, 22/46), Kur'ân'ın bildirdiği temsilî hakikatlerdendir. Yani, bu örtü maddi bir örtü değil, körlük de gözün görmemesi değildir. Böyle ifadelerle, kâfirin adeta kalp haritası çıkarılmıştır.

h. İman ve Hür İrade

Cenab-ı Hakk'ın kalpleri mühürlemesi, perdelemesi, Allah'tan bir cebri değil, onların kesplerine terettüp eden bir neticeyi bildirir. Kendisine akıl verilen her insan, İlahi tekliflere bizzat muhataptır. Tabir yerindeyse, kimseye özel muamele yapılmamıştır. Kur'ân'ın şu âyetleriyle, bu gerçeği daha iyi anlayabiliriz:

"Allah, inkar edenlere Nuh'un karısıyla Lut'un karısını bir mesel yaptı... O ikisi, kullarımızdan iki salih kulun nikahlısı idiler. Fakat hıyanet ettiler. Bundan dolayı o iki peygamber, onları Allah'ın azabından zerrece kurtaramadılar. O iki kadına denildi: Girin ateşe, girenlerle beraber." (Tahrim, 66/10)

Âyet, hak dine inanmayanlara ahirette hiçbir yakın ve akrabanın fayda vermeyeceğini bildirir.[479]

---

474 İbn Manzur, XIII, 192
475 bkz. İbn Mace, *Zühd*, 29; İbn Hanbel, II, 297
476 Hakim Tirmizi, s. 120
477 Yazır, III, 2222
478 İbn Manzur, VIII, 232
479 Kurtubi, XVIII, 131

Dolayısıyla kâfir, Allah'a, Resûlüne ve evliyasına küfür ve düşmanlığının cezasını çekecek, kendisiyle mü'minler arasında olan neseb bağı gibi bağlar bir fayda vermeyecektir. Kıyamet günü bütün bağlar kopacak, ancak Allah ile olan bağ kalacaktır. Âyet, "eğer nesep bağı fayda verseydi Nuh ve Lut'un hanımlarına fayda verirdi" manasını bildirmektedir.[480]

Âyetlerde, her iki peygamberin hanımlarının isimleri bildirilmemiştir. Zira mühim olan isimleri değil, peygamber hanımı olmaları ve hıyanet etmeleridir.[481]

Şu âyetler de bu manayı teyit eder:

– *"Ne hısımlarınızın, ne de evlatlarınızın size asla faydası olamaz. O (Allah), kıyamet günü aranızı ayırır. Allah yaptıklarınızı görendir."* (Mümtehine, 83/3)

– *"Sur'a üfürülünce artık aralarında o gün ne nesep (soy-sop) kalır, ne de birbirlerine birşey sorarlar/isterler."* (Mü'minun, 23/101)

Hud sûresi 45-47. âyetlerinde anlatılan Hz. Nuh'un oğlunun tufan olayında boğulması da, bizzat imana talip olmayınca peygamber oğlu olmanın bile fayda vermediğini gayet çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır.

Meselenin diğer yönü ise Firavun'un hanımı misaliyle bildirilmiştir:

"Allah iman edenlere de Firavun'un hanımını bir mesel yaptı. Şöyle demişti: Ya Rabbi, indinde benim için cennette bir ev yap ve beni Firavun ve amelinden kurtar. Beni o zalimler topluluğundan kurtar." (Tahrim, 66/11)

Mü'minin kâfirle olan bağı, onun küfür ve amelinden ayrı kaldığında kendisine bir zarar vermez... İşte, Nuh ve Lut'un hanımlarına, peygamberle olan bağları bir fayda vermediği gibi, kâfirlerin en önde gelenlerinden biri olan Firavun'a eş olması hanımına bir zarar vermemiştir.[482]

Cenab-ı Hak, iki peygamber hanımı ve Firavun hanımıyla misalden sonra, üçüncü bir misali de bakire Meryem'den verir:

"Allah bir de, ırzını pek sağlam koruyan İmran kızı Meryem'i mesel yaptı. Biz ona ruhumuzdan üfledik. O, hem Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını

---

480 İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 144

481 Sağir, s. 346

482 İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 145

tasdik etmişti, hem de "Qânitin" (kendini ibadete verenler)den idi." (Tahrim, 66/12)

Hz. Nuh ve Lut'un hanımlarıyla, Firavun'un hanımı ve bakire Meryem'den bahseden bu âyetler sûrenin bütünlüğü çerçevesinde değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hanımlarına ilahi bir uyarıda bulunur.[483] Yani, bu misallerle "Biz peygamber hanımıyız deyip mağrur olmayınız. Ameliniz olmazsa, peygamber hanımı olmak bir fayda temin etmez!" mesajı verilmiştir.

Hz. Meryem'in misal olarak getirilişinde ise, facir ve fasık insanların salih kişiye iftiralarının Allah katında bir zarar vermeyeceği mesajı vardır. Çünkü, yahudiler Hz. Meryem'e iftira etmişlerdi. Fakat bu, O'nun Allah indinde dünya kadınlarının en üstünlerinden olmasına engel olmamıştır.[484]

Keza Hz. Meryem'den misal verilişi, âyet eğer Hz. Aişe'ye yapılan ifk (iftira) olayından sonra inmişse bir teselli, önce inmişse onun nefsini bir hazırlamadır.[485]

2. KAFİRİN DÜNYASI

Allah'ı ve Allah'ın bildirdiği şeyleri inkar eden kâfir, kendine has bir dünyaya sahiptir. Allah'a ve mukaddesata inanmaktan kaçarken, aslında bazı şeylere inanmaktan kurtulamaz. Sözgelimi, ezeli bir Allah'ı kabul etmez, fakat maddeye ezeliyet verir. Allah'a ibadet etmez, fakat hevasına kul olmaktan kurtulamaz. Veya müsemmasız isimlere mabudluk payesi verir. Mesela tabiata perestiş eder veya şahısları putlaştırır.

Şu âyet, bize kâfirin his dünyasına nüfuzu sağlayacak ipuçları verir:

"İnsanlardan kimi de Allah'tan beride bir takım şerikler edinirler. Onları Allah sever gibi severler..." (Bakara, 2/165)

Yani bu kâfirler Allah'ı sevmekten kaçarken batıl mabutlara takılırlar, onları sever, perestiş ederler. Âyetin metninde bu batıl mabutlardan akıl

[483] İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 145
[484] a.y
[485] a.y

sahiplerine mahsus "hüm" zamiriyle bahsedilmesi, insanların bilhassa akıl sahiplerinden mabutluk payesi verdiklerine dikkat çekmektedir.[486] Sevgi yönüyle böyle oldukları gibi, korku yönüyle de benzeri bir hal yaşarlar. Allah'tan korkar gibi o batıl mabutlardan korkarlar.

Kafir iç âleminde zulümat içinde yaşar. Şaşkındır, perişandır. Duyular itibariyle hayvanî bir hayat mertebesindedir. Gözü, afakta ve enfüste nasbedilmiş İlahi âyetleri görmez. Kulağı, kainatın tesbihini anlamaz. Dili hak ve hakikati terennüm etmez. Selim fıtratını kaybettiğinden herşeyi gerçekte olduğundan farklı değerlendirir. Ömrü gaflet ve isyanla geçer. Hatalar her taraftan onu kuşatır. Semeresiz bir hayatın sonunda, şu dünyadan çeker gider. Fakat onun gidişine ne gök ağlar, ne de yer.

Ana hatlarıyla ifadeye çalıştığımız kâfirin dünyasına, şimdi biraz daha yakından bakmaya çalışalım:

a. Karanlık Denizdeki Adam

"(O kâfirlerin işi) derin bir denizdeki zulümat (karanlıklar) gibidir. Onu bir dalga bürüyor, üstünden bir dalga, üstünden bir bulut! Birbiri üstüne karanlıklar. Öyle ki, elini çıkardığında neredeyse onu bile göremeyecek. Allah'ın bir nur vermediği kimse için artık hiçbir nur yoktur." (Nur, 24/40)

Âyet, kâfirlerin şaşkınlığını tasvir eder.[487] Mü'minin dünyası nurlarla doludur. Kafir ise zulümat içindedir. Bu âyette kâfirin o karanlık dünyası, gecenin karanlığında denizin dalgaları altında kalmış kimsenin durumuyla anlatılmıştır. Gecenin o zifiri karanlığına, ardarda gelen dalgaların dehşeti ilave edilmiştir. Ayrıca ay ve yıldızların ışığından istifade imkanı da yoktur. Zira, afakı bulut kaplamıştır. Kendi elini bile göremeyecek kadar yoğun bir zulümat içindedir. Böyle biri, iç âleminde korku, dehşet, yalnızlık, çaresizlik gibi karanlıklarla karşı karşıyadır.

Âyetteki deniz kâfirin kalbi; ardarda gelen dalgalar o kalbi bürüyen cehalet, şek, hayret gibi haller; karanlık bulut ise, o kalbin mühürlenmesidir.[488]

---

486 bkz. Yazır, I, 572- 573
487 Ebû Zehra, s. 244
488 Kurtubi, XII, 188

Âyette tasvir edilen dalgalarla dolu karanlık deniz tasviri, kâfirin bilhassa fikir ve kalp dünyasına bakar. Zira kâfir daima şek, şüphe dalgalarına maruzdur. Kalbi, denizin dalgaları misali hep çalkantılıdır.[489]

Hasan-ı Basri, âyeti şöyle değerlendirir: Âyette üç karanlık zikretilmiştir:

1. Deniz'in karanlığı.
2. Dalgaların karanlığı.
3. Bulutun karanlığı.

Kafirin de üç karanlığı vardır.

1. İnanç karanlığı.
2. Söz karanlığı.
3. Amel karanlığı.[490]

Übey b. Ka'b, kâfirin zulümat içindeki hayatını şöyle açıklar: Kafirin sözü karanlık, ameli karanlık, girdiği her yer, çıktığı her yer karanlık ve akibeti karanlıktır.[491]

Gazali, âyeti şöyle yorumlar:

Âyetteki bahr-ı lücci (derin deniz), helak edici tehlikeleri, alçaltıcı meşguliyetleri ve basireti körleştirici tasalarıyla şu dünyadır.

Âyetteki birinci dalga: Hayvanî sıfatlara, hissî lezzetlerle meşguliyete ve dünyevî ihtiyaçları tedarike sevkeden şehevat dalgasıdır. Bu dalgaya kapılanlar hayvanların yediği gibi yerler, zevklenirler. Bu dalganın karanlık olması uygundur. Çünkü bir şeyi sevmek, insanı kör ve sağır eder.

İkinci Dalga: Ğadap-düşmanlık-buğz-kin-haset-övünmek-çokluk sevdasına sevkeden parçalayıcı hayvanî sıfatlar dalgası. Bunun da karanlık olması uygundur. Çünkü mesela, gadap aklın cadısıdır. Bu dalganın diğer dalganın üstünde olması uygundur. Çünkü çoğu kere gadap şehevata galip gelir. Gadap heyecana gelince şehevatı dağıtır. Arzu edilen lezzetleri unutturur. Şehvet ise, heyecana gelmiş gadaba asla direnemez.

Buluta gelince: Kafirin imana gelmesine, hakkı bilmesine, akıl güneşi-

489 bkz. İbn Kayyim, *Emsal*, s. 198
490 Râzî, XXIV, 8
491 Râzî, XXIV, 8; Kurtubi, XII, 188

nin nurundan istifadesine engel olan çirkin itikatlar, yalancı zanlar ve fasit hayallerdir. Çünkü bulutun özelliği, güneş nurunun parlaklığına engel olmaktır.

Bütün bunlar birer karanlık olunca "Birbiri üstüne karanlıklar" ifadesi münasiptir.

Bu karanlıklar, değil uzaktakilerin, yakın şeylerin bile bilinmesine engel olmuştur. Mesela kâfirler, en edna bir teemmülle kolaylıkla ulaşabilecekleri ve anlayabilecekleri Hz. Peygamber'in hayret verici hallerinin marifetinden perdeli kalmışlardır. Bundan "Öyle ki, elini çıkardığında neredeyse onu bile göremeyecek." şeklinde bahsedilmesi münasip olmuştur.

Bütün nurların menbaı, ilk nur olan Cenab-ı Hakk olduğundan her muvahhidin şuna itikat etmesi gerekir: "Allah kime bir nur vermemişse, artık onun için hiçbir nur yoktur."[492]

b. Gökten Düşen Kişi

"Her kim Allah'a şirk koşarsa, öyle olur ki, sanki gökten düşmüş (paramparça olmuş da) kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgar onu ücra bir yere sürüklüyor." (Hac, 22/31)

Âyet, müşrikin perişan halini tasvir etmektedir. Gökten düşüyor, yeryüzünde bir an bile kalmıyor. Derhal onu kuşlar kapıyor. Ya da rüzgar onu savurup uzak bir yere atıyor.[493] Bu tasvir, imanın semasından küfrün çukuruna düşmek olarak yorumlanmıştır.[494] Hamdi Yazır'ın dediği gibi, "İşte şirk böyle mühliktir, insanın kalbini didik didikler, uçurumlara sürükler."[495]

Tasvir edilen tablonun, imandan dönen mürted hakkındaki işareti açıktır. Mürted, imanın semasından düşüp perişan olur. Önceden imanı olmadığı halde doğrudan şirk içinde olanlar için ise, âyeti fıtrat noktasında yorumlamak mümkündür. Yani, müşrik tabiatı itibariyle imana müsaittir, fıtraten müslümandır. Fakat kendi hür iradesini inkar veya şirk yönünde

[492] Gazali, *Mişkat*, s. 172- 173
[493] Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 60
[494] Beydâvî, II, 88; Ebusssuud, VI, 105; Alûsî, XVII, 149
[495] Yazır, V, 3403

kullanarak, asli yaratılış tabiatının semasından inkar ve şirk derelerine sukut etmiştir.[496]

Allah'a şirk koşanı gökten düşüp paramparça olan kimseye benzeten bu âyeti, hem teşbih-i müferrak, hem de teşbih-i mürekkep olarak açıklamak mümkündür:

Teşbih-i müferrak olarak: İman sema gibidir. İmanı terkedip şirke düşen semadan sukut eden kimseye benzer. Böyle bir müşrikin fikrine arız olan şeyler onun parçalarını yiyen kuşlara, onu dalalet vadisine savuran şeytan ise rüzgara benzer.[497]

Teşbih-i mürekkep olarak ise: Teşbihin heyet-i mecmuası (tümü) Allah'a şirk koşanın helaketini tasvir etmektedir. Bu öyle bir helaktir ki, ondan daha büyük bir helak tasavvur edilemez.[498]

c. Sahradaki Şaşkın

"De ki: Hiç biz Allah'ı bırakır da, bize ne fayda ne zarar veremeyecek nesnelere mi yalvarırız? Ve Allah bizi hidayetine kavuşturmuş iken ardımıza mı döneriz? O kimse gibi ki, arzda şaşkın şaşkın dolaşırken kendini şeytanlar ayartıp uçuruma çekmekte. Beride ise arkadaşları var, "bize gel" diye onu doğru yola çağırıp duruyorlar..." (En'am, 6/71)

Âyet, şeytanın adımlarına uyup İslâm yolundan sapan kimsenin halini tasvir etmektedir. Müslümanlar onu çağırıyorlar, fakat o, bunlara iltifat etmiyor. Arapların cahiliyedeki inancına göre, sahrada yol alırken insana cin veya hayalet görülüp "burdan gel" diye onu yönlendirir, uçuruma sürüklermiş.[499]

Temsili biraz açarak şöyle ifade edebiliriz: Sahrada yol alan bir kervan var. Kervandan biri ayrı kalıyor, yolunu kaybediyor. Nereye gideceğini bilemez durumda. Şaşkın şaşkın sağa sola bakınmakta, şuursuzca oraya buraya gitmekte. Arkadaşları bunu aramaya çıkıyorlar, uzaktan görüyor-

---

496 bkz. Alûsî, XVII, 149
497 Zemahşeri, III, 12-13; İbn Kayyim, *Emsal*, s. 246- 247
498 Râzî, XXIII, 32
499 Zemahşeri, II, 28

lar. Fakat o esnada, cin ve hayalet devreye giriyor, "bu tarafa, bu tarafa gel" diye o şaşkını çağırıyorlar. Halbuki, çağırdıkları yer uçurumdan başka birşey değil. Onların çağırdığı tarafa gitse, helak olacak. Arkadaşları onun bir helakete doğru gittiğini görüp olanca güçleriyle "bize gel" diye doğru yola davet ediyorlar.

İşte, vücut sahrasında yol alan ve ebedi saadete namzet olan beşer kervanında yolunu kaybedenler var. Şeytanlar ve şeytan fikirli insanlar, bu şaşkın kimseleri cehennem çukuruna çekmek için her türlü aldatma yollarını deniyorlar. Hak yolun yolcuları ise, bu mütehayyir insanları kurtarmak istiyorlar, hidayete çağırıyorlar.

d. Prangalı Mahkumlar

"Onların ekserisine söz hak olmuştur (azaba hak kazanmışlardır) da imana gelmezler. Biz onların boyunlarına ağlal (boyunduruklar / bukağılar) geçirmişiz, onlar çenelerine dayanmıştır da, burunları yukarı, gözleri aşağı somurtmaktadırlar. Hem önlerinden bir sed, hem arkalarından bir sed çekmişiz, kendilerini sarmışızdır da artık görmezler." (Yâsîn, 36/7-9)

Bazıları âyetleri o kâfirlerin ahiretteki cezalarını beyan olarak değerlendirmiş, cumhur ise temsil olarak açıklamıştır.[500]

Âyetler, kâfirlerin küfürde ısrarı, hakka iltifat etmemeleri ve boyun eğmemelerini temsilî bir üslupla anlatmaktadır.[501] Âyetlerde iki ayrı temsil getirilmiştir:

a. Elleri boyunlarına bukağılarla bağlanmış insanlar. Bununla küfürde inatları, hakka yönelmemeleri, boyunlarını o tarafa çevirmemeleri anlatılmıştır.

b. Önlerinden ve arkalarından sed çekilip, ne önlerini, ne arkalarını göremeyen insanlar. Bununla da teemmül ve basiretleri olmadığı, Allah'ın âyetlerine nazar etmekten kör oldukları beyan edilmiştir.[502]

Bunları iki ayrı temsil olarak görmek mümkün olduğu, gibi ikinci

---

[500] Yazır, VI, 4010
[501] Bursevi, VII, 371; Beydâvî, II, 278
[502] Zemahşeri, III, 315

temsili birincinin mütemmimi olarak değerlendirmek de mümkündür. Nitekim, bu tarzda da yorumlayanlar olmuştur.[503]

İmana engel olan şeyler ya enfüsi veya afaki, diğer bir ifadeyle öznel veya nesnel'dir. "Biz onların boyunlarına bukağılar geçirmişiz..." enfüsi engeli, "önlerinden bir sed, arkalarından bir sed çekmişiz" afaki engeli ifade eder.[504] Yani, bunlar kendilerini beğenmiş, peygamberlere tabi olmayı gururuna yediremeyen kimselerdir. Peygamberlerin getirdiklerine boyun eğmek yerine dik başlılık ediyorlar. Ayrıca, kendilerine fayda verecek tefekkür kapıları bütünüyle seddedilmiştir. Çünkü iradelerini kötüye kullanmışlar, kendi hallerini aşk derecesinde beğeniyorlar.[505] Bundan dolayı bakmıyorlar ki görsünler, düşünmüyorlar ki anlasınlar.

Alûsî, önlerindeki ve arkalarındaki sedleri şu açıdan da yorumlar: Önlerindeki sed, müstakbel akibetlerini düşünmemeleri, arkalarındaki sed, önceki ümmetlerin haline ibretle bakmamalarıdır.[506] Tabir yerindeyse, kâfir kopuktur. Yani, geçmişle ve gelecekle olan bağlarını kesip atmıştır. Geçmiş onun nazarında bir yokluk ülkesi, gelecek ise geniş bir mezardır. O, sadece hazır zamanın dar kıskacı içinde kıvranıp gitmektedir.

Hamdi Yazır, âyetin "Biz onların boyunlarına bukağılar geçirmişiz" kısmını şöyle açıklar: Bu hidayetlerine engel olan enfüsi ve içtimai (sosyal) alışkanlık ve şartların, kendilerinin kesbine bir karşılık halinde tab' ve ilzamını tasvirdir. Çünkü, tomruk ve kelepçe gibi bağlar, ceza aletlerinden olmak itibariyle, cebrî olan fıtriyatı değil, ferdin kesbine terettüp eden cezaî bir ilzam ifade eder.[507]

Âyetteki "ağlal", (bukağılar) hem ferdin fıtri kabiliyetini yanlış hedeflere sevk eden bir cemiyet sultasının fena baskılarını, hem de batıl inançlar, çirkin alışkanlıklar, kötü huylar, taklit-taassup-heva gibi küfür ve masiyeti hoşlandırıp imandan kaçındıran fena melekelere ve keyfiyetlere nefislerin alıştırıla alıştırıla değişmez hale getirilmiş olmasını temsildir.[508]

---

503 Ebussuud, VII, 160
504 Râzî, XXVI, 45
505 Alûsî, XXII, 216
506 a.y.
507 Yazır, VI, 4010
508 a.y.

Şüphesiz cemiyetin insanlar üzerinde müsbet veya menfi bir baskısı vardır. İnsanlar genelde topluma göre şekillenir. Sosyalist sistemde olduğu gibi, devlet eliyle yürütülen bir dinsizlik eğitimi, ister istemez fertler üzerinde etki göstermektedir. Ayrıca, insanın nefsini alıştıra alıştıra bırakamaz hale geldiği fena huylar da iman etmeye ciddi bir engeldir. Sigara gibi küçük bir adeti kolay kolay terkedemeyen bir insanın, ömür boyu yapageldiği çirkin şeyleri terkedip, birden imanın güzel dünyasına girivermesi o kadar da kolay değildir. Toplumun yaptırım gücü olduğu gibi, nefsin de muazzam bir yaptırım gücü vardır.

Hz. Peygamber'in konumundan bahseden şu âyet, bir yönüyle üstteki âyetle alakalıdır:

"O ümmi peygamber onlara marufu emreder, münkeri yasaklar. Temiz şeyleri onlara helal, habis şeyleri haram kılar. Sırtlarından ağır yüklerini ve üzerlerindeki ağlalı (bukağıları) indirir atar..." (A'raf, 7/157)

Âyette geçen "ağır yükler" ve "ağlal" ifadelerinde istiare vardır.[509] Mü'minler peygambere tabi' olmak suretiyle manevi ağır yüklerden, onları nefsin-hevanın-şeytanın peşinden sürükleyen zincirlerden kurtulurlar. Zira esir, sadece boynu zincirli kölelerden ibaret değildir. Zahiren hür, ama gerçekte köle nice insanlar vardır. Öyle anlaşılıyor ki, gerçek hürriyet nefsin- hevanın- şeytanın esaretinden kurtulmakla mümkündür.

e. Çobanın Koyunları

"O kâfirlerin meseli, sadece bir çağırma ve bağırmadan başkasını duymaz bir kulakla haykıranın haline benzer. Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Dolayısıyla akıl da etmezler." (Bakara, 2/171)

Âyet kâfirin anlayışının azlığını, kötü kabulünü temsil etmektedir. "Onlar düşünme- anlama yetileri olmayan hayvanlar gibi davranıyorlar. Mana yüklü bu sözler kendilerine sanki içi boş gürültülere benzer bir ses yığınıymışcasına anlamsız geliyordu."[510]

---

509 Alûsî, IX, 81; Sabunî, I, 480

510 Cündioğlu, Dücane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'ân*, Tibyan Yay. İst. 1995, s. 100

Hayvan kendisine seslenildiğinde sesi duyar, ama söyleneni anlamaz.[511] Âyette her ne kadar çoban ifadesi geçmese de, genelde tefsirlerde çoban ve sürüsü şeklinde yorum yapılmıştır.[512] Hamdi Yazır'ın ifadesiyle "Kâfirlerin hali o hayvanın haline benzer ki, bağırıp çağırmadan başka birşey işitmeyerek haykırır. Duyup dinlediği kuru ses, çıkardığı yine kuru sestir. Manadan haberi yoktur. Onlar bir takım sağırlar, dilsizler, körlerdir. Hiçbir şey anlamazlar. Sade hay u huy kuru gürültülere, çan sadasına, kaval sesine kulak verirler, haykırırlar."[513]

Âyet, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve müşrikler şeklinde de yorumlanmıştır.[514] Yani Hz. Peygamber (s.a.s.) çoban, müşrikler bir sürü gibidir. Hamdi Yazır'ın ifadesiyle "Bunlara söz söyleyecek, hak yola davet edecek olanların hali de o hayvan çobanının haline benzer. O yolda railik etmesi iktiza eyler. Çoban onlara "insan gibi yiyiniz, içiniz, yayılınız" derse anlamazlar. Manasız şeylerle ıslık-düdük çalar, bağırıp çağırarak zecreder, sürer, hay'larsa birşey duyarlar. İşte kâfirlerin hali de böyledir. Bunlar Allah'tan peygamberden anlamazlar. Manalı sözleri duymazlar. Çan ve düdük sesleri arkasında dolaşırlar. Bunları işittikleri zaman haykırırlar, höykürürler ve yiyip içmek, yayılmak için yola gelirlerse, zecr ile haykırarak, bağırıp çağırmakla gelirler."[515]

Âyetteki "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Dolayısıyla akıl da etmezler." kısmını hem temsil getirilen hayvanlar, hem de kâfirler için anlamak mümkündür. Şöyle ki:

Hayvanlar çobanın sözünü anlamadıklarından sanki sağır, ona söylemek istediklerini söyleyememeleri cihetiyle sanki dilsiz, gördüklerinden mana çıkaramamaları yönüyle de sanki kördürler.

Kafirler ise, gerçekleri duymadıları için sağır, hakkı söyleyemedikleri için dilsiz, Allah'ı gösteren tekvinî âyetleri okuyamadıkları için kördürler.

Âyet, işin hakikatını bilmeden kâfirlerin atalar yolundan gitmelerine

---

511 Taberi, II, 109
512 Taberi, II, 113; Ebussuud, I, 190; İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 140.
513 Yazır, I, 587
514 Râzî, V, 8; İbn Kayyim, *Emsal*, s. 251-252; Kurtubi, II, 144
515 Yazır, I, 587

bir temsil olarak da değerlendirilmiştir.[516] Şöyle ki: Bir önceki âyette şöyle denilmektedir:

"Onlara 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'hayır, biz atalarımızı ne üzere bulduksa ona uyarız' derler. Ya ataları birşeye akıl erdiremez ve doğruyu seçemez iseler! (Yine mi onlara uyacaklar?)" (Bakara, 2/170)

Bu yönden baktığımızda, kâfirlerin inançta körü körüne bir taklit içinde olduklarını görürüz. Günümüz inkarcılarının ileri sürdüğü fikirler, geçmişte aynen veya benzeri bir şekilde dile getirilmiştir.

Kur'ân'da kâfirlerin sağır ve kör olduklarıyla ilgili pekçok âyet vardır. Bu âyetler farklı üsluplarla onların dünyasını anlatmakta, gerçeklere kulak tıkamalarını, görmemelerini beliğ bir tarzda ifade etmektedirler. Mesela,

– *"İçlerinden seni dinlemeye gelenler de var. Fakat akıl etmemeleri durumunda sağırlara sen mi işittireceksin? İçlerinden sana bakanlar da var. Fakat basiretleri yokken körlere sen mi yol göstereceksin?"* (Yunus, 10/42-43)

– *"De ki: O (Kur'ân) iman edenler için bir hidayet ve şifadır. İman etmeyenlerin ise, kulaklarında bir ağırlık vardır ve o, onlara karşı bir körlüktür. (Sanki) onlar uzak bir yerden çağrılıyorlar."* (Fussilet, 41/44)

Malumdur ki, uzaktan çağrılan kimse duymaz. Duysa da anlamaz. Bunlar da öyledirler.[517] Hakkı kabul etmemeleri ve dinlememeleri, uzak mesafeden çağrılan kişiyle temsil edilmiştir.[518]

– *"Onların gözleri beni hatırlatan âyetlerimden bir perde içinde idi, işitmeye de tahammül edemiyorlardı."* (Kehf, 18/101)

Âyette anlatılan kâfirlerin gözlerinin perdeli olması, hakkı kabulden şiddetle kaçınmalarını ifade eder.[519]

f. Hayvandan da Aşağı

"Yoksa onların ekserisini işitirler veya akıl ederler mi zannediyorsun? Onlar sırf hayvan gibi, hatta gidişçe daha sapkındırlar." (Furkan, 25/44)

Âyette kâfirler önce hayvana benzetilmiş, ardından ise hayvandan

516 Beydâvî, I, 100
517 Râzî, XXVII, 134
518 Zemahşeri, III, 456; Beydâvî, II, 355; Kurtubi, XV, 241
519 Râzî, XXI, 173; Sabunî, II, 209

daha aşağı oldukları ifade edilmiştir. Çünkü hayvan çobanına itaat eder, kendine iyilik edeni kötülük edenden ayırır. Fayda verecek yere varır, zarar verecek şeyden kaçınır. Bunlar ise, Rab'lerine itaat etmiyorlar. Onun iyiliğini, şeytanın kötülüğünden ayırmıyorlar. En büyük fayda olan sevaba talip olmuyor en şiddetli zarar olan uhrevi cezadan kaçınmıyorlar.[520]

Ayrıca, hayvanlar kâfirlerin hilafına, hakka itikat etmeseler ve bir hayır kazanmasalar bile, hiç olmazsa batıla inanmıyor, şer kazanmıyorlar.

Keza, hayvanların cehaleti kimseye zarar vermiyor. Bunların cehaleti ise, fitneyi dalgalandırıyor, insanları haktan alıkoymaya sebep oluyor.[521]

Keza, hayvanların mükemmeli aramaya kabiliyetleri olmadığından mazurdurlar, bunlar ise mazur değillerdir. Dolayısıyla en büyük cezaya layıktırlar.[522]

Ayrıca, hayvanlar bir görüşe göre[523] Allah'ı tesbih eder. Kafirlerde ise tesbih yoktur.[524]

Şu âyetler de, kâfirlerin hayvanî hayat mertebelerini ifade eder:

– *"Kafirler zevketmeye bakarlar ve hayvanlar gibi yerler.."* (Muhammed, 47/12)

Bu âyetle, kâfirlerin hayvana benzeme yönlerinden en mühim ikisine dikkat çekilmiştir:

a. Zevki peşinde koşmak.

b. Düşünmeden yemek.

Hayvan, kesileceğinden gafil bir şekilde otlar, zevkine bakar.[525] Hedonist bir hayat felsefesine sahip kâfirler de böyle bir hayat yaşarlar.

– *"Dabbelerin Allah nezdinde en kötüsü, akletmeyen o sağırlar, dilsizlerdir"* (Enfal, 8/22)

Âyet metninde geçen "devâbb" kelimesi, "dabbe"nin çoğuludur.

---

520 Zemahşeri, III, 94; Beydâvî, II, 142-143

521 Beydâvî, II, 142-143

522 Kurtubi, XIII, 26

523 «Hiçbir şey yoktur ki hamd ile O'nu tesbih etmesin.» (İsrâ, 17/44) «Görmedin mi, göklerde ve yerdeki kimseler, o kanat çırpıp süzülen, dizilen kuşlar hep Allah'a tesbih ediyorlar. Bunların herbiri salatını ve tesbihini bilmiştir.» (Nûr, 24/41) gibi âyetler bu görüşü te'yid eder.

524 Râzî, XXIV, 87

525 Zemahşeri, III, 532; Alûsî, XXVI, 46

Dabbe ise yeryüzünde hareket eden her canlı için kullanılır. Hayvanlarda kullanımı daha meşhurdur.[526]

g. Bataklıkta Oynayanlar

"Allah! de, sonra bırak onları daldıkları batakta oynaya dursunlar!" (En'am, 91)[527]

Bu âyette, kâfirler bataklıkta oynayan kimselere benzetilmiştir.

– *"Şimdi sen onları bırak "ğamre"leri içinde. Ta bir vakte kadar."* (Mü'minûn, 23/54)

Âyette geçen "ğamre" kelimesi boyu aşan su anlamındadır.[528] Cehalet ve körlüklerine mesel olarak zikredilmiştir.[529] Veya, suya girip oynayanlara benzetilmişlerdir.[530] Çünkü kâfirler şu dünya hayatını gafilce oyunlarla geçirip vakitlerini boşa harcamaktadırlar. "Bırak onları gafletleri içinde" ifadesi, "bırak ne halleri varsa görsünler" tarzında bir teselli cümlesidir.[531] Çünkü, başta Hz. Peygamber (s.a.s.) olmak üzere hak ve hakikatın tebliğcisi durumunda olan kimseler, gaflet içerisinde yüzen kimseleri gördükçe, onların ebedi hayatı hesabına rahatsız olurlar. İşte, bilerek küfrü tercih eden ve inatla küfürde ısrar edenlere üzülmemek için taraf-ı İlahiden böyle bir teselli verilmiştir.

Kafir, hatalarla, günahlarla dolu bir hayat yaşar. Kur'ân bunu şöyle anlatır:

"Evet, kim bir fenalık yapmış da, günahı kendisini her taraftan kuşatmışsa, işte onlar ateş ehlidirler..." (Bakara, 2/81)

Âyet, istiare yoluyla hataların kişiyi kuşatmasını anlatır. Hatalar düşman ordusuna benzetilmiş. Bu ordu, bileziğin bileği kuşatması gibi, her taraftan o kavmi sarmış.[532]

---

[526] İsfehani, s. 306
[527] Ayrıca bkz. Tûr, 52/11-12
[528] İbn Manzur, V, 29; Zemahşeri, III, 34; Sabunî, II, 315
[529] Zemahşeri, III, 34; Sabunî, II, 315
[530] Alûsî, XVIII, 42
[531] Ateş, IV, 1767
[532] Sabunî, I, 73

"Günahların kişiyi ihata etmesi, yaptığı kötü işlerin onun bilincini sarması, kendisinin o günahları içinde tutuklu kalmasıdır. O kişi kendisini tam özgür sanır, ama gerçekte şehvetlerinin tutsağı, günahlarının mahpusudur. Manevi karanlıklar içinde tutukludur."[533]

h. Arslandan Kaçan Yaban Eşekleri

"Onlara ne oluyor ki o öğütten yüz çeviriyorlar. Sanki onlar arslandan kaçan ürkmüş yaban eşekleri" (Müddessir, 74/49-51)

Mü'minler bir öğüt olan Kur'ân'ı dinlemekten son derece zevk alırlar. Kafirler ise, onu duyunca rahatsız olurlar. Arslanı görüp ürken ve ondan kaçan yaban eşekleri gibi, ürküp kaçarlar.

Âyette kâfirler için son derece bir zem vardır. Çünkü öğütten kaçmakla, saadet ve hayatlarına vesile olacak hidayetten kaçmış oluyorlar.[534]

Yaban eşeklerinin kaçmaları bir çaresizlik olmakla beraber, yine tehlikeden kaçmaktır. Onda bir halas, bir fayda melhuzdur. Öğütten kaçan bu kâfirler ise, tehlikeden değil, kurtuluştan, kurtarıcıdan kaçıyorlar, faydalarını bırakıp helake koşuyorlar.[535]

Kur'ân-ı Kerîm'in "o kâfirler davete icabetten şiddetle ürküyorlar" demeyip böyle bir üslupla anlatması, daha etkili, daha kalıcı bir anlatım özelliğidir.[536]

3. KAFİRİN AMELİ

Kur'ân-ı Kerîm kâfirlerin amellerinin bir işe yaramamasını "Allah onların amellerini boşa çıkardı."[537] şeklinde mücerred bir tarzda nazara verdiği gibi, bir takım temsillerle de anlatır.

533 Ateş, I, 170
534 İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 127
535 bkz. Yazır, VIII, 5467-5468
536 bkz. Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 345
537 Mesela bkz. Bakara, 2/217; A'raf, 7/147; Tevbe, 9/17; Kehf, 18/105; Ahzab, 33/19; Muhammed, 47/9...

a- Çöldeki Serap

"O kâfirlerin amelleri bir engin çöldeki serap gibidir. Susayan onu bir su zanneder. Nihayet ona vardığı vakit su namına bir şey bulmaz da Allah'ı yanında bulur. O da onun hesabını tamamıyla görüverir. Allah, hesabı seri olandır." (Nûr, 24/39)

Kafir şu dünyada sıla-i rahim, başkalarına yardım, misafire ikram gibi bazı iyi ameller de yapar. Fakat bütün amellerin başı olan ve onlara değer kazandıran imanı olmadığı için, yaptığı bu iyilikler onu cennete götürmeyecektir.[538] Onların amellerinin boşa gitmesi, "çölde görülen serap" misaliyle anlatılmıştır.

b- Savrulan Küller

"Rablerini inkar edenlerin meseli şudur: "Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şey ellerine geçmez. İşte budur asıl o uzak sapıklık." (İbrahim, 14/18)

Âyet, kâfirlerin amellerinin boşa gitmesini ve onlara bir fayda vermemesini anlatmaktadır.[539] Fırtınalı bir havada küller nasıl savrulursa, onların da yaptıkları böyle savrulur gider.

Âyette kastedilen ameller, ya onların sadaka, sıla-i rahim, muhtaçlara yardım gibi müsbet işleri, ya da putlar için yaptıklarıdır.[540]

c- Kavrulan Ekinler

"Onların bu dünya hayatında harcadıkları şeyler, kendisinde kavurucu bir soğuk olan ve nefislerine zulmeden bir kavmin ekinine isabet edip de onu mahveden bir rüzgara benzer"(Al-i İmran, 3/117)

Şüphesiz kâfirin şu dünyada bir takım harcamaları da vardır. Fakat o, bu harcamalarını bazılarına yakınlık, övünmek veya başkalarına işittirmek için yapmıştır. Veya münafık olan kimsenin ya riya veya korku ile yaptığı

---

[538] bkz. Râzî, XXIV, 8; Ebussuud, VI, 180

[539] İbn Kayyim, *Emsal,* s. 227

[540] Râzî, XIX, 105; Beydâvî, I, 516; Ebussuud, V, 40

bazı müsbet harcamalar vardır. İşte, bu harcamalar ayaz yemiş bir ekin misali kendilerine bir fayda sağlamayacaktır.[541]

d- Saçılmış Toz Zerreleri

"Amel olarak ne yapmışlarsa, ona varmışızdır da, onu bir "heba-i mensur"a çevirmişizdir." (Furkan, 25/23)

"Heba-i mensur", saçılmış toz zerreleri demektir.[542] Âyet, kâfirlerin amellerinin boşa çıkarılmasını, isyan etmiş ve binaenaleyh hükümetleri tarafından varılıp bütün tutamakları parçalanarak dağıtılıp yok edilmiş bir kavmin haline benzetmiştir.[543]

4. KAFİRİN AKIBETİ

"Âyetlerimizi yalanlayan ve onlara imanı kibirlerine yediremeyen kimselere semanın kapıları açılmaz ve deve iğnenin deliğinden geçmeyince cennete giremezler. İşte mücrimleri Biz böyle cezalandırırız." (A'raf, 7/40)

Bu âyet, ilahi âyetleri yalanlayan ve imanı kibirlerine yediremeyenlerin akibetiyle ilgilidir.

Âyette geçen "devenin iğne deliğinden geçmesi" bizim "balık kavağa çıkıncaya kadar" meselemiz gibi, bir şeyin muhale talikini ifade eder.[544] Yani, deve iğne deliğinden geçmediği gibi, bu kâfirler de asla cennete giremezler.

Âyette deve "cemel" kelimesiyle geçer. "Ceml" şeklinde bir kıraatla deveyi halat yapanlar olmuşsa da, cumhur "cemel" olarak okumuştur. Gerçi halat da iğneden geçmez. Fakat, iğne deliği darlıkta, deve de büyüklükte mesel olduğundan, bu tarz ifade daha beliğdir.[545]

---

541 Zemahşeri, I, 457

542 İsfehani, s. 832

543 Zemahşeri, III, 88; Beydâvî, II, 139; Ebussuud, VI, 212; Alûsî, XIX, 7-8; Bursevi, VI, 201; Yazır, V, 3581

544 Yazır, III, 2161. Ayrıca bkz. Meydanî, s. 151

545 Zemahşeri, II, 78; Râzî XIV, 77; Kurtubi, VII, 132-133; Ebussuud, III, 227

Bir de, deve girebileceği yere kendi girer. Halat ise, başkasının müdahalesiyle girer. Şimdi devenin iriliğinden başka, bizatihi hareketli bir canlı olması, sonra boynu, hörgücü, ayaklarıyla özel şekli dahi, bütün eğri büğrülüğü ve acaibiyle göz önüne getirildiği zaman iğne deliğine girmesindeki akıldan uzak görme fikri ve imkansız oluşu hayale öyle bir kuvvetle tebarruz eder ki, bu kuvvet halatta yoktur.[546]

"Sema kapılarının açılmaması" meselesi ise, değişik şekillerde açıklanmıştır. Bu cümleden olarak,

– Duaları müstecap olmaz.

– Ruhları yükselmez.[547]

– Biraz yükselseler bile mealiye nüfuz edemezler. Melekutun sırlarına eremezler, düşerler.[548]

– Üzerlerine bereket inmez, kendilerine yardım edilmez.[549]

Râzî, âyetin bu kısmıyla ilgili şu açıklamayı yapar: "Ruhlar, ya semadan kendilerine hayırlar inmesi veya amellerinin semaya yükselmesiyle mutlu olurlar. Bu da delalet eder ki, semavat, ruhların sürur ve saadet diyarıdır. Hayırlar ve bereketler ordan iner, kemal-i saadeti elde eden ruhlar oraya yükselir."[550]

Şu âyet de kâfirin akibetiyle ilgilidir:

"O inkar edenler toplanıp cehenneme sevkedilecekler. Ta ki Allah habisi temizden ayırsın ve habisi birbiri üzerine yığsın da hepsini cehenneme koysun!" (Enfal, 8/36-37)

Âyette geçen "habisi birbiri üzerine yığsın" ifadesi kâfirleri atılacak değersiz şeyler olarak tasvir etmektedir.[551] Bilindiği gibi kıymetli şeyler muhafaza edilir, cüruf ve posa ise atılır. Kafir, insanlığın cürufu ve posası kabilinden olduğundan, akibeti onların akibetine benzemektedir.

---

546 Yazır, III, 2162
547 Kurtubi, VII, 132; Alûsî, VIII, 118
548 Yazır, III, 2161
549 Zemahşeri, II, 78
550 Râzî, XIV, 76
551 Meydanî, s. 376

Veya âyet, toplama kamplarında olduğu gibi, zindana üst üste yığılan kimselerin perişan halini tasvir etmektedir.[552]

Kur'ân'ın kâfirin dünyasını teşbih ve temsillerle nasıl tasvir ettiğine ayırdığımız bu bölümü, onların dünyadan ayrılmasını anlatan şu âyetle noktalamak istiyoruz:

"Sonuç itibariyle ne gök ağladı üzerlerine, ne yer..." (Duhan, 44/29)

Âyet, Firavun ve yandaşlarının denizde boğularak ölmelerinin peşinden bu hükmü bildirir.

Araplar değerli bir şahıs öldüğünde "gök ve yer ona ağladı" derlermiş. Âyet ayrıca "ne gök ehli olan melekler, ne de yer ehli olan insanlar onlara ağlamadı" şeklinde de açıklanmıştır.[553]

Âyetin üslubu, bir aşağılama, bir küçümseme halini canlandırıyor. "Bu zalimleri, bu azgınları gökte ve yerde hiç kimse ciddiye almıyor. Gökte ve yerde kimse üzülmüyor onların yok oluşuna. Bir karıncanın, bir böceğin yok olup gidişi gibi kayboluyorlar ortadan."[554]

5. MÜNAFIĞIN DÜNYASI

Münafık, gerçekte iman etmediği halde, kendini mü'min gösteren kimsedir. "Münafıklık, bir inanç sahtekarlığıdır... İnanç ve eylem planında bir namertliktir."[555]

Münafık bukalemun gibidir; bulunduğu araziye göre renk değiştirir.

Tünel şeklinde yuva yapıp istediğinden girip çıkarak düşmanlarını aldatan köstebek, münafığın hareket tarzına güzel bir misaldir.[556]

Münafık kendini rüzgara göre ayarlar. Hangi taraftan kuvvetli bir rüzgar eserse o doğrultuda döner... Onun din ve inanç anlayışına menfaat

---

[552] Meydanî, s. 378

[553] bkz. Zemahşeri, III, 504; Râzî, XXVII, 247; Kurtubi, XVI, 93-94; Ebussuud, VIII, 63; İbn Kuteybe, s. 169-170

[554] Şahinler, Necmeddin, *Kur'ân'da Sembolik Anlatımlar*, Beyan Yay. İst. 1995, s. 209

[555] Kılıç, *Kur'ân'a Göre Nifak*, Furkan Yay. İst. 1982, s. 27

[556] İbn Manzur, X, 358

hakimdir. Hadisin ifadesiyle münafık, "İki koyun arasında mütereddid bir kuzu gibidir. Bir ona gider, bir diğerine."[557]

Zarar verme noktasında ise münafık, pirincin içindeki beyaz taşa benzer.

Kur'ân-ı Kerîm'de münafıklarla ilgili pekçok âyet vardır. Bu âyetler, münafıkların genel portresini çizer, onları ismen değil, vasfen teşhir ederler. Bu portreye bakıldığında, her devrin münafıklarını görmek mümkündür. Biz burada, onlarla ilgili âyetlerden konumuzu ilgilendirenlere bakmaya çalışacağız:

a. Duvara Dayalı Keresteler/Kütükler

"Onları gördüğünde kalıpları hoşuna gider. Söylerlerse dediklerine kulak verirsin. Sanki onlar, duvara dayanmış keresteler/kütükler gibidirler..." (Münâfikûn, 63/4)

Âyet, münafıkları dayanmış kerestelere/ruhsuz kütüklere benzetiyor. Kerestede ne ruh, ne meyve vardır. Münafıklar da, iman ve hayırdan bomboş birer kerestedir.[558] Keza, kereste akletmez, anlamaz. Münafıklar da, gerçek manada akletmekten uzak kimselerdir.[559]

"Oturdukları yerde, dayanmış ahşap keresteler gibi dışları düzgün, endamları süzgün, hareketsizce kurulur, otururlar. Lakin içleri irfan ve şuurdan, neşv ü nema kabiliyetinden mahrum, metanet ve salabetten hâli, boş, kuru tahtalara, direklere benzerler, öyle ruhsuzdurlar. İstifade edilmesi lazım gelen sözler kulaklarına girmez, ondan istifade etmezler.[560]

b. Yemin Kalkanı

"Onlar yeminlerini bir kalkan edindiler." (Münâfikûn, 63/2)

Münafık, menfaatinin takipçisidir. Kendi çıkarı için her türlü yola baş vurur. Mesela, yalan söylemekten ve yalan yere yemin etmekten hiç çekinmez. Âyette yalan yere yeminle kendilerini korumaya çalışmaları bir kalkana benzetilmiştir.

---

557 Müslim, Münâfikûn, 63/17; Nesei, *İman*, 31

558 İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 146

559 Râzî, XXX, 15. Ayrıca bkz. Kurtubi, XVIII, 82; Ebussuud, VIII, 252; Alûsî, XXVIII, 111

560 Yazır, VII, 5001

Onları bu tarz harekete sevkeden durum, öldürülmeleri, esir edilmeleri veya kendilerine kâfirlerle ilgili hükümlerin uygulanma endişesidir.[561]

c. Ne Oraya Ne Buraya

"İnsanlardan kimi de Allah'a kıyıdan kıyıya ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır isabet ederse onunla mutmain olur. Eğer bir sıkıntı isabet ederse yüzüstü dönüverir. Dünyada da ahirette de ziyana uğramıştır. İşte apaçık hüsran budur." (Hacc, 22/11)

Âyet, Allah'a tam bir güven ve yakinle ibadet etmeyen "müzebzeb"lerin durumunu bildiren bir temsildir.[562] Bu cihetle, âyette durumu anlatılan kimseleri itikadda münafık değil, amelde münafık alarak görmek herhalde daha isabetli olacaktır.

Âyetin çizdiği tablo şudur: Savaş esnasında bazıları ordunun durumuna göre tavır sergiler. Zafer veya ganimeti hissettiğinde yerinde sebat eder. Fakat mağlubiyet hissederse de kaçar.[563] İşte, bazılarının Allah'a ibadeti bunun gibidir. İşleri iyi giderse bir problem yoktur. Fakat dininden dolayı az bir sıkıntıyla karşılaşsa, dönüvermekte tereddüt etmez. Allah'ın emrini yerine getirmekte bir miktar sıkıntıya maruz kalmak veya o emrin gereğini yapmamak alternatifleri karşısında, emr-i ilahiyi terketmeyi tercih eder.

Alûsî'nin de dikkat çektiği gibi, Allah'tan keramet, insanlardan övgü ve dünya malı bekleyenler de âyetin şümulünde değerlendirilebilir. Böyleleri, bu türden birşey görse ibadete şevkle devam eder. Görmese, gevşer veya terkeder.[564]

d. Zararlı Alışveriş

"İşte bunlar hidayete bedel dalaleti satın almış kimselerdir. Onların ticareti kâr etmemiştir. Yolunu tutmuş da değillerdir." (Bakara, 2/16)

Bakara sûresinin başında 8-20. âyetler münafıklardan bahseder. Bu âyet öncesinde onların başlıca özelliklerine dikkat çekilmiş, bu âyetle de

---

561 Silmî, s. 369
562 Sabunî, II, 282
563 Zemahşeri, III, 7; Râzî, XXIII, 13; Ebussuud, VI, 97; Alûsî, XVII, 124
564 Alûsî, XVII, 159

hidayet bedeline dalaleti satın almalarının zararlı bir ticaret olduğu bildirilmiştir.

Âyet bir istiaredir. Burada bir alışveriş söz konusudur. Satın almada bir bedel verilir, karşılığında bir şey alınır. İşte bunlar, hidayeti vermiş dalaleti satın almış kimselerdir. Dolayısıyla ticaretleri zararlı bir alışveriş olmuştur.[565]

Hidayet ve dalalet birbirine zıt kavramlardır. Hidayet yola varmak, dalalet yola hiç varmamak veya yoldan sapmaktır. "Bunların hidayeti verip dalaleti satın almaları zarar üzerine zarardır. Dalaleti almakla hüsrana düştükleri gibi, hidayet gibi büyük bir nimetten de mahrum kalmışlardır."[566]

Âyetin, "yolunu da tutmuş değillerdir" kısmı onların cehaletine işaret eder. Çünkü, ticaretten maksat, sermayeyi muhafaza ile beraber kazançtır. Bunlar ise, sermayeleri olan fıtrat-ı selime ve aklı zayi etmişlerdir.[567]

Kur'ân'ın ilk muhatapları ticaretin acı tatlı hallerini yaz-kış yapmış oldukları ticaret yolculuklarıyla tatmışlardı. Âyetin, münafıkların hüsranını böyle bir ticaret üslubuyla anlatımından şu mana da kendini hissettirir: İnsanlar dünyaya daimi kalmak için değil, sermayeleri olan kabiliyetleriyle ticaret için gönderilmişlerdir. Ta ki, birer çekirdek hükmünde olan kabiliyetlerini sünbüllendirsinler, sonra meyvelerini toplasınlar.[568]

İşte münafıklar bu ticaretin gereğini yapamamış; değil sermayeleriyle birşeyler kazanmak, onu büsbütün zayi etmişlerdir.

e. Sönen Ateş

"Onların meseli, şunun meseline benzer ki, bir ateş yakmak istedi. Ateş, o kişinin çevresinde olan şeyleri aydınlattığında, Allah onların nurunu giderdi de, kendilerini zulümat (karanlıklar) içinde bıraktı. Artık bunlar görmezler. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık bunlar dönmezler." (Bakara, 2/17-18)

Kur'ân-ı Kerîm bu temsille münafıkların durumunu gözler önüne

565 Zemahşeri, I, 190-191; Râzî, II, 72; Ebussuud, I, 48
566 Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s. 108
567 Beydâvî, I, 30
568 Nursî, age., s. 107

serer. İfadeler öyle canlı, tasvir öyle hareketlidir ki, muhatap okumak yerine adeta onları seyretmektedir.[569]

Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye gelince iman edenlerden bir kısmı, sonra münafık olmuşlardı. Âyet onların ve emsalinin hallerini temsil yoluyla anlatmaktadır.[570] Bu münafıklar, zahirî imanlarıyla canlarını, mallarını, evlatlarını korudular. Keza ganimetten de yararlandılar. Kendilerine müslüman muamelesi yapıldı. İşte, şu dünya hayatından azıcık faydalanmaları âyette "nur" ile ifade edilmiştir.[571]

Kur'ân'ın ilk muhatapları, temsilde anlatılan manzaraya alışkındı. Güneşin zulmü sebebiyle gecenin zulmetine sığınıyorlar, gece yol alıyorlardı. Bazan semayı bulutun kaplamasıyla hiçbir şey göremiyorlar, bu sebeple ateş yakıyorlardı.[572]

Temsili ana hatlarıyla şöyle ifade etmek mümkündür: Sahrada yolunu kaybetmiş bir kafile, kendilerine bir ateş yaktılar. Fakat muhafaza etmediler. O da söndü, karanlıkta kaldılar. Hiçbir şey görülmediğinden herşey onlar hakkında yok hükmünde oldu. Gecenin sessizliği sebebiyle sanki sağır oldular. Gecenin karanlığı ve kendi ışıklarının sönmesi sebebiyle sanki kör oldular. Kendilerine muhatap ve yardımcı olmadığından feryat edip yardım isteyemiyorlardı; bu yüzden sanki dilsiz oldular. Dönüş mümkün olmadığından, ruhsuz cesed gibi kalakaldılar.[573]

Temsildeki ateşi yakan kimse, münafığa; çevrenin aydınlanması iman izharına, ateşin sönmesi iman etmiş görünerek elde ettiği faydaların kesilmesine işaret eter.[574]

Temsilde geçen "zulümat", zulmetin çoğuludur. Karanlık anlamındaki bu kelime, nurun olmayışını ifade eder.[575] Âyette çoğul ve nekra (elif-lamsız) gelişi, karanlığın şiddetini bildirir. Peşinden "artık bunlar

---

569 bkz. Ebû Zehra, s. 255- 256

570 Râzî, II, 73; İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 117; Bahş, Melik Hasen, *Esraru't-Tenevvü' fi Teşbihati'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Müctema', Medine 1993, s. 218- 219

571 Râzî, II, 73

572 bkz. Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s. 124-125

573 age., s. 123

574 Zemahşeri, I, 208; *Nesefi*, I, 25

575 İsfehani, s. 537

görmezler" ifadesi, bunu te'kid eder.[576] Temsildekilere bakan cihetiyle, onların pekçok karanlıklar içinde olduğunu anlatır. Mesela, gecenin siyahlığı ve bulutların zulmeti, onların ruhlarında ümitsizlik ve korku karanlığı meydana getirir. Mekan itibariyle, yalnızlık ve dehşet karanlığı, zaman itibariyle sükun ve sükut zulmeti yaşarlar.[577]

Münafıklara bakan cihetiyle ise, onların dünya ve ahirette karşılaştıkları ve karşılaşacakları karanlıklara bakar. Mesela, kalplerindeki küfür bir zulmettir. Kıyamet gününde nurlarının gitmesi bir zulmettir.[578] Keza, her an nifaklarının ortaya çıkma ihtimaliyle yaşamaları, ruhlarında daimi bir zulmettir. Müslümanların gittikçe kuvvetlendiğini görmeleri bir başka zulmettir.

Âyette geçen "zulümat" ifadesi, şüphe-cehalet-küfür için kullanılmıştır. Şek ve şüphe makulattan, yani akılla idrak edilen şeylerdendir. Gecenin karanlığında kişi bir şey göremediği gibi, ilmî gerçekleri idrake mani olan şüphe ve cehaletle de bir şey göremez.[579]

Âyette, ateşin çevreyi aydınlatmasının hemen peşine "Allah onların nurunu giderdi" denilmesi nice münafığın şu dünyada nifakı ortaya çıkmadan yaşayıp gitmesi realitesine ters düşmez. Zira, münafık iç âleminde zaten zulümat içindedir. Onların nurunun giderilmesinin en haşmetli manzarası ise, mahşer meydanında yaşanacaktır. Şöyle ki:

"O gün sen erkek ve kadın mü'minleri nurları önlerinde ve arkalarında koşuyor bir halde görürsün... O gün erkek ve kadın münafıklar, iman edenlere şöyle diyecekler: "Bize bakınız, nurunuzdan bir parça alalım." Onlara denilecek ki: "Arkanıza dönün de bir nur araştırın!" Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilecek. Surun iç kısmında rahmet vardır. Dış yanında ise azab. (Münafıklar mü'minlere) şöyle bağırışırlar: "Bizler sizinle beraber değil miydik? "Evet, derler. Lakin sizler kendilerinizi fitneye düşürdünüz. Fırsat gözlediniz. İşkillendiniz. O kuruntular sizi aldattı. Sonunda Alah'ın emri (ölüm) geldi. O aldatıcı şeytan sizi Allah'a güvendirdi..." (Hadîd, 57/12-14)

[576] Ebussuud, I, 51
[577] Nursî, age., s. 129
[578] Ebussuud, I, 51
[579] Cürcani, A. Kahir, *Esraru'l-Belağa*, s. 51

Görüldüğü üzere, âyet münafıkların mahşerdeki perişan halini bir tablo olarak sunmaktadır. Artık nurları yoktur. Dünyada mü'min görülmeleri sebebiyle, orada mü'minlerin nurundan istifade etmek isteyecekler, fakat birşey bulamayacaklardır.

Tahlilinde bulunduğumuz temsilde, nurun yanında nar da vardır. Hamdi Yazır, temsilin bu kısmını şöyle açıklar: "Bu davet, bir taraftan müjde, diğer taraftan uyarmayı muhtevidir. Bu davet, cennetin mukabilinde bir de cehennem ateşi gösteriyor "Bu ateşten kaçın, şu cennete koşun" diyor. Münafıkların da müjdelere ağızları sulanıyor, inzar (uyarı)-dan da başları dönüyor. Ağızdan "amenna" diyorlar, hidayet buraya kadar geliyor. Lakin kalplerine iman girmiyor. Çünkü iz'an nurları sönmüş. Fenalığa ceza veren adil bir Allah'a inanmak istemiyorlar."[580]

Âyette "Allah onların nurunu giderdi" denilip "narını giderdi" denilmemesi ince bir nükte ifade eder. Şöyle ki: Ateşte hem aydınlatma (nur), hem yakma özeliği vardır. Allah, onların nurunu gidermiş, dolayısıyla geriye bu münafıklara ancak yakıcı ateş kalmıştır.[581]

Âyetin "sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler" kısmına gelince: Bu münafıkların her ne kadar bu duyuları sağlamsa da fonksiyonlarını icra etmemektedirler. Kulaklarıyla, kendilerine okunan âyetleri dinlemiyorlar. Dilleriyle onları konuşmuyorlar. Gözleriyle, afak ve enfüste nasbedilen tevhid delillerine nazar etmiyorlar.[582] Bundan dolayı da, içinde bulundukları küfürden dönemiyorlar. "Ceza, amelin cinsindendir." hükmünce bunlar ahirette kendi durumlarına uygun bir şekilde haşredileceklerdir.[583] Kur'ân bunu şöyle bildirir:

"Biz onları kıyamet günü kör-dilsiz ve sağır bir halde yüzü koyun haşrederiz." (İsrâ, 17/97)

Açıklamaya çalıştığımız bu temsil, bir cihetle de Hz. Peygamber'in davet ve hidayeti karşısında münafıkların durumunu anlatır.[584] Şöyle ki:

---

[580] Yazır, I, 247
[581] İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 117
[582] Ebussuud, I, 51-52
[583] Bursevi, I, 67
[584] Yazır, I, 247

Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle der: "Benimle insanların hali şuna benzer: Bir adam ateş yakmış. Ateş, o kişinin çevresinde olanları aydınlattığında kelebekler ve emsali ateşe koşan canlılar o ateşe düşmeye başlar. O adam ise onları çekip kurtarmaya çalışır. Onlar ise illa ateşe düşmek isterler. İşte ben, sizi ateşe düşmekten kurtarmaya çalışıyorum."[585]

Bu hadisin ışığında baktığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkar: İnsanlık küfür, cehalet, gaflet gibi karanlıklar içinde yaşarken son peygamber gönderilir. Bu karanlıkları aydınlatacak bir ateş yakar. Fakat bir kısım insanlar, ateşin nurundan istifade yerine, narında yanmayı tercih ederler.

f. Sağanağa Tutulanlar

"Yahut (bu münafıkların) hali, semadan boşanmış bir yağmura tutulmuşların hali gibidir ki, onda zulümat ra'd ve berk (karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek) var. Ölüm korkusuyla, yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar. Allah kâfirleri kuşatmıştır. Şimşek neredeyse gözlerini kapıverecek. Onlara ışık verdiğinde ışığında yürüyorlar. Karanlık yaptığında ise, dikilip kalıyorlar. Allah dilemiş olsaydı elbette işitmelerini de, görmelerini de alıverirdi. Şüphesiz Allah herşeye kadirdir." (Bakara, 2/19-20)

Bu temsil, münafıkların içinde bulunduğu şaşkınlık, ızdırap, telaş ve endişeyi resmetmektedir.[586]

Bir önceki temsilin peşinde ikinci bir temsil getirilişi, münafıkların iki kısım olduğuna işaret eder:

1. Ami, aşağı tabaka.

2. Mütekebbir, mağrur tabaka.

Birinci temsil tâbi durumda olan birinci kısma, ikinci temsil nifakda ileri ikinci kısma bakar.[587]

Buradaki temsilin çizdiği tabloyu şöyle ifade edebiliriz: Karanlık bir gecede çölde yol alırken sağnak halinde yağmura tutulan bir grup. Yağmurun taneleri sanki birer mermi gibi kendilerine isabet etmekte.

585 Buhari, Rikak, 26
586 bkz. Ebû Zehra, s. 256
587 Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s. 131

Sema bunlarla dolu. Sanki sema, onları helake azmetmiş. Gökgürültüsüyle onlara bağırıyor. Bunlar, dehşetlerinden parmak uçları yerine parmaklarını kulaklarına koyuyorlar. Arada şimşek çakıyor. Fakat bu şimşek neredeyse onların gözünü kapıverecek. Onun ışığında birkaç adım atıyorlar. Fakat hemen peşine her tarafa karanlık çöküyor. Bunlar, mecalsiz bir vaziyette oldukları yerde dikilip kalıyorlar.[588]

İşte, münafıklar vücut sahrasında yol alırken, durumları temsilde anlatılan kimselerin halini andırmaktadır. Münafık inançsız olduğundan âlemin bütün eczasını kendisine düşman telakki eder. Herşeyin bela ve musibetleriyle kendisini tehdid ettiğini, olaylarıyla kendisine bağırdığını zanneder. Sanki bütün nev'ler, ona düşmanlıkta ittifak etmiştir. Onun bu hali istinad ve istimdad noktalarının olmayışından kaynaklanmaktadır.[589]

Hamdi Yazır temsilin muhtevasını şöyle ifade eder: "Semanın her tarafından bardaktan dökülür gibi boşanmış kuvvetli bir yağmur. Onda türlü karanlıklar var. Gece karanlığı, kara sayyib bulutu dünyayı kaplamış Yağmurun kesafeti de bunlara munzam olmuş, insanın içini sıkıyor mu sıkıyor. Göz, gönül kararıyor mu kararıyor. Binaenaleyh, zulmetler katmerlenmiş. İç dış zifiri karanlık. Bundan başka dehşetli bir gökgürültüsü, titretici bir patlayışı, gürleyişi var ki, beyinlerde çatlıyor afakta gürlüyor. Bir de şimşek, şimşek çakışı, çakıp şakıdıkça parlayıp yıldıradıkça bir ümit parıltısı gibi karanlıkları yarıyor, yürekleri ağıza getiren bir halecan veriyor. Bunlara tutulanlar, o ateşli kamçılardan, o dehşetli şerarelerden, yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar. Bunu da ölüm korkusuyla, ölümden sakınmak için yapıyorlar. Lakin kulak tıkamak neye yarar? Korkunun ecele faidesi ne? Allah bütün kâfirleri her taraflarından, içlerinden dışlarından, dünyalarından ahiretlerinden kuşatmıştır."[590]

Âyette "semadan bir yağmur" denilmesi de dikkat çekici bir husustur. Zira, yağmurun semadan geldiği aşikardır. Bununla, yağmurun semanın her tarafından geldiği anlatılmıştır.[591]

---

[588] a.g.e. s. 133-134

[589] Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s. 131

[590] Yazır, I, 248-249

[591] *Nesefi*, I, 26; Zemahşeri, I, 214; Beydâvî, I, 32

Şimdi, temsilde yer alan unsurların hakikatına bakalım:

Kuvvetli yağmur, İslâm dinine,

Zulümat (karanlıklar) kâfirlerin şüphelerine,

Ra'd ve berk (gökgürültüsü ve şimşek) dindeki vaad ve vaide,

Yıldırımlar, müslümanlardan münafıklara gelen korku, bela ve fitnelere işaret eder.[592]

Keza, şimşeğin ışığında birkaç adım atmaları İslâm'dan istifade ettikleri miktara, dikilip kalmaları ise kendilerine bir şüphe geldiğinde duraklamalarına bakar.[593] Yani, münafığın iç âleminde zaman zaman bir ışık parlar, İslâm'ın hak olduğuna inanacak gibi olur. Fakat hemen ardından arız olan bir şüphe veya yandaşlarından gelen bir telkin, imana gelmesini engeller.

Temsilde yıldırımların korkusundan parmaklarıyla kulaklarını tıkamaları onların dehşetinin şiddetini bildirir.[594] Münafıklar da, Kur'ân'ın haber verdiği dünyevi ve uhrevi azap saikaları karşısında kulak tıkamakla kurtulmak isterler. Halbuki, yıldırımın gürültüsüne karşı kulak tıkamak, ondan isabet almaya engel değildir. Duymazdan gelmek neticeyi değiştirmez.

Yağmur, haddi zatında bir rahmettir. Fakat, temsilde anlatıldığı şekliyle dehşet verir. Onun gibi, iman samimi olunca faydalı, nifak karışınca zararlıdır.[595]

Hamdi Yazır temsilde ifade edilen "ra'd ve berk" yani gökgürültüsü ve şimşeğin atıf vav'ıyla beraber zikredilmesini şöyle değerlendirir: Bilmeyenler gökgürültüsünü şimşekten sonra, yıldırımı da bu gürültü ile beraber gelir zannederler. Halbuki yıldırım şimşekle düşer. Esasen gökgürültüsü de onunla beraber patlamıştır. Daha esasında gökgürültüsü, o yıldırımı çıkaran sarsıntıda, sadmede darbedilir... Ses ağır gelir, sonra işitilir ve geldiği zaman "size geçmiş olsun, biiznillah yıldırımı düşürdüm. Siz kurtuldunuz" der.[596]

---

592 Zemahşeri, I, 208-209; Râzî, II, 78-79; Ebussuud, I, 57; Yazır, I, 261-262

593 Beydâvî, I, 35

594 Ebussuud, I, 53

595 Râzî, II, 77

596 Yazır, I, 250-251

Görüldüğü gibi, Kur'ân-ı Kerîm temsiller getirirken bile, bazen böyle ince ilmî işaretlere yer veriyor; çok cihetlerle mucize olduğunu gösteriyor.

6. YAHUDİNİN DÜNYASI

Yahudiler, tarihin kaydettiği en eski milletlerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de bunlarla ilgili pek çok âyet vardır. Biz bunlardan konumuzla ilgili olanlara kısaca temas edeceğiz:

a. Zillet Damgası

"Üzerlerine zillet ve meskenet damgası basıldı." (Bakara, 2/61)

Bu âyet, yahudilerin daima zillet ve meskenete maruz kalacağını, zillet ve meskenetin onların ayrılmaz parçaları haline geldiğini ifade eder.[597]

Âyet aynı zamanda, bir çadırın içindekileri ihatası gibi, zillet ve meskenetin her taraftan onları kuşattığını bildirir.[598]

1948 yılına gelinceye kadar 2000 yıl boyunca devletsiz yaşayan ve dünyanın her tarafında dağınık olarak bulunan yahudiler, üstteki âyetin manasını tarihleriyle göstermektedirler.

Bir başka âyette, aynı durum şöyle bildirilir:

"Allah'tan bir ip veya insanlardan bir ipe tutunmak dışında, nerede bulunsalar zillet altında kalmaya mahkumdurlar. Allah'tan bir gadaba maruz kaldılar ve üzerlerine meskenet damgası basıldı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerine küfrediyorlar (inkar veya nankörlükte bulunuyorlar) ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Çünkü asi olmuşlardı ve aşırı gidiyorlardı." (Al-i İmran, 3/112)

Bu âyet, onların zillet ve meskenete maruz kaldıklarını beyanla beraber, hem bunun sebebini, hem de nasıl kurtulabileceklerini bildirir.

Nefis-mal ve ailelerinin heder olması, batıla yapışmaları, başka milletlerin idaresi altında cizye vermeye mecbur olmaları, onlara basılan zillet ve meskenet damgasının bazı görünümleridir.[599]

---

597 Râzî, III, 102; Ebussuud, I, 107
598 İsfehani, s. 505-506
599 Alûsî, IV, 29

Bu zillet ve meskenetin sebebi ise, âyette şöyle açıklanmıştır:

a. Allah'ın âyetlerine küfür (yani ya onları inkar veya onlara nankörlük.)

b. Haksız yere peygamberleri öldürmek.

c. İsyan.

d. Aşırılık.

Bu zillet ve meskenetten kurtulmaları ise iki şekilde olabilmektedir:

a. Allah'tan bir ip.

b. İnsanlardan bir ip.

Dikkat edilirse, bu ifadede bir istiare söz konusudur. "Habl" (ip) kelimesi hayale şunu getirmektedir: Bunlar, kendi başlarına çıkamayacakları kuyu gibi bir çukura düşmüşlerdir ve ancak üstten uzatılan bir iple kurtulabileceklerdir. Mesela, Endülüs Emevi Devletinde himaye altında yaşayan yahudiler, 15. y.y. sonunda bu devletin çökmesinden sonra sığınacak ülke ararlar. Kimse bunları kabul etmez. Ancak Osmanlı Devleti bunlara bir ip uzatır, himaye eder.

b. Kitap Yüklü Merkep

"Kendilerine Tevrat verilip sonra onu taşımayanların meseli, ciltlerle kitap taşıyan merkebin meseli gibidir." (Cum'a, 62/5)

Âyet, Tevrat'ı bilip de onun gereğini yerine getirmeyen yahudileri, citlerle kitap taşıyan merkebe benzetir. Kitap yüklü merkep meseli, kolayca zihinlerde yer edecek bir ifade olup, ilmiyle amil olmayanlar için genel bir mesel olarak getirilebilir.[600] Merkebin kıymettar kitaplar taşımaktan payı, ancak ağırlık ve yorgunluktur. Onların manalarını bilmez, onlardan faydalanamaz, onların sahibi değildir.[601] Âyette ümmet-i Muhammed'e de bir uyarı söz konusudur.[602]

600 Zemahşeri, IV, 103; İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 127; Zerkeşi, I, 493; Halidi, Salah A. Fettah, *Letaifu Kur'âniye*, Darul Kalem, Dimeşk, 1992, s. 167

601 Sağir, s. 320

602 İbn Kayyim, *Emsal*, s. 214; Abdali, s. 203

c. Buzağı Sevdası

"Küfürleri sebebiyle, kalplerinde buzağı sevdası iliklerine işlemişti." (Bakara, 2/93)

İsrailoğulları Mısır'da uzun yıllar esir olarak kalırlar. İneği kutsal tanıyan, buzağıya tapan Mısırlılardan inanç yönüyle de hayli etkilenirler. Öyle ki, esaretten kurtulduktan sonra Hz. Musa Tur'da iken Samiri isimli biri zinet eşyalarından buzağı heykeli yapar. İsrailoğullarını buna ibadete davet ettiğinde Hz. Harun dışındakiler buna ibadetten çekinmezler.[603]

İşte, dem ve damarlarına işlemiş olan buzağı sevgisi, yıllar sonrasında bile kendini bu şekilde gösterir.

Âyet boyanın elbiseye nüfuzu gibi, buzağı sevgisinin kalplerine nüfuzunu istiare yoluyla ifade etmektedir.[604] Su nasıl ki yerden biten şeyler için hayat maddesidir. Öyle de, bu buzağı sevgisi onlardan sudur eden fiillerin esası olmuştur.[605]

d. Taştan Katı Kalpler

"Sonra bunun arkasından kalpleriniz katılaştı. Artık onlar taşlar gibi, hatta daha duygusuz. Çünkü taşların öylesi var ki içinden nehirler kaynıyor. Öylesi var ki çatlıyor da, bağrından sular fışkırıyor. Öylesi de var ki Allah'ın korkusundan yerlere yuvarlanıyor. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir." (Bakara, 2/74)

İsrailoğullarında bir cinayet vak'ası olur. Katilin bulunması için Hz. Musa'ya giderler. Hz. Musa, Allah'ın onlardan bir sığır kesmelerini emrettiğini söyler. İsrailoğulları işi hayli yokuşa sürerlerse de, sonunda keserler. Allah'ın emriyle bu sığırın bir parçasıyla ölüye vurulduğunda, ölü bir an için dirilir, katilini söyler.[606]

İşte, böyle bir mu'cizeyi gören ve hâlâ isyana devam edenlere Cenab-ı Hak, naklettiğimiz benzetmeyi yapar. Onların kalpleri taşlar gibi, hatta

---

603 bkz. Taha, 83-98
604 Râzî, III, 187; Kurtubi, II, 23; Yazır, I, 422
605 Râzî, III, 187
606 bkz. Bakara, 2/67-73

daha da katıdır. Artık böyle kalplere öğüt işlememekte, nasihat tesirini göstermemektedir.[607]

Katı kalpler için "taş gibi, demir gibi" benzetmesi çokça karşılaşılabilen bir durum olmakla beraber, Cenab-ı Hakk "O kalpler taşlar gibi hatta daha duygusuz" dedikten sonra bu davayı isbat eden deliller serdetmiştir:

a.Taşların öylesi var ki içinden nehirler kaynıyor. (Ekser nehirler dağlardan kaynadığı ilmen de bilinen bir gerçektir.)

b. Öylesi var ki, çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor. (Mesela, Hz. Musa bir taşa vurunca, oniki musluklu bir çeşme olur. Oniki israiloğlu boyu, herbiri ayrı bölümden suyunu alır.)[608]

c. Öylesi var ki, Allah'ın korkusundan yerlere yuvarlanıyor. (Mesela, Hz. Musa Cenab-ı Hak'tan rü'yet talebinde bulununca Cenab-ı Hakk dağa tecelli eder, dağ paramparça olur.)[609]

İşte, taşlar o sertliğiyle beraber böyle tecellilere mazhar olmuşlar. Bunların kalbi ise öyle kasavet bağlamış ki, o kalplerden ne marifet nehri akıyor, ne kalp gözlerinden yaşlar dökülüyor, ne de ilahi tecelliler karşısında bir yumuşama görülüyor.

e. Arkaya Atılan Kitap

"Allah tarafından onlara beraberlerindekini tasdikleyici bir peygamber gelince, ehl-i kitaptan bir kısmı sanki bilmiyorlarmış gibi, Allah'ın Kitabını arkalarına attılar. " (Bakara, 2/101)

Âyet, ehl-i kitaptan olan yahudilerin ahir zaman peygamberine muhatap olduklarında sergiledikleri tavırlarını bildirmektedir. Allahın kitabını arkalarına atmaları, ondan yüz çevirmelerini ifade eden bir temsildir.[610]

Malum, birşeyi beğenmeyip istihfaf eden onu alır, arkasına atar.[611] İşte, bunlar da ilahi Kitab'a böyle muamele ederler.

607 Zemahşeri, II, 290
608 bkz. Bakara, 2/60
609 bkz. A'raf, 7/143
610 Beydâvî, I, 78
611 Râzî, III, 201; Kurtubi, II, 29; Sabunî, I, 84

f. Dünya Sevdası

"İşte onlar, ahiret bedeline dünyayı satın almış kimselerdir." (Bakara, 2/86)

Yahudilerden bahseden bu ilahi beyan, onların hüsranlı alışverişini anlatır. En kıymetli şeyi verip, onun bedeline en alçak şeyi satın almaktadırlar.

7. İMAN-KÜFÜR MUVAZENELERİNDE TEŞBİH VE TEMSİL

Mü'min ve kâfir aynı dünyada yaşamakla beraber, ayrı dünyaların insanlarıdır. Kur'ân-ı Kerîm, nice âyetinde iman ve küfrün muvazenesini, mukayesesini yapar. Bunu, hem doğrudan akla hitap eden ifadelerle, hem de akıl ve hisse hitap eden teşbih ve temsillerle gerçekleştirir. Mesela, şu âyetler meselenin aklî boyutunu anlatır:

"Mü'min olan fasık olan gibi midir? Onlar müsavi olmazlar." (Secde, 32/18)

"Cehennem ashabıyla cennet ashabı bir değillerdir. Cennet ashabıdır kurtulanlar." (Haşr, 59/20)

"Yoksa o kötülükleri yapıp duran kimseler, kendilerini o iman edip salih ameller işleyen kimseler gibi yapacağız, hayat ve ölümlerini müsavi kılacağız mı sandılar? Ne kötü hükmediyorlar!" (Câsiye, 45/21)

Şimdi, akla hitap eden bu ifadelerin teşbih ve temsillerine bakalım:

a. Tayyip ve Habis Ağaç

"Görmedin mi Allah nasıl bir temsil yaptı, "kelime-i tayyibeyi" (hoş bir kelimeyi), hoş bir ağaç gibi ki, kökü sabit, dalı semada, yemişlerini Rabbinin izniyle her an verir. Allah insanlara böyle temsiller yapar ki, kavrayıp düşünsünler."

"Habis (kötü) bir kelimenin temsili de, habis bir ağaç gibidir ki, toprağın üstünden cüsselenmiş, kararı yoktur."

"Allah iman edenleri hem dünyada, hem ahirette sabit söz ile tesbit buyurur, haksızlık edenleri (zalimleri) ise şaşırtır. Allah, ne dilerse yapar." (İbrahim, 14/24-27)

İslâm, hurma misali güzel bir ağaca, şirk hanzale türü köksüz bir ağaca benzetilmiştir. İslâm ağacının kökü, kalbdeki "La ilahe illallah" kelimesidir.[612]

İman kalbde kök salar. Daima zahiri ve batıni salih amel meyvelerini verir.[613]

İman ve İslâm ağacının kökleri ilim, marifet ve yakindir. Gövdesi ihlas, dalları amellerdir. Ağaç sulanmazsa kuruduğu gibi, kalbdeki İslâm ağacı faydalı ilim, salih amel, zikir ve tefekkürle sulanmazsa kurur. Habis ağaç ise şirk ağacına işarettir. Şirkin bir delili yoktur. Ne yerde sabit bir kökü, ne semada bir dalı vardır.[614]

Alûsî, âyetlerin işarî manasına şöyle işaret eder: İman ağacının gövdesi marifet, dalları muhabbet, yaprakları şevk, bekçisi helal-harama riayettir. Bu ağaç her nefeste ubudiyet letaifinden ve Rububiyet envarının hissedilmesinden meyveler verir.[615]

İmanın tercümanı olan kelime-i tevhid güzel bir ağaç gibidir. Kökü kalben tasdik, dalı dille ikrar, meyveleri amellerdir. Meyvesi olmayan ağaç ta bir ağaçtır. Onun gibi, ameli olmayan bir mü'min, yine mü'mindir. Lakin, ağaçtan beklenen meyvesidir. Meyve zamanı gelince meyve verme özelliği kaybolmuş ağaçlar, ateşe atılmaya hak kazanırlar.[616]

Râzî, daima meyve veren bu hoş ağacı marifetullah olarak yorumlar.[617] Bizim bildiğimiz ağaçlar daim meyve vermez. Marifetullah ise daima meyvesini verir. Marifetullah ağacının kökü kalpte, meyveleri azalardadır. Marifetullahı elde eden birisinin bakışı ibret, işitmesi hikmet, sözü hakikattir. O kişiden sadır olan güzel söz, salih amel, hudu, huşu, Allah için gözyaşı, tezellül hep birer meyvedir.[618]

Pekçok rivayette bu ağacın hurma ağacı olduğu söylenmişse de, herhalde bunu o ağacı anlamada bir misal kabul etmek gerekir. Râzî, bu riva-

---

612 Şevkani, Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts., III, 106-107
613 İbn Kayyim, *İ'lam*; I, 132; Emsal, s. 229
614 A.g.e. I, 134-135
615 Alûsî, XIII, 232
616 *Nesefi*, II, 261. Ayrıca bkz. Râzî, XIX, 119
617 Râzî, XIX, 117
618 Râzî, XIX, 119

yetleri şöyle değerlendirir: "Böyle diyenler her ne kadar âyetin lafızlarının müfredatında isabet etmişlerse de, maksudun idrakinden uzak kalmışlardır... Bu ağacın hurma mı veya bir başka ağaç mı olduğu bizi ilgilendiren bir mesele değildir."[619]

Kelime-i tayyibeyi, kelime-i tevhid, tesbih, tahmid, istiğfar, tevbe, dua gibi bütün güzel sözlere şamil olarak görmek de mümkündür. Nitekim, bu tarzda da tefsir edilmiştir.[620]

Kelime-i tayyibenin en isabetli yorumu herhalde kelime-i tevhid olsa gerektir. Tevhid davasının temsilcileri olan nebileri de şecere-i nübüvvet şeklinde görebiliriz.[621] Nübüvvet ağacı, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar her devirde meyvesini vermiştir. Bu ağaç, Hz. Peygamber'den sonra ise, sıddıklar, şehitler, veliler, salihler şeklinde meyve vermeye devam etmektedir.

Habis ağaç ise, şirktir. Keza, her çirkin sözdür.[622] Şecere-i tayyibeye misal olarak hurma verildiği gibi, şecere-i habiseye de "hanzale" isminde meyvesi son derece acı bir ağaç misal getirilir.[623] Âyette tavsif edilen habis ağacın ne sağlam bir kökü, ne tatlı meyveleri vardır. Başta şirk olmak üzere, her batıl söz de böyle köksüz, böyle semeresizdir.

Cafer-i Sadık, âyette anlatılan habis ağacı şehvet ağacı olarak yorumlar. Şehvet ağacı nefis toprağında biter. Bu ağacın suyu emel, yaprakları tembellik, meyveleri günahlardır. Ve bu ağacın akibeti, ateşte yanmaktır.[624]

Şia, temiz şecereyi Ehl-i Beyt, habis şecereyi ise Emeviler olarak değerlendirmek ister.[625] Ehl-i Beytin temiz bir şecere olduğunda şüphe yoksa da, Emevilerin tamamını habis bir şecere tarzında görmek insafsızlıktır. Zira o şecerede Ömer b. Abdülaziz gibi nice hoş insanlar da vardır.

---

619 Râzî, XIX, 120
620 Ebussuud, V, 43-44
621 bkz. Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, IV, 2098
622 Zemahşeri, II, 376-377; Beydâvî, I, 518
623 Beydâvî, I, 518; Şevkani, III, 106-107
624 Alûsî, XIII, 232
625 Alûsî, XIII, 215

b. Tayyip ve Habis Arazi

"Tayyib beldenin (toprağı iyi olan arazinin) nebatı Rabbinin izniyle çıkar. Fenasının ise çıkmaz. Çıkan da birşeye yaramaz. Şükredecek bir kavim için âyetleri böyle açıklarız." (A'raf, 7/58)

Âyet, mü'min ve kâfir için bir meseldir.[626] Ayrıca, şu yorumlar da yapılmıştır:

– Âdem ve nesli, kimi tayyip, kimi habis (Mücahid.)

– Allah'ın kitabını işitip aklıyla anlayan ve ondan faydalanan ve bir de tam tersi olanlar. (Katade)[627]

– Çabuk anlayan, geç anlayanlar.

– Öğüt kabul eden ve etmeyen kalpler.

– Mü'min-münafık.[628]

Âyet, bir önceki âyetle beraber mütalaa edilirse daha iyi anlaşılacaktır kanaatindeyiz. Şöyle ki:

"O Allah ki, rahmetinin önünde rüzgarları müjdeleyici yollar. Nihayet bunlar o ağır ağır bulutları hafif birşey gibi kaldırıp yüklendiklerinde, bakarsın Biz onları ölmüş bir memlekete sevketmişizdir. Derken ona su indirmişizdir de, orada her türlüsünden ürünler çıkarmışızdır. İşte ölüleri böyle çıkaracağız. Gerektir ki, düşünüp ibret alırsınız." (A'raf, 7/57)

Âyetlerin yorumunda İbn Kayyim şöyle der: Allah'u Teala semadan kalplere indirdiği vahyi, arza indirdiği suyu benzetti. Her ikisiyle de hayat husule gelmektedir. Kalpleri arza benzetti. Çünkü bitkiler arzdan çıktığı gibi, ameller de kalpden çıkar. Vahiyden faydalanmayan kalp, sudan faydalanmayan toprak gibidir. Vahye inanıp onunla amel eden kalp ise, yağmur vesilesiyle bitkilerini çıkaran arz gibidir.[629]

Hamdi Yazır, benzeri bir yaklaşımla her iki âyeti beraberce değerlen-

---

626 Râzî, XIV, 144

627 Zemahşeri, II, 84

628 Kurtubi, VII, 146-147

629 İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 108. Bursevi, veciz bir şekilde âyetleri şöyle yorumlar: Âyetler, peygamberin kalplerin hayat suyu olan dinle gönderilmesine meseldir. Muhatapları ise iki kısımdır: Kabul edenler ve mahrum olanlar. Bursevi, III, 181

dirir. Şöyle ki: Peygamberler İlahi rahmetin müjdecisi ve neşredicisidirler. Taşımış oldukları mükellef kılınan şeyler ve hükümler, hayata vesile olan safi su ile dolu ağır bulutlar gibidir. Kur'ân, kalplerin ab-ı hayatıdır. Mükellef ve muhatap olan insanlar da iki kısımdır: Tayyibler ve habisler.[630]

Ayrıca, âyette ilahi rahmet öncesinde müjdeleyici rüzgarlardan bahsedilmektedir. "Cenab-ı Hak, yağmur yağdıracağı, nimet ve hayat neşredeceği zaman önce durgun havaları oynatır, sükunlarını harekete tebdil eder."[631]

Peygamberler ve peygamberlerin varisi olan zatlar, rahmet yüklü bulut gibidirler. Onların gelmesinden önce hava dalgalıdır. Fakat bu dalgalı havanın peşine yağmur gelecek, yeryüzü yeşillenecektir. Güzel araziler bu yağmurdan istifade ile biiznillah güzel bitkiler çıkarırken, çorak arazilerde ya hiçbir şey bitmeyecek, ya da bitenler de dikenler misali işe yaramayacaktır.

c. Sağır ve İşiten

"Bu iki fırkanın meseli, körle sağır, görenle işiten gibidir. Hiç bunlar müsavi olurlar mı? Artık düşünmez misiniz?" (Hud, 11/24)

Âyette belirtilen iki fırka, ehl-i iman ve ehl-i küfürdür.[632] Ehl-i küfür kör ve sağır kimseye, ehl-i iman gören ve işitene benzetilmiştir. Râzî, âyetin yorumunda şöyle der:

"İnsan ceset ve ruhtan meydana gelmiştir. Cesedin göz ve kulağı olduğu gibi, ruhun da göz ve kulağı vardır. Cesed, gözü görmez kulağı duymaz olursa şaşkınlaşır, birşey yapamaz. Zulümat çukurunda ne yapacağını bilmeyen kimse gibi olur. Ne bir ışık görür, ne bir ses duyar. Hak yoldan sapan ve saptıran kimse de böyledir. Kalbi kör ve sağırdır. Dalalet karanlıklarında şaşkın bir şekilde kalır."[633]

---

630 Yazır, III, 2201
631 Yazır, III, 2197
632 Zemahşeri, II, 264; Kurtubi, IX, 16
633 Râzî, XVII, 209

d. Karanlık ve Nur

"Ne kör ile gören eşittir, ne karanlıklar ile nur, ne de gölge ile hararet. Ölülerle diriler de bir değildir. Allah dilediğine işittirirse de, sen kabirdekilere işittirecek değilsin..." (Fâtır, 35/19-22)

Râzî âyeti şöyle yorumlar:

Kör, kâfir.

Gören, mü'min.

Zulümat ve nur bunlardaki küfür ve iman.

Zıll ve harur (gölge ve hararet) bunların akibeti. (Yani, mü'min Cennet bahçelerinde gölgelenecek, kâfir ise cehennem ateşinde yanacaktır.)

Diriler ve ölüler ise, mü'min ve kâfir için ikinci bir meseldir. Cenab-ı Hak, ikinci temsille sanki şöyle demiştir: "Mü'min ve kâfirin hali, görenle görmeyenin durumundan da ötedir. Mü'min hayat sahibi, kâfir ise ölü mesabesindedir." [634]

Râzî'nin bu orijinal yorumu yanında başka yorumlar da yapılmıştır. Mesela, kör ve gören, kâfir ve mü'min; zulumat ve nur, batıl ve hak; gölge ve hararet sevap ve cezadır. Diriler ve ölüler, alimler ve cahillerdir.[635]

Zemahşeri diriler ve ölüleri, İslâm'a girenlerle, girmeyip küfürde ısrar edenler şeklinde yorumlar.[636]

Seyyid Kutub, âyeti şöyle değerlendirir:

"İmanının tabiatıyla basar-nur-zıll (gölge) ve hayatın tabiatı arasında bir bağ olduğu gibi, küfrün tabiatıyla da körlük-karanlık-hararet ve ölümün tabiatı arasında da bir bağ vardır.

– İman, kalpte, azalarda, duygularda bir nurdur. Bu nur, eşyanın gerçeklerini keşfeder.

– İman bir gözdür.

– İman, nefsin rahat nefes aldığı, kalbin rahatlık duyduğu bir gölgedir.

---

634 Râzî, XXVI, 16

635 Beydâvî, II, 271

636 Zemahşeri, III, 306. Ayrıca bkz. Alûsî, XXII, 186

– Ve iman hayattır.

Küfür ise, bir körlüktür, zulmettir, hatta zulümattır, yakıcı bir ateştir, ölümdür."[637]

e. Kör ve Gören

"Kör ile gören, iman edip salih amel işleyenlerle kötülük yapanlar bir değildir. Siz pek az düşünüyorsunuz." (Mü'min, 40/58)

Kafirin köre, mü'minin görene benzetilmesi daha önce geçtiği halde, bu âyeti burada ele alış sebebimiz, âyette temsil ile hakikatın beraberce zikredilmesidir.

Kör ile gören hakkında şu yorumlara da yer verilmiştir:

Gafil-uyanık.[638]

Kötülük yapan-iyilik yapan.[639]

Taklitçi cahil-delilleriyle bilen muhakkik.[640]

Bu yorumları tezat olarak değil tenevvü olarak görmek gerekir. Çünkü, bu âyetin ve genelde bütün âyetlerin ifadeleri bu tür yorumlara müsaittir.

f. Ölü ve Diri

"Bir adam ölü iken Biz onu diriltmişiz ve kendisine bir nur vermişiz, insanlar içinde onunla yürüyor. Hiç böyle birisi, karanlıklar içinde kalmış ve ondan bir türlü çıkamayacak bir halde bulunan kimse gibi midir?" (En'âm, 6/122)

İbn Kayyim temsili şöyle açar: Bir adam var, yolunu kaybetmiş. Gecenin karanlığı üzerine çökmüş, çıkış yolu bulamıyor. Bir başkası ise, gecenin karanlığında elinde meş'ale ile sakınacağı şeyleri görerek rahat bir şekilde yoluna devam etmekte.[641]

---

637 Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, V, 2939
638 Beydâvî, II, 344
639 Zemahşeri, III, 433
640 Râzî, XXVII, 79
641 İbn Kayyim, *Fevaid*, s. 117-118

İbn Abbas'a göre, ölü halde olan kimse kâfir kişidir. Buna hayat verilmesi hidayettir. Ona verilen nur, Kur'ân'dır. Zulümat ise, küfür ve dalalettir.[642]

Ölü halde bulunan bu kimse, dalaletteki kişiyi temsil eder. Cenab-ı Hakk ona hidayet ile hayat vermiştir. Bu temsilde dalalet ölüme, hidayet hayat vermeye benzetilmiştir.[643]

Âyette geçen ölüm, bir yönüyle cehalet, ölüye hayat verilmesi ise ilimdir.[644] Cehalet karanlığı içinde adeta ölü bir halde bulunan kimse, ilim nuruyla hayat bulur, insanlar içinde temayüz eder.

Râzî, âyette geçen nuru, akıl ve vahiy nuru olarak yorumlar ve şöyle der: "Basarın (gözün) ışığa ihtiyacı olduğu gibi basiretin (kalp gözünün) de akıl ve vahiy nuruna ihtiyacı vardır."[645]

İşte böyle bir nurla insanlar içinde gezen mü'min, elbette küfrün karanlıkları içinde olan kâfir gibi değildir.

Âyetin Hz. Ömer ve Ebû Cehil hakkında indiğini söyleyenler olmuşsa da, Alûsî'nin de işaret ettiği gibi, lafzın umumî oluşundan hareketle bunu ancak bir misal olarak anlayabiliriz.[646] Yani, Hz. Ömer İslâm'a girmeden önce manen ölü idi. İlahi hidayet ile hayat buldu. İman ve Kur'ân nurlarına mazhar kılındı. İnsanlık âleminde seçkin bir konuma sahip oldu. Ebû Cehil ise, kendi hür iradesiyle karanlıklarda kalmayı tercih etti, karanlık işlerle uğraştı. "Cehlin babası" olarak anıldı.

g. Kalpte İnşirah ve Daralma

"Allah her kimi hidayetine erdirmek isterse, İslâm'a sinesini açar (gönlüne genişlik verir.) Her kimi de dalalette bırakmak isterse, onun da kalbini daraltır, göğe çıkacakmış gibi sıkıştırır." (En'âm, 6/125)

Âyet, mü'minin ve kâfirin kalp âleminden bahsetmektedir. İlahi hidayete mazhar sineler inşirah halini yaşarlar. Dalalette olanlar ise, ızdırap halindedirler.

---

642 Alûsî, VIII, 18
643 Kazvînî, s. 123; Haşimi, s. 325
644 Râzî, XIII, 173; Kurtubi, VII, 52
645 Râzî, XIII, 172
646 Alûsî, VIII, 18

Âyette, dalalet ehlinin durumu "göğe çıkacakmış gibi olan" kimseye benzetilmiştir. "Haydi, göğe çık bakalım" denilen kimsenin kalbi nasıl daralır, sıkışırsa, kâfire de iman öyle zor gelir.[647]

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âyette geçen "İslâm'a sinenin açılması"nın ne demek olduğu sorulur. Resûlullah (s.a.s.): "Bu, Allah'ın mü'min kulunun kalbine bıraktığı bir nurdur. Bu nurla kalp, inşirah duyar, genişlenir." der. Sahabe, "Bunun bilinecek bir emaresi var mı?" diye sorunca Resûllulah şu cevabı verir: "Ebediyet yurduna ciddi teveccüh, şu aldanış diyarından yüz çevirmek ve daha gelip çatmadan ölüme hazırlık!"[648]

Dalalet içindeki kişinin sıkıntılı iç dünyasını tasvir eden bu âyet, aynı zamanda ilmî bir gerçeğe de işaret etmektedir. Şöyle ki: İnsan yükseklere çıktıkça kalbinde bir daralma, bir sıkışma hisseder. Zira her yüz metre yükseklikte hava basıncı bir derece düşmektedir. Basınç düştükçe ise nefes almak zorlaşır. Çok yüksekte uçan pilotların özel teneffüs cihazı kullanmaları şart olur.[649]

Arabistan gibi çöllerle, düz alanlarla kaplı bir yerde, tecrübî olarak bilinmesi mümkün olmayan bir meseleyi Kur'ân'ın bu şekilde ifade etmesi gerçekten dikkat çekicidir. Üstelik âyet "dağa tırmanan kimse gibi göğsü daralır" demeyip, semada yükselen ve göğsü daralan kimseyi örnek getirmiştir.[650]

h. Delile veya Heva'ya Uymak

"Rabbinden bir "beyyine" üzerinde bulunan kimse, hiç o kötü ameli kendine süslü gösterilmiş de heva ve hevesleri ardına düşmüş kimseler gibi midir?" (Muhammed, 47/14)

Mü'min Rabbinden bir beyyine üzeredir. Beyyine, delil -hüccet- âyet gibi anlamlar taşır.[651] Kafir ise, kötü işler yapar. Fakat bu kötülükler şey-

---

647 bkz. Zemahşeri, II, 49; Râzî, XIII, 183; Beydâvî, I, 320; Kurtubi, VII, 54; Ebussuud, III, 183; Alûsî, VIII, 22-23

648 Kurtubi, VII, 54

649 bkz. Meydanî, s. 160; Yıldırım, *Fatiha ve En'am Surelerinin Tefsiri*, s. 229

650 Tabbera, Afif, *Ruhu'd- Dini'l-İslâmi*, Beyrut, 1980, 20. bsk. s. 54

651 Cübran Mesud, *er- Raid*, Daru'l-İlm, Beyrut 1990, I, 346

tan tarafından kendisine süslendirilmiştir. Sözgelimi, "içki içmekle ne olur sanki, insan şu dünyada keyfine bakmalı" gibi bir desiseyle, şeytan onu kandırmıştır. Böyle kimseler artık heva ve heveslerinin peşinden giderler. Antik çağ felsefesindeki "hedonizm" görüşü, nefsin kötü arzularına, heva ve hevese uymaktan başka bir şey değildir. Bu görüşün taraftarları günümüzde de sayıca hayli kalabalıktır.

Hedonizm (hazcılık/lezzetiye) ekolü denilen bu felsefî akım, hayata zevk ve lezzet noktasından bakar. Bunların gayeleri, duyuların ve içgüdülerin tatminidir, zevktir. [652]

Hedonist felsefenin meşhur simalarından Epikur'a göre, "hayatın amacı, yaşadığı an için acı duymamak, geçmiş durumları için hoş anıları olmak, gelecek için güven içinde bulunmaktır."[653]

Bu ekolün özdeyişleri: "Aç kalmamak, susamamak, üşümemektir." Vücudun istedikleri, özledikleri bunlardır. Bu durumda olan veya ilerde bu durumda olacağını umabilen kimse, mutlulukta tanrı Zeus'la bile yarışabilir."[654]

Hakim Tirmizi heva hakkında şöyle der: "Âdemoğlundaki heva, bütün arzı kaplayan ve arkasında güneş olan bulut gibidir. Güneş bu şekilde bulutla kaplandığında, gündüz gece gibi olur. Küsuftan kurtulunca ise, bulutun sıyrılması derecesinde arz aydınlanır.

Onun gibi, insandaki heva kalbi örter. Kalpteki nur, bulutun arkasındaki güneş gibidir. Kişi şeytanın aldatmasıyla Allah'a şirk koşar, güneşi küsuf tutar. Küfür, o perdedir."[655]

Şu âyet böyle birinin durumunu anlatır:

"İlahını heva'sı edineni gördün mü? Allah onu bir ilim üzerine saptırmış, kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne bir perde çekmiştir. Artık onu Allah'tan sonra kim yola getirir?" (Câsiye, 45/23)

---

[652] Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ank. 1987, s. 62
[653] Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kit. İst. 1990, s. 100
[654] Ay.
[655] Hakim Tirmizi, s. 83

ı. Yüz Üstü Sürünenler

"Yüz üstü sürünerek giden mi daha doğru, yoksa dosdoğru bir cadde üzerinde düzgünce yürüyen mi?" (Mülk, 67/22)

Âyet, müşrik ve muvahhid,[656] mü'min ve kâfir,[657] alim ve cahil[658] için temsil olarak değerlendirilmiştir.

Hamdi Yazır, bir üstteki âyette *"Eğer O (Allah) rızkını size keserse kimdir size rızık verecek..."* denilmesini de nazara alarak şöyle yorum yapar: *"İnsanlık, süfli hayvanlar gibi yerde sürünmekte, rızkı yerde aramakta değil, doğru bir yol ve istikametle hakka doğru düpedüz gitmektedir."*[659]

i. Uçurum Kenarındaki Bina

"Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa binasını çökecek bir uçurumun kenarına kurup da onunla beraber cehenneme yuvarlanan mı? Allah zalimler güruhunu hidayete erdirmez. Onların kurmuş oldukları binaları, kalblerinde bir nifak ukdesi olup kalacak. Meğer ki, kalpleri parçalansın. Allah Alimdir, Hakimdir." (Tevbe, 9/109-110)

Âyet, "Mescid-i Dırar"dan bahseden âyetlerin peşinde gelmiş olup, mana olarak da onların bir devamı niteliğindedir. Münafıklar Ebû Amir isimli bir rahibin telkiniyle bir mescid inşa ederler. Bu mescid, İslâm'a zarar vermek, küfrü yaymak, mü'minler arasına ayrılık sokmak, İslâm düşmanlarına yataklık etmek niyetiyle yapılmıştır. Münafıklar mescide bir meşruiyyet kazandırmak için Hz. Peygamber'i (s.a.s.) davet ederler. Hz. Peygamber (s.a.s.) gideceği zaman gelen âyetler, işin içyüzünü ortaya koyar. Resûlullah'ın (s.a.s.) emriyle mescid yıktırılır.[660]

Âyette, bu münafıkların durumu mü'minlerle mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Mü'minler, işlerini Allah korkusu ve rızasıyla yaparlar. Bu

---

656 Beydâvî, II, 512
657 Zemahşeri, IV, 139; Kurtubi, XVIII, 142
658 Râzî, XXX, 73
659 Yazır, VII, 5241
660 Vahidi, Ebû Hüseyin Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzul*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, s. 264

cihetle binalarını muhkem, sağlam yapmış olurlar. Münafıklar ise, Allah korkusu ve rızası gibi yüce değerlerden mahrumdurlar. Onların binası ise son derece zayıftır, uçurum kenarında her an yıkılmaya hazır durumdadır.[661]

Seyyid Kutub, âyetin temsilî yönünü şöyle ifade eder: "Gerçekten hayret verici bir sahne. Heyecan verici hareketle dolu. Ve bunu çizen ve harekete geçiren sadece bir kaç kelime."[662]

Aslında her insanın hususi bir dünyası vardır. Mü'min dünyasını takva, ihlas gibi yüce değerler üzerine bina eder. Münafık ise, şek-şüphe, ihanet-hıyanet gibi alçak değerlerle bir dünya kurar.

Mesela, yaptıkları mescidin yıkılması, o münafıkları "Acaba kendi hallerine mi bırakılacaklar, yoksa öldürülüp mallarının yağma edilmesi mi emredilecek?" şeklinde şek, tereddüt ve endişeye sevketmiştir.[663]

Hamdi Yazır, âyetin çizdiği tabloyu şöyle anlatır: "Âyette geçen "cüruf", dere kenarında, selin dibini yalayıp oymuş olduğu bıçık üzerinde kalan toprak veya çamur çıkıntısıdır ki, her an yıkılmaya hazır bir durumdadır. "Hâr" ise, bunun geriden çatlamış devrilmek üzere bulunanıdır ki, bunun üzerine yapıldığı farz olunan bir binanın ne kadar çürük ve çökmeye mahkum olduğu açıkça tasavvur olunabilir."[664]

j. İki Deniz

"İki deniz eşit olmaz. Şu tatlı, hararet keser, içimi rahat. Şu da tuzlu, yakar, kavurur. Bununla beraber herbirinden bir taze et yersiniz ve bir zinet çıkarır, giyinirsiniz. Gemileri de görürsün Allah'ın lütfundan rızık aramanız için o denizi yarar giderler. Olur ki şükredersiniz." (Fâtır, 35/12)

Âyette temsil yoluyla mü'min ile kâfirin[665] veya dar-ı İslâm ile dâr-ı küfrün farkına işaret vardır.[666]

---

[661] bkz. Râzî, XV, 197
[662] Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, III, 1711
[663] Alûsî, XI, 23
[664] Yazır, IV, 2619
[665] Zemahşeri, III, 303; Râzî, XXVI, 10; Beydâvî, II, 269
[666] Yazır, VI, 3981

Mü'min ile kâfir, cesaret-cömertlik gibi bazı güzel ahlakta beraber de olsalar, aslında farklıdırlar. Çünkü mü'min yaratıldığı fıtrat üzere devam etmekte, diğeri ise bunu bozmuş durumdadır.[667]

İşarî tefsir ekolunun güçlü simalarından Alûsî, âyetin işarî bir manasını şöyle anlatır:

Tatlı, hararet kesici, içimi rahat olan deniz (tatlı su) vehbî ilme işaret eder. Bu tür ilim, şek ve vehim arızalarından hâlidir. Tuzlu, yakıcı, kavurucu olan deniz ise kesbî ilme işaret eder. Bu tür ilimde fikir meşakkat çeker, çalışmak gerekir. Keza, şek-tereddüt ve ızdırap arızaları vardır. Her ikisinden taze et ve giyilecek zinet çıkarılması ise, her iki tür ilimde de insanların gıdalanacağı ve çalışma gücü bulacakları latif işaretler olduğuna bakar. Bu denizlerde gemilerin yol alması ise, şeriat ve tarikat gemilerine işarettir. Bu gemilerin hedefi, Allah'ın lütfuna nailiyettir.[668]

Şu âyette de benzeri bir anlatım söz konusudur:

"O (Allah) ki iki denizi birbirine salmış. Şu tatlı, hararet keser, şu tuzlu acı. Aralarında bir "berzah" ve "hicran mahcura" koymuştur." (Furkan, 25/53)

Âyet ehl-i iman ve ehl-i küfrü birer denize benzetir.[669] Şu andaki kullanımımızda her ne kadar suyu tatlı olan deniz yoksa da, büyük nehre "deniz" denilmesi şüyu' bulmuş bir kullanımdır.[670]

Âyette geçen "berzah" kelimesi "iki şey arasındaki engel" demektir.[671] Mesela Dicle Nehri denize karışır, denizde kilometrelerce yol alır, fakat tadı değişmez.[672]

Mealde Türkçe karşılığını vermediğimiz "hicran mahcura" "benden uzak ol" anlamında bir deyimdir. Sanki her iki deniz birbirlerine böyle demekte ve karışmamaktadır.[673] Ehl-i iman ve ehl-i küfür de böyledir. Aralarında mübayenet ve muhalefet vardır. Zira, iman ve küfür gece ve gündüz gibi birbirine zıddır.

---

[667] Beydâvî, II, 270; Ebussuud, VII, 147; Alûsî, XXII, 180
[668] Alûsî, XXII, 208
[669] Yazır, V, 3601
[670] Alûsî, XIX, 34
[671] Cürcani, S. Şerif, s. 44-45; Bursevi, IX, 295
[672] Beydâvî, II, 144; Bursevi, IX, 295
[673] Zemahşeri, III, 96-97; Râzî, XXIV, 100

Alûsî, işarî bir mana olarak iki denizi ruh ve nefis olarak ele alır. Rabbani sıfatlara haiz olan ruh tatlıdır. Kınanmış sıfatlara sahip olan nefis ise acıdır. Bunların aralarında berzah vardır. Ruha, kınanmış sıfatların menşei olmak, nefse de Rabbanî sıfatların kaynağı olmak haramdır.[674]

[674] Alûsî, XIX, 56

Beşinci Bölüm

HAK-BATIL MÜCADELESİNİ ANLATMADA TEŞBİH VE TEMSİL

HAK-BATIL MÜCADELESİNİ ANLATMADA TEŞBİH VE TEMSİL

Hak ve batıl, birbirine mukabil iki kavramdır. Bunlar gündüz ve gece, beyaz ve siyah gibi birbirinden farklılık arzederler. Hak müsbet, batıl menfidir. Hak vücudî, batıl ademîdir. Mesela gündüzün aydınlığı güneşin var olmasıyla açıklanır. Fakat gecenin karanlığı için güneşin olmaması yeterlidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hak-batıl mücadelesinin teşbih ve temsillerle de anlatıldığını görürüz. Bu cümleden olarak:

1. SEL VE KÖPÜK

"(Allah) gökten bir su indirdi de, vadiler kendi miktarınca sel oldu. Sel de, yüze çıkan bir köpük yüklendi. Bir zinet eşyası veya bir alet yapmak için ateşte üzerini körükledikleri madenlerden de öyle bir köpük meydana gelir. İşte Allah, hak ve batılı böyle anlatır. Köpüğe gelince, atılır gider. İnsanlara fayda veren ise, arzda kalır. İşte Allah böyle meseller getirir." (Ra'd, 13/17)

Âyet, hakkın sebatını, batılın izmihlalini tasvir etmektedir. Batıl, zaman zaman üstte görülse de, köpük misali sönmeye mahkumdur.[675] İbn Kuteybe'nin ifadesiyle, batıl bazı durumlarda hakka galip görülse, üste çıksa bile, Allah onu mahvedecek, boşa çıkaracaktır. Akıbet hakkın ve ehl-i hakkın olacaktır.[676]

---

675 Kurtubi, IX, 200; Kasımî, IX, 3667; Abdali, s. 142

676 İbn Kuteybe, s. 326

Hak, yerde karar kılan safi su, insanların faydalandığı madenlerdeki safi cevher; batıl ise suyun üzerinde görülen köpük, çabuk sönmeye mahkum posa gibidir.[677]

Ekser müfessirler, gökten inen suyu Kur'ân, vadileri kalpler olarak açıklar.[678] Her vadinin kendi kapasitesince yağmurla dolması misali, her kalp de ilahî vahiy olan semavi Kur'ân'dan hissesini alır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah'ın kendisiyle insanlığa gönderdiği hidayet ve ilmi yağmura benzetir. Bir kısım toprak onu kabul eder, üzerinde yeşillikler biter. Böylece o yağmurdan hem kendi istifade eder, hem de başkaları bundan yararlanır. Bir kısım toprak ise, suyu üzerinde tutar, altına geçirmez. Bu toprak, inen yağmurdan istifade etmemekle beraber, üzerinde biriken sudan başkaları istifade eder. Kaya gibi sert bir kısım toprak ise, ne o sudan istifade eder, ne de başkalarının istifadesine vesile olur.[679] Birincisi ilmiyle amil mü'mine ikincisi amelsiz ilim sahibine, üçüncüsü ise, ne ilim ne de amel olmayan kimselere misaldir.

Sel suyu aslında safidir. Fakat vadilerden ona karışanlar onu bulandırır. Onun gibi, nefsin hayalleri, şek gaileleri Kur'ân'ın safi manalarının anlaşılmasına arız olur.[680]

Âyette "seller" denilmeyip "sel" şeklinde müfret getirilişi ehl-i hakkın zahirde farklı farklı görülse de gerçekte bir olduklarına işaret eder. Bu selin uğultusu, zamanın kulağında her zaman çınlamakta, eserleri arzın her tarafında görülmektedir.[681]

Madenlerin ayrışma misalini aynı manayı anlatan ikinci bir temsil olarak değerlendirmek mümkün olmakla beraber, Hamdi Yazır'ın yorum-

---

677 Sabunî, II, 84

678 Mesela, bkz. Gazali, *Mişkat*, s. 159; Râzî, XIX, 35; Kurtubi, IX, 201; Hakim Tirmizi, s.22; *Nesefi*, II, 247; Yazır, IV, 2975-2976; İbn Kayyim, *İ'lam*, I, 117-118. Zerkeşi, gökten inen suyu ilim ve iman olarak açıklar. Her kalp kendi kapasitesince bunlardan nasibini almaktadır. Sel üzerinde kabaran köpük misali, kalplerde şüpheler ve şehvetler meydana gelmektedir. Zerkeşi, I, 493

679 Buhari, İlim, 20; Müslim, Fedail, 15

680 Râzî, XIX, 35

681 bkz. Bahş, s. 142

ladığı gibi, ayrı bir temsil olarak ele almak daha yerinde olacaktır kanaatindeyiz. Şöyle ki: O'na göre, semadan inen ve hayata vesile olan halis su Kur'ân'ın, hak vahyin temsilidir. Bunda beşerin hiçbir müdahalesi yoktur. Ocaklarda eritilen madenler de, beşerin kesb ve ictihadıyla ortaya çıkarılan hak bilgilerin temsilidir.[682]

Su, hayatın esasıdır. Maden de bu hayatı daha kolay yaşanır hale getirir.[683]

Madenlerin bulunması ve ayrıştırılmalarında beşerin kesbi söz konusu olduğu gibi, madenler misali örtülü nice hak (gerçek) bilginin ortaya çıkarılması ve netleştirilmesinde de beşerin çalışması söz konusudur. Ancak bu bilgilerin de tamamı yakinî bilgi türünden değildir. Bunun da posa kabilinden atılması gereken kısımları vardır.[684]

2. BATILIN BEYNİ

"Hayır! Biz hakkı batılın tepesine fırlatırız da, beynini parçalar. Bir de bakarsın, o anda mahvolmuştur." (Enbiyâ, 21/18)

Âyet, hak batıl mücadelesinin akıbetini istiare yoluyla beyan etmektedir. Kaya gibi sert bir cisim, içi boş yumuşak bir cisme atılıp onu paramparça yapmaktadır. Hakkın batılı yenmesi, dağıtması da böyledir.[685]

Âyetin yorumunda hak için delil, batıl için şüpheler de denilmiştir.[686] Yani delil karşısında şüpheler mağlup olmaya mahkumdur.

Şu âyette de benzeri bir mana vardır:

"De ki: Hak geldi, batıl zevale erdi. Gerçekten batıl, zevale mahkumdur." (İsrâ, 17/81)

---

682 Yazır, IV, 2975-2976.

683 Bahş, s. 163

684 bkz. Abdali, s. 140

685 Zemahşeri, II, 565-566; Râzî, XXII, 148; Ebussuud, VI, 60; Kurtubi, XI, 184; Alûsî, XVII, 20; Sabunî, II, 259. Subhi Salih, âyette tecsim, tahyil ve teşhis olduğunu söyler. Mebahis, s. 325. Yani, hakkın batılı mağlup edişi mücessem bir tarzda ifade edilmiştir. Bu anlatım tarzında hak ve batıl birer şahıs suretinde gösterilmiştir.

686 Kurtubi, XI, 184; Alûsî, XVII, 20

Hak ve batıl ışık ve karanlık gibi birbirine zıttırlar. Birinin olduğu yerde diğeri yoktur. "Ben her tarafı kapladım." diyen karanlığın ömrü güneş doğuncaya kadardır.

3. ALLAH'IN NURU

"Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Allah ise nurunu tamamlayacaktır. Müşrikler hoşlanmasalar da." (Saf, 61/8)[687]

Âyette geçen "Allah'ın nuru" ifadesi Allah'ın dini, kitabı, delili olarak açıklanmıştır.[688] Üfleyerek güneşi söndürmeye çalışanlar nasıl hedefine varamazsa, Allah'ın dinini, kitabını, delilini ibtal etmeye yönelik çalışmalar da neticesiz kalmaya mahkumdur.[689]

"Allah'a, rasulüne ve indirdiğimiz nura iman ediniz." (Teğabün, 64/8)

"Ey insanlar! Size Rabbinizden bir bürhan (delil) geldi ve size apaçık bir nur indirdik." (Nisâ, 4/174) âyetlerinde ifade edilen nur, Kur'ân olarak açıklanmıştır.[690] Bu nuru, bu nurun tebliğcisi Hz. Peygamber'i (s.a.s.), tebliğ edilen İslâm nurunu ve bu nura inanan insanlardaki iman nurunu söndürmek isteyenler kendileri sönüp gitmişlerdir.

4. ZULÜMATTAN NURA

"Allah iman edenlerin velisidir, onları zulümattan nura (karanlıklardan aydınlığa) çıkarır." (Bakara, 2/257)

Zulümat ve nur Kur'ân'da birbirine mukabil olarak kullanılır. Bir yönüyle zulümat batılı, nur hakkı temsil eder. Mesela, küfür bir karanlıktır, iman ise bir nurdur. İman nurunun girdiği kalpte, küfür karanlığı artık barınamaz. Kur'ân'ın gönderiliş hikmeti, insanları zulümattan nura çıkarmaktır. Âyetin ifadesiyle,

---

687 Ayrıca bkz. Tevbe, 32

688 Beydâvî, II. 490; Ebussuud, VIII, 244

689 bkz. Zemahşeri, IV, 99; Râzî, XVI; 38; Yazır, VII, 4936

690 Zemahşeri, IV, 114-115; Beydâvî, II, 499 ve I, 251; Kurtubi, VI, 19-20; Yazır, VII, 5028; Sabunî, III, 395

"O (Allah) ki sizi karanlıklardan nura çıkarsın diye kuluna apaçık (hak ve hakikatı açıklayan) âyetler indiriyor..." (Hadîd, 57/9)

Bu âyetteki zulümat küfür, nur ise iman olarak açıklanmıştır.[691] Ancak zulümat ve nurun küfür ve imandan ibaret olmadığı da bir vakıadır. Bütün günahlar, isyanlar, şek ve şüpheler hep birer zulmettir. Yakine ulaşmak, gerçekleri ayan beyan görmek ise birer nurdur.[692]

Zulümat ve nurdan bahseden âyetlerde karanlığın çoğul, aydınlığın tekil olarak getirilmesi de manidardır. Çünkü, küfür ve delalet türlü türlüdür, İslâm Dini ise tek bir dindir.[693] Diğer taraftan batıl çok, hak birdir.

Alûsî, Allah u Teala'nın mü'minleri zulümattan nura çıkardığını beyan eden âyetin yorumunda şu ince manalara dikkat çeker:

– Allah onları kesret zulümatından vahdet nuruna,

– Sonradan elde edilen sıfatların karanlıklarından fıtrat nuruna,

– Fiilller ve sıfatlar perdelerinden nur-u zata,

– Küfür karanlıklarından iman nuruna,

– Bid'a zulümatından sünnet nuruna,

– Nefislerin zulümatından kalp nuruna,

– Zan karanlıklarından hakikat nuruna ulaştırır.[694]

---

691 Zemahşeri, IV, 62; Beydâvî, II, 467; Kurtubi, XVII, 155

692 bkz. Bursevi, I, 408

693 a.y

694 Alûsî, XIII, 230

Altıncı Bölüm

İLAHİ UYARILARDA TEŞBİH VE TEMSİL

İLAHİ UYARILARDA TEŞBİH VE TEMSİL

Kur'ân-ı Kerîm, bir cihetiyle ilahi emirler ve yasaklar manzumesidir. İnsanı yaratan ve onu hem iyilik, hem de kötülük yapabilecek kabiliyette şu dünyaya gönderen Cenab-ı Hak, insanlara yapmaları ve yapmamaları gereken şeyleri bildirmiştir. Bu emir ve yasaklar sadece akla değil, akılla beraber duygulara da hitap edecek şekilde Kur'ân'da ifade edilmiştir. Konunun misalleri verilirken önce emirler anlatılacak, daha sonra yasaklara geçilecektir.

1. İLAHİ EMİRLERDE TEŞBİH VE TEMSİL

a. Ticaret

"Ey iman edenler! Size, sizleri gayet acı bir azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah ve Resûlüne iman eder, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Eğer bilirseniz bu sizin için çok hayırlıdır. (Bu ticareti yaparsanız) günahlarınızı bağışlar, sizi altlarından nehirler akan cennetlere ve Adn cennetlerinde hoş meskenlere koyar. İşte büyük kurtuluş budur. Seveceğiniz bir başka şey: Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetih. Mü'minleri müjdele!" (Saff, 61/10-13)

Âyetler, "ticaret" kavramına alışılmış manasının fevkinde bir boyut kazandırmaktadır. Ticaretten amaç kazanmaktır. Cenab-ı Hakk'ın bildirdiği bu ticaret öyle bir kazanç getirmektedir ki, bu ticareti yapanlar hem ahirette mesut olacaklar, hem dünyada mutlu yaşayacaklardır.

"Şüphesiz Allah mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldı." (Tevbe, 9/111) âyetinde de benzeri bir temsil üslubu vardır.[695] Çünkü, müşteri sahip olmadığını satın alır. Her şeyi yoktan yaratan Allah'ın gerçekte birşey satın alması söz konusu olamaz. Bundan dolayı, Hasan-ı Basri âyetin yorumunda şöyle der: "Allah kendi yarattığı nefisleri ve kendi verdiği rızıkları satın aldı."[696] Mü'minler bedel olarak canlarını, mallarını verecekler, bunun mukabilinde Cenab-ı Hakk onlara cenneti verecektir. Bu alışveriş, zengin bir zatın velayeti altındaki bir çocuğa sermaye vererek ticarete sevkedip dükkan açtırması ve başka müşteri aramayıp satacağı malı münhasıran kendisine satmasını şart kılıp, her aldığına kat kat fiat vermesi gibi bir alışveriştir.[697]

Cenab-Hak şu âyetle de kârlı bir başka ticareti gösterir:

"Hani var mı Allah'a karz-ı hasen verecek? Ta ki Allah ona kat kat versin." (Bakara, 2/245; Hadîd, 11)

Âyette geçen "karz-ı hasen" borç vermek anlamındadır. Cenab-ı Hak, rızası yolunda verilen borç parayı kendisine verilmiş kabul edip, karşılığını kat kat vereceğini böyle bir üslupla bildirmiştir.

Malumdur ki insan bir verip fazla almak ister. Borç vermede böyle bir şeyi insanlarla yaparsa bunun adı faiz olur. Ama Allah'a verirse bunun adı "karz-ı hasen"dir.[698]

Ancak, bütün insanların böyle karlı ticaretler yaptığı söylenemez.

"İnsanlardan öyleleri vardır ki, bir ilme dayanmaksızın Allah yolundan saptırmak ve onu eğlence yerine tutmak için "lehve'l-hadis"i satın alır." (Lokman, 31/6) âyetinin bildirdiği gibi, bazıları fena şeylere müşteri olur.

Âyette geçen "lehve'l-hadis" (laf eğlencesi), insanı oyalayan, işinden alıkoyan sözler, asılsız hikayeler masallar, romanlar, tarih kılıklı efsaneler, güldürü lakırdılar, gevezelikler, şarkılar gibi eğleyici seslere şümulü olan

695 Zemahşeri, II, 216; Beydâvî, I, 422; Alûsî, XI, 26; Ebû Zehra, s. 259
696 Râzî, XV, 199
697 Yazır, IV, 2623
698 Meydanî, s. 319- 320

bir ifadedir.[699] Hasan-ı Basri, "lehve'l-hadis" ifadesini "Allah'a ibadetten ve zikirden alıkoyan her söz" şeklinde açıklar. Âyetteki "satın alır" ifadesi, âyete bir istiare manası kazandırmıştır.[700]

Sanki bir söz pazarı kurulmuş. Bu pazarda hem iyi, güzel sözler var, hem de kötü, çirkin sözler. Bunlar, kötü ve çirkin sözlere müşteri olmuşlar.

Âyetin üslubundan, bu işi yapanların zararlı alış-veriş yapanlara benzetildiği anlaşılmaktadır.[701]

Münafıkların durumunu anlatan âyette *"İşte bunlar hidayete bedel dalaleti satın almış kimselerdir. Onların ticareti kâr etmemiştir. Kâr yolunu tutmuş da değillerdir."* (Bakara, 2/16) denilmesinde iman noktasında yapılan ticarete dikkat çekilmiştir.

Şu âyet ise, asıl neye müşteri olunması gerektiğini ders verir:

"O halde, dünya hayatını ahiretin ebedi hayatına satacak olanlar Allah yolunda mücadele etsinler!" (Nisâ, 4/74)

Âyet, faniyi verip bakiyi almak manasını istiare üslûbuyla ifade etmektedir.[702]

b. Takva Azığı ve Takva Libası

"Azık edinin. Çünkü azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, bana takva ile gelin!" (Bakara, 2/197)

Âyetin evvelinde hacdan bahis vardır. Daha sonra ise, genel bir ifadeyle "hayır olarak ne işlerseniz Allah onu bilir" denilmiş, ardından "en hayırlı azık" olarak nitelenen takva emredilmiştir. Bu emrin "azık edinin" şeklinde yapılması zihne engin ufuklar açmaktadır. Şöyle ki:

İnsan için iki sefer mukadderdir:

1. Dünyada sefer.

2. Dünyadan sefer.

---

[699] Yazır, VI, 3838
[700] Alûsî, XXI, 67
[701] Sabunî, II, 489-490
[702] Sabunî, I, 293

Dünyada sefer için yiyecek, içecek, binek ve lüzumunda sarfedecek zâd ve zahire lazım olduğu gibi, dünyadan sefer için de bir zâd ve zahire lazımdır.[703] Ahiretin azığı ise, takvadır.[704]

Râzî, dünya ve ahiret azığını şöyle mukayese eder:

Dünya azığı insanı geçici bir azaptan kurtarır; ahiret azığı ise, daimi azaptan.

Dünya azığının lezzeti elemlerle karışıktır. Ahiret azığının ise, lezzeti daimidir, zarar şaibelerinden uzak, zevalden emniyetlidir.

Dünya azığı her an senden ayrılır. Ahiret azığı ise, devamlı sana yönelir, sana yakındır, ayrılığı yoktur.[705]

Üstteki âyette takva "en hayırlı azık" olarak tavsif edilirken bir başka âyette "en hayırlı elbise" şeklinde takdim edilir:

"Ey Âdem oğulları! Bakın size çirkin yerlerinizi örtecek ve süs olacak elbise indirdik. Fakat takva elbisesi en hayırlısıdır..." (A'raf, 7/26)

Hem takva, hem elbise her ikisi de libastırlar. Biri kalbin avretlerini örter ve onu süsler. Diğeri cismin avretlerini örter ve süsler. Bunların her ikisi, birbirinin lazımıdır.[706]

Takva kelimesi korunmak, sakınmak anlamındadır. Allah'a itaatle O'nun cezasından kendini korumak, nefsi cezaya ehil kılacak şeylerden korumak hep takvadır.[707] Takva, kalb-ruh-sır ve hafinin elbisesidir.[708]

Takva elbisesi için "iffet-haya" da denilmiştir. Çünkü, mü'min elbiseden çıplak da olsa avreti yine görülmez. Facir ise, giyinik de olsa avreti açık olur.[709] Hamdi Yazır'ın ifadesiyle, "takva hissi, haşyet ve imanı, haya ve irfanı olanlar zorunlu olarak çıplak bile kalsalar, en azından Âdem ve Havva'nın yapraklarla tesettür ettikleri gibi ayıp ve avretlerini örter, muhafaza ederler..."[710]

---

703 Râzî, V, 168; Yazır, II, 720-721
704 Kurtubi, II, 274
705 Râzî, V, 168-169
706 Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, III, 1278
707 Cürcani, S. Şerif, s. 65
708 Bursevi, III, 148
709 Râzî, XIV, 52
710 Yazır, III, 2146

Bu yorumların yanında, takva elbisesi için Allah korkusu, iman, vakar gibi manalar da verilmiştir.[711] Bu manalar adeta birbirinin lazımı kabilindendir. Çünkü, günahlardan uzak tertemiz bir hayat yaşamak ancak Allah korkusu, iman, vakar gibi güzel vasıflara sahip olmakla mümkündür.

c. Hayırda Yarış

"Her biriniz için bir din (şir'a) ve bir yol (minhac) yaptık. Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet kılardı. Lakin sizi herbirinize verdiği şeyde imtihan edecek. O halde durmayın, hayırlara yarış edin. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O size, ihtilaf ettiğiniz şeyleri haber verecektir." (Mâide, 5/48)

Âyet, istiare yoluyla ümmetler yarışını tasvir etmektedir.[712] Allah dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Fakat onlar arasında bir müsabaka murat etmiştir. "... O halde durmayın, hayırlara yarış edin!" diyerek müsabakaya teşvikte bulunmuştur.

Şu âyetler de birer müsabaka tablosu çizer:

"Rabbinizden bir mağfirete ve eni gökle yerin eni gibi olan bir cennete yarışın, ki o (cennet), Allah'a ve elçilerine inananlar için hazırlanmıştır." (Hadîd, 57/21)

"Rabbinizden bir mağfirete ve eni göklerle yerin genişliğinde olan bir cennete koşuşun, ki o (cennet) müttakiler için hazırlanmıştır." (Al-i İmran, 3/133)

Dikkat edilirse, bu iki âyet hem lafız, hem mana itibariyle birbirine benziyorsa da aynen tekrar şeklinde değildir. Birincide "sâbiqu" (yarışın) emri vardır, ikincide "sâriu" (koşuşun). Birincide, cennetin eni hakkında teşbih edatıyla "gökle yerin eni gibi" denirken ikincide ise, teşbih edatı zikredilmeden "eni göklerle yerin genişliğinde" denilmiştir.

d. Allah'ın İpi

"Hepiniz Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, birbirinizden ayrılmayın! Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Sizler birbirinize düşmanlar iken kalbleriniz arasında ülfet meydana getirdi de, O'nun bu nimeti sayesinde birbirinize kar-

711 Beydâvî, I, 335
712 Sabunî, I, 348

deş oldunuz. Ateşten bir çukurun (bir ateş çukurunun) tam kenarında idiniz de, O tuttu, sizi ondan kurtardı..." (Al-i İmran, 3/103)

Âyetin ilk muhatapları Medine'nin iki kabilesi olan Evs ve Hazreç'tir. Her iki taraf yüzyıl boyunca süren "Buas" savaşlarında çokça zarar görmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'yi teşrifiyle bu iki kabile İslâm'a girmiş, düşman iken birbirine kardeş olmuştur. Fakat, bir gazve yolculuğunda Şa's b. Kays isimli bir yahudi, birgün bir yahudi çocuğunu yönlendirir. Bu çocuk Evs ve Hazreç'li gençlerin arasına girer, onlara eski Buas günlerinden sorar. Derken bunlar arasında tartışma başlar. Neredeyse birbirlerine girmek üzere iken Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yetişmesiyle yatışırlar, akılları başlarına gelir.[713]

İşte bu olay münasebetiyle inen âyette, teşbih ve temsil noktasında ilk dikkati çeken "Allah'ın ipi" anlamındaki "Hablullah" ifadesidir. Bu ifade, bir istiare olup Allah'ın dini veya Kur'ân anlamında kullanılmıştır. İpe yapışan çukurdan kurtulduğu gibi, Allah'ın dinine yapışan da her türlü zilletten, aşağı hallerden kurtulur.[714]

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir keresinde fitneler çıkacağından söz edince sahabe "Kurtuluş ne ile?" diye sormuş, Hz. Peygamber "Kur'ân ile" diye cevap vermiş ve Kur'ân'ı "Allah'ın sağlam ipi" olarak tavsif etmiştir.[715]

Aynı âyette dikkati çeken diğer bir husus, onların küfürden imana çıkışlarını temsil eden "Ateşten bir çukurun tam kenarında idiniz de, o tuttu, sizi ondan kurtardı." ifadesidir. Bununla "bu halinizle ölseniz ateşe düşecektiniz" hatırlatması yapılmaktadır.[716] Keza, âyetin bu bölümünü cahiliyedeki durumlarını anlatan bir istiare olarak görmek de mümkündür.[717]

---

713 Beydâvî, I, 172-173; Kurtubi, IV, 100; Ebussuud, II, 64

714 bkz. Beydâvî, I, 173; Ebussuud, II, 66; Sabunî, I, 220

715 Zemahşeri, I, 450; Râzî, VIII, 162; Kurtubi, IV, 102

716 Zemahşeri, I, 451; Râzî, VIII, 165; Beydâvî, I, 173; Ebussuud, II, 67

717 Sabunî, I, 220; Seyyid Kutub şöyle der: Âyet, onların içinde bulundukları durumun tablosunu çizmekte, kalpleri harekete geçiren canlı, hareketli bir sahne sunmaktadır I, 443. Ona göre, Kur'ân kelimelerle resim çizmiş, muhatabın hayalinde derin izler bırakacak tablolar sunmuştur... Ressamın fırçası tablosu, renkleri olur. Burada ise yalnız lafızlar var. Kur'ân bu lafızlarla bu tabloyu çiziyor. bkz. *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 9-13 ve s. 64

Benzeri bir manayı şu âyette görmekteyiz:

"Kim tağutu inkar eder ve Allah'a inanırsa, işte o urvetu'l-vüska'ya (hiç kopmayacak sağlam bir ipe) yapışmıştır." (Bakara, 2/256)

Hakkın delilleri, şek ve şüpheler arız olamaz bir şekilde öyle kuvvetli, öyle sağlamdır.[718] Âyet, dine sarılan kimseyi, kopmaz bir ipe sarılana benzetmiştir.[719]

e. Arzın Omuzları

"O (Allah) ki size arzı zelul (emre âmâde) kıldı. Haydi, onun menakibinde (arzın omuzlarında) yürüyün ve O'nun (Allah'ın) rızkından yiyin..." (Mülk, 6715)

Âyet, "zelul" ifadesiyle arzı uysal bir hayvana benzetmektedir. Bu teşbihle arz, her türlü istifadeye müsait olarak binilen ve incitmeden yürüyen uysal bir binit halinde tasvir olunmuştur.[720]

"Arzın omuzları" ifadesi, arzın insana itaatkar oluşuna bir meseldir. Çünkü âyetin metninde geçen "menakib" kelimesinin müfredi olan "menkeb" "devenin sırtı" anlamındadır. Bununla "Arzın menkebinde bile yürünürse, diğer yerleri hayli hayli sizin için kullanıma, istifadeye daha da elverişlidir." manası ifade edilmiştir.[721]

"Arzın omuzları" ifadesi, dağlar, tepeler, yollar, arzın etrafı, yanları şeklinde de açıklanmıştır.[722]

Hamdi Yazır, âyetin yorumunda şu ince manalara dikkat çeker: Bu emir, arz üzerinde inkişaf hissi telkin ederek, müslümanlara az bir zaman içinde âleme intişar yollarını açmış olan ilahi irşatlardandır. Şu halde "menakib" tabiri için de ayrıca bir mana mülahaza etmek gerekir: Arzın menakibi, arzın en yüksek, en uzak ve yürümek için en müşkil ve en nazik yerlerine kadar sırtı demek olur. Bu da, dağları, tepeleri, ovaları, derele-

718 Bursevi, I, 407
719 Sabunî, I, 164
720 Yazır, VII, 5226-5227
721 Zemahşeri, IV, 138; Râzî, XXX, 69.
722 Râzî, XXX, 69

riyle bütün şark ve garb cihetlerine, güney ve kuzey kutublarına varıncaya kadar onu kaplamış olan sathın hepsine şamil olur.[723]

Şüphesiz arzın menakibinde yürümek için herşeyden önce onu keşfedip bilmeye de ihtiyaç vardır. Bu ise, coğrafya, jeoloji gibi ilimlerle mümkündür. Nitekim, bu emrin gereğini yerine getiren Avrupa milletleri, ortaçağ sonrasında dünyanın her tarafına açılıp çok muazzam imkanlara kavuşmuşlardır. Onlar bu imkanları sömürü için kullanarak zulmetmişlerdir. Fakat aynı emre kulak verecek müslümanlar, dünyanın her tarafına ulaşmaya çalışarak, gittikleri yere huzuru, barışı, gerçek medeniyeti, insanlığı götüreceklerdir.

f. Şefkat Kanatları

"Mü'minlere kanadını indir!" (Hicr, 15/88)

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yönelik bu ilahi hitap, "onlara kol kanat ger" anlamında bir istiaredir.[724] Âyet, latif bir üslupla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yumuşaklık ve tevazuyu emretmektedir.[725] Zira O, bir babanın kendi evladıyla alakadar olması misali, bütün ümmetiyle alakadardır. Kur'ân Hz. Peygamber'in bu yönünü şöyle anlatır:

"Andolsun ki içinizden bir elçi size geldi, gayet izzetli. Sizi inciten şeyler O'nu ağır gelir. Size son derece düşkündür. Mü'minlere çok şefkatli, çok merhametlidir." (Tevbe, 128)

Şu âyet de, benzeri bir ifadeyle evladın anne-babaya muamele tarzlarını bildirir:

"...Onların her ikisine (anne-babana) şefkat kanatlarını ger..!" (İsrâ, 17/24)

Nasıl ki kuş terbiye için yavrusunu bağrına basmak istediğinde ona kanatlarını gerer, onun gibi evladın da anne-babaya öyle yumuşak muamele etmeleri emredilmiştir.[726]

---

[723] Yazır, VII, 5228-5229
[724] Sabunî, II, 117
[725] Râzî, XIX, 211
[726] Râzî, XX, 191

2. İLAHİ YASAKLARDA TEŞBİH VE TEMSİL

a. Allah ve Resûlünün Önüne Geçmek

"Ey iman edenler! Allah'ın ve Resûlünün önüne geçmeyin!" (Hucurat, 49/1)

Âyette kitap ve sünnet esas alınmadan, herhangi bir mesele hakkında öne atılmaktan nehiy vardır. Öne geçme ve geçirme anlamına gelebilecek her türlü davranış yasaklanmıştır.[727] Bu mana, temsili bir istiareyle ifade edilmiştir. Şöyle ki: Bir maslahat olmaksızın, yürüme esnasında hizmetçinin efendinin önüne geçmesi nasıl uygun değilse, Allah ve Resûlünün hükmünün önüne geçmek de öyle uygun değildir.[728]

Allah ve Resûlü bir mesele hakkında hüküm beyan etmişlerse, mü'minlere düşen "işittik, itaat ettik" demeleridir.[729] Ortada âyet veya hadis varken o mesele hakkında mü'minlerin "bence" deme hakları yoktur. "Bence" denilecek yerler, âyet ve hadisin ya hüküm beyan etmedikleri veya beyan edilen hükmün yoruma açık olduğu durumlardır. "Bence" diyebilecek şahıslar ise, sahalarında uzman, dini iyi bilen seçkin kimselerdir.

b. Kabir Ehlinden Ümidi Kesmek

"Ey iman edenler! Öyle bir kavmi dost tanımayın ki, Allah kendilerine gazap etmiş, kabir ehlinden kâfirlerin ümitsizliğe düştükleri gibi ümitsizliğe düşmüşlerdir." (Mümtehine, 60/13)

Âyet, Allah'ın gazap ettiği kâfirleri dost tanımaktan nehyeder. Âyette geçen "min" harf-i cerri beyaniye veya ibtidaiye olabilir. Her iki durumda da sahih bir mana ifade eder. Şöyle ki:

a. "Min" beyaniye olunca âyet "Kabir ehlinden olan kâfirlerin ümitsizliği gibi..." manasını ifade eder. Çünkü, ölmüş, kabre girmiş olan kâfirler cehennemdeki ebedi mevkilerini görmüş, ahiret nimetlerinden mahrumiyetleri ortaya çıkmış, ne ilerde birşey kazanmak ne de gerideki dirilerden bir imdad almak ihtimali kalmamış olduğundan, her cihetle ümitleri kesilmiş, yeisleri tamamen gerçekleşmiş olur.

---

[727] Duman, M. Zeki, *Kur'ân-ı Kerîm'de Adab-ı Muaşeret*, Tuğra Yay. İst. 1986, s. 47

[728] bkz. Alûsî, XVI, 132; Sabunî, III, 238

[729] bkz. Nur, 51

B. "Min" ibtidaiye olunca ise, âyet kâfirlerin kabir ehlinden ümit kesmiş olmalarını bildirir.[730] Yani, kâfirlerin nazarında ölüm bir son olduğundan, onlar ölmüş olanlardan büsbütün ümitlerini kesmişlerdir.

Her iki manayı âyetin mealinden hissetmek mümkündür.

c. İpliğini Büküp Eğirdikten Sonra Söken Kadın

"Ahitleştiğinizde Allah'ın ahdini yerine getirin ve kuvvetlice ettiğiniz yeminleri bozmayın! Nasıl olur ki, ona Allah'ı kefil kılmıştınız? Şüphe yok ki Allah yaptıklarınızı bilir. İpliğini kat kat kuvvetle büktükten sonra söken kadın gibi olmayın..." (Nahl, 16/91-92)

Âyet-i Kerime, önce yapılan anlaşmalara bağlı kalmayı emretmekte, ardından bir darb-ı meselle bunu te'kid etmektedir. Burada, ahitleşmek ipliğin kuvvetle bükülmesine, ahde riayet etmemek ise bunun sökülmesine benzetilmiştir. Rivayete göre, aklı kıt yaşlı bir kadın gün boyunca ipliğini kuvvetle büker, akşam da bunları tekrar çözermiş. Âyet, bu darb-ı mesele işaretle, verilen sözden dönmenin akıllıca bir iş olmadığını beliğ bir üslupla ifade etmiştir.[731]

Bir de şu ilahi beyana bakalım:

"Yeminlerinizi aranızda hile ve fesada vesile etmeyin ki, sonra sağlam basmışken ayak kayar..." (Nahl, 16/94)

Âyette geçen "ayağın kayması" afiyetten sonra belaya, nimetten sonra mihnete düşen hakkında kullanılan bir meseldir.[732] Türkçede de "falanın ayağı kaydı" şeklinde benzeri bir kullanım vardır. Âyet, yeminini hile ve fesada vesile edenin ayağının kayacağına işaret etmiştir. Böylece makul (akla yönelik) bir mana, hissî bir olayla te'kid edilmiştir.[733]

d. Ölü Eti Yemek

"(Ey iman edenler!) Birbirinizi gıybet etmeyin. Sizden biri ölü kardeşinin etini yemeyi sever mi? Bakın tiksindiniz." (Hucurât, 49/12)

---

730 Zemahşeri, IV, 96; Kurtubi, XVIII, 50; Yazır, VII, 4921-4922
731 bkz. Kurtubi, X, 112; Alûsî, XIV, 221
732 Râzî, XX, 110
733 bkz. Sabunî, II, 145

Âyet gıybetin kötülüğünü en etkili tarzda beyan etmektedir.

Gıybet, hadisin ifadesiyle "Mü'min kardeşinin hoşlanmayacağı şekilde ardından konuşmaktır."[734] Onun gıyabında (yokluğunda) konuşulduğundan "gıybet"denilmiştir. Söylenen şeyler o şahısta varsa bu bir gıybet, şayet yoksa ayrıca bir iftiradır.[735]

Âyet-i Kerime, kişinin ardından yapılan gıybeti, ölü birinin etini yemeye benzetmiş, kurtlu bir cife halinde bulunan o etleri hırs ve iştiha ile seve seve yemek kabilinden bir canavarlık şeklinde tasvir etmiştir. Demek ki, gıybet öyle sefil bir canavarlık ve gıybet eden öyle alçak bir canavar mesabesindedir.[736]

Gıybetin tab'an, aklen, şer'an çirkinliğini anlatan bu âyette hayli tekidler vardır. Mesela,

– Takrir için yapılan istifham.

– Tamim için "sizden biri" denilmesi.

– Muhabbetin son derece kerih bir şeye talikı.

– Gıybetin insan eti yemekle temsili.

– Yenilenin ölü kardeşin eti olması.[737]

Said Nursî, âyetin mu'cizane altı tarzda gıybetten nefret ettirdiğini, zemmi zemmettiğini, gıybetten şiddetle sakındırdığını söyler. Şöyle ki:

1. "İstifham hemzesiyle der: Acaba sual ve cevap mahalli olan aklınız yok mu ki, bu derece çirkin bir şeyi anlamıyor?

2. "Sever mi" lafzıyla der: Acaba, sevmek ve nefret etmek mahalli olan kalbiniz bozulmuş mu ki, en menfur bir işi sever?

3. "Sizden biri" kelimesiyle der: Cemaatten hayatını alan toplum ve medeni hayatınıza ne olmuş ki, böyle hayatınızı zehirleyen bir ameli kabul eder?

4. "Ölü kardeşinin etini yemek" kelamıyla der: İnsaniyetiniz ne olmuş ki, böyle canavarcasına arkadaşınızı diş ile parçalamayı yapıyorsunuz?

5. "Kardeşinin" kelimesiyle der: Hiç rikkat-i cinsiyeniz, hiç sıla-i

---

[734] Müslim, *Birr*, 70; Tirmizi, *Birr*, 23; Darimi, Rikak, 6

[735] a.y

[736] Yazır, VI, 4476

[737] Beydâvî, II, 417-418; Ebussuud, VIII, 122

rahminiz yok mu ki, böyle çok cihetlerle kardeşiniz olan bir mazlumun şahs-ı manevisini insafsızca dişliyorsunuz? Ve hiç aklınız yok mu ki, kendi azanızı kendi dişinizle divane gibi ısırıyorsunuz?

6. "Ölü kardeşinin" kelamıyla der: Vicdanınız nerede? Fıtratınız bozulmuş mu ki, en muhterem bir halde bir kardeşinize karşı etini yemek gibi en müstekreh bir işi yapıyorsunuz?

Demek şu âyetin ifadesiyle ve kelimelerin ayrı ayrı delaletiyle, zem ve gıybet, aklen-kalben-insaniyeten-vicdanen-fıtraten ve milliyeten mezmumdur."[738]

e. Şeytanın Adımları

"Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın! Her kim şeytan adımlarına uyarsa, şüphe yok ki o (şeytan) çirkin ve merdud şeyler emreder..." (Nûr, 24/21)[739]

Âyette şeytan yoluna sülûk, birisini adım adım izlemekle istiare edilmiştir.[740] Şeytan, adım adım hedefine varmaya çalışır. Onun adımlarını izleyenler ona kul ve köle olmaktan kurtulamazlar. Üstteki âyette ve Bakara 169. âyette "o şeytan çirkin ve merdud şeyleri emreder" denilmiştir. "Emreder" ifadesi şeytanın sözüne uyanların ona memur olduklarına bir işarettir.[741]

f. Eli Boyna Asmak

"Elini bağlayıp boynuna asma ve onu büsbütün de açma ki, "melûm-mahsûr" olmayasın!" (İsrâ, 17/29)

Âyet-i kerime cimrilikten ve israftan nehyeder. Bunu temsilî ifadelerle söyleyerek daha etkili bir anlatımda bulunur. Cimri kişi, eli boynuna bağlı kimseye, müsrif ise eli sonuna kadar açık olan kimseye benzetilmiştir.[742] Türkçede kullanılan "eli sıkı" "eli açık" deyimleri de benzeri bir mana ifade eder.

---

[738] Nursî, Mektubat, s. 275-276
[739] bkz. (Bakara, 2/168, 208; En'am, 6/142
[740] Sabunî, II, 338
[741] bkz. Yazır, I, 584
[742] Zemahşeri, II, 447; Sabunî, II, 162

Yedinci Bölüm

GEÇMİŞ KAVİMLERİN KISSALARIYLA İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

GEÇMİŞ KAVİMLERİN KISSALARIYLA İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

Kur'ân-ı Kerîm'in mühim bir bölümü kıssalardan meydana gelir.[743] Bazan -Yusuf ve Nuh sûrelerinde olduğu gibi- sûrenin tamamı tek kıssayı anlatır. Çoğu kere ise, kıssalar dağınık olarak sûrelerde yer alır. Anlatılan kıssalar genelde peygamber kıssalarıdır. Ama bunun yanında Ashab-ı Kehf kıssasında olduğu gibi, peygamberlerin kıssaları dışında da olaylara yer verilir. Bazan ise, zaman-mekan, şahıs veya şahıslar belirtilmeden bir mesel olarak kıssa anlatılır.

"Onların kıssalarında akıl sahipleri için bir ibret vardır."(Yusuf, 12/111) âyetinin hükmünce, bu kıssalar ibret için zikredilmiştir. "Geçmiş zaman, gelecek zamanın tohumlarının mahzeni ve olaylarının aynası olduğu gibi, gelecek dahi geçmişin tarlası ve olaylarının aynasıdır."[744] Geçmiş gelecekte gelecek geçmişte yansımaktadır.

Bu kıssalar, İslâm binasının temelinde yer alan Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabına hem bir teselli, hem bir müjde verdiği gibi, aynı zamanda onlara bir strateji belirlemekte, neler yapabileceklerini anlatmaktadır. Mesela, önceki kavimlerin çektikleri çilelere işaretle, Asr-ı Saadetteki ilk muhataplarını psikolojik olarak sabra, çileye hazırlayan şu âyete bakalım:

"Yoksa siz kendinizden evvel geçenlerin mesel olmuş halleri hiç başınıza

---

743 Kur'ân'daki kıssalar konusu İdris Şengül tarafından doktora tezi olarak takdim edilmiştir. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay. İzmir, 1995

744 Nursî, Sözler, s. 237

gelmeksizin cennete girivereceksiniz mi sandınız? Onlara öyle ezici sıkıntılar, kımıldatmaz zaruretler dokundu ve öyle sarsıldılar ki, hatta peygamber ve yanındaki ehl-i iman "Ne zaman Allah'ın yardımı?" dediler. Dikkat edin, Allah'ın yardımı yakındır!" (Bakara, 2/214)

Âyette onların hallerinden "mesel" olarak bahsedilmesi, onların başlarına gelenlerin adeta gözler önünde dikilip durduğuna işaret eder.

Biz, kıssaların bu cihetlerine sadece bir işaretten sonra, asıl konumuz olan teşbih ve temsil yönüne geçmek istiyoruz. Şöyle ki:

1. İYİLERE MÜKAFAT

"İşte Biz muhsinlere böyle karşılık veririz." (Saffat, 37/80)

Bu âyet, Saffat sûresinde Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Harun ve Hz. İlyas'ın kıssalarından sonra beş defa tekrar edilir.[745] Bu ifade, müşriklere karşı mücadele eden Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabına ve bütün ehl-i imana hem bir teselli, hem bir müjde vermektedir. Yani, ehl-i hak sonunda ehl-i küfre galip gelecektir. Bu, Cenab-ı Hakk'ın devam ede gelen bir adeti, bir kanunudur.

2. KÖTÜLERE CEZA

"Mücrim bir kavmi işte Biz böyle cezalandırırız." (Ahkâf, 46/25)

Âyet, Hud kavminin helakini anlattıktan sonra bu şekilde umumi bir kanunu ifade eder. Mücrimleri cezalandırmak, Cenab-ı Hakk'ın adaletinin bir gereğidir. Fakat bu dünya imtihan dünyası olduğundan, her cürüm işleyen şahıs veya topluluk hemen cezalandırılmaz. İlahi cezaya istihkak kesbettiklerinde ise, cezadan kurtulamazlar. Firavun ve kavminin helakini anlatan şu âyete bu noktadan bakabiliriz:

"Böylece ne zaman ki Bizi gadaplandırdılar, onlardan mü'minlerin intikamını aldık. Hepsini suda boğuverdik de, onları sonra gelenlere hem bir selef, hem bir mesel yaptık." (Zuhruf, 43/55-56)

---

[745] bkz. Saffat, 80, 105, 110, 121, 131

Helak olan kavimler için Firavun ve etbaı çarpıcı bir örnektir. Âyet, "onları sonra gelenlere hem bir selef, hem bir mesel yaptık" diyerek buna dikkat çeker.

Bu ifadede, müslümanlara her türlü baskı ve zulmü reva gören Mekke müşriklerine ve emsaline "sizin haliniz Firavun'un kavminin hali gibidir" şeklinde bir mesaj vardır.[746]

– *"Görmedin mi Rabbin nasıl yaptı Ad'a, İrem'e, beldeler içinde daha önce misli yaratılmamış Zatü'l-imad'a, vadilerde kayaları yontan Semud'a ve kazıklar sahibi Fir'avna. Onlar o memleketlerde azgınlık etmişler, oralarda fesadı çoğaltmışlardı. Onun için Rabbin de üzerlerine bir azap kamçısı yağdırıverdi."* (Fecr, 89/6-13)

Âyette geçen "azap kamçısı yağdırıverdi" ifadesinde onların başlarına getirilen şiddetli azap, cezalandırılan kişiye vurulan ve onun cesedini dağlayan kamçıya benzetilmiştir.[747] Âyetteki "yağdırıverdi" ifadesi ise, bu azabın sağanak halindeki yağmur misali ardarda geldiğini ve kaçmakla kurtulanacak türden olmadığını hayale getirmektedir.

– *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı, ta ki kendilerinden öncekilerin akibetine baksınlar? Allah onları helak etti. Kafirlere de onun (o akibetin) emsali vardır."* (Muhammed, 47/10)

Şu âyetleri de benzeri bir mesaj olarak yorumlayabiliriz:

– *O inkar edenler kendilerine ansızın o saat veya akim bir günün azabı gelinceye kadar ondan bir kuşku içinde kalır giderler."* (Hacc, 22/55)

Âyette "akim bir günün azabı" ile onların bu dünyadan gidecekleri gün nazara verilmiştir. "Akim" kelimesi "çocuğu olmayan" demektir. O güne "akim" denilmesi ise, artık onlar için günler bittiği içindir.[748] Bu âyette günler gecelerin çocuğu menzilesinde gösterilmiş, gelecek o gün ise, istiare yoluyla diğer günler arasında "akim" kılınmıştır.[749] Yani, her gece yeni bir güne gebedir. Ama, geleceği bildirilen o son gün kısırdır, yeni bir gün tevlid etmeyecektir.

---

746 bkz. Zemahşeri, III, 493; Beydâvî, II, 375; Ebussuud, VIII, 50-51; Alûsî, XXV, 92

747 Sabunî, III, 559

748 bkz. Kurtubi, XII, 58; Ebussuud, VI, 115

749 Sabunî, II, 297

– *"Onlardan evvelkiler hileler kurmuşlardı. Allah da kurdukları binaya temellerinden geldi de, tavan tepelerinden üzerlerine çöktü. Azap kendilerine farkına varmıyacakları cihetten geldi."* (Nahl, 16/26)

Âyet, temsilî bir anlatımla, İslâm öncesi kavimlerde ehl-i imana tuzaklar hazırlayanların, o tuzaklara kendilerinin düştüğünü, hilelerinin boşa gittiğini anlatmakta.[750] Öyle ki, tahassun ve istila için yaptıkları, kendi helak ve yokoluşlarına sebep oldu.[751] Başkaları düşsün diye kazdıkları kuyuya kendileri düştüler.[752]

Âyette "tavan tepelerinden üzerlerine düştü" denilmesi de dikkat çekmektedir. Çünkü, tavan elbette üzerlerinden çökecektir. Âyetteki bu kayıt şöyle açıklanmıştır: Bu, ya te'kid için, ya da onların da tavan altında kaldığını beyan içindir. Çünkü bazan olur tavan çöker, fakat altta kimse olmaz.[753]

– *"Şimdi onlar hemen Bizim azabımızı mı istiyorlar? (Azabımız) onların sahasına indiği zaman, ne fenadır o uyarılanların sabahı!"*(Saffat, 37/176-177)

Âyet, bir sabah baskını temsiliyle, İlahi azaba düçar olanların perişan halini tasvir eder.[754] Sabah düşmanın ani hücumuyla tatlı uykularından uyanan insanlar ne derece fena bir durumda ise; ansızın bir deprem, bir sel baskını, gökten taş yağması gibi semavi bir afetle karşı karşıya kalanların da durumu öyledir.

– *"Siz aşırı bir kavim olduğunuz için, şimdi sizden o öğütü bertaraf mı edeceğiz? Halbuki, evvelkiler içinde Biz nice peygamberler gönderdik. Gelen her peygamberle eğleniyorlardı. Ama Biz onlardan daha kuvvetli toplumları helak ettik. Öncekilerin meseli geçti."* (Zuhruf, 43/5-8)

Âyetin ilk muhatabı inatçı Mekke müşrikleridir. Cenab-ı Hak, onlardan önce dini yalanlayan, peygamberle alay eden nice kavimleri helak etmiştir. Bu helak edilenler içinde Mekke müşriklerinden daha çetin, daha zorba olanlar da vardır. Dolayısıyla, tarihte semavi bir azapla helak edilen

---

[750] Zemahşeri, II, 406- 407; Râzî, XX, 20; Kurtubi, X, 65; Beydâvî, I, 542

[751] Alûsî, XIV, 125; Sabunî, II, 124

[752] Zemahşeri,II, 406-407; Sabunî, II, 124

[753] Râzî, XX, 20

[754] Zemahşeri, III, 357; Ebussuud, VII, 211; Alûsî, XXIII, 157

kavimler, aslında birer mesel olarak sonraki kavimlere ders verirler. O kavimler sessiz bir feryatla kabirlerinden adeta şöyle haykırırlar: "Sakın bizim gibi yapmayınız. Bizler, peygambere kulak vermek, O'ndan istifade etmek yerine onunla istihza ettik, helakine çalıştık. Ama sonunda biz perişan olduk. Dünyamızı da harap ettik, ahiretimizi de... Bize bakın, ibret alın. Sakın siz bizim gibi yapmayın!"

Cenab-ı Hak, Hud sûresinde sırasıyla Nuh'un kavmi, Ad-Semud-Lut ve Şuayb'ın (aleyhimusselâm) kavimleriyle Firavun ve kavminin helakini anlattıktan sonra[755] şöyle bildirir:

"İşte bu, beldelerin mühim haberlerinden. Sana onu kıssa olarak naklediyoruz. Onlardan (o beldelerden-medeniyetlerden) duran da var, biçilen de." (Hud, 11/100)

Âyetin son kısmındaki "onlardan duran da var, biçilen de" ifadesinde bir teşbih vardır. Bu beldeler ve medeniyetler ekine benzetilmiş. Bir kısmı gövdesi üzerinde durmakta, bir kısmı ise ekin gibi biçilmiş vaziyettedir.[756]

Şu âyet de, benzeri bir üslupla dikkatleri helak olan kavimlere çevirir:

"Biz nice zalim beldeyi kırdık geçirdik. Arkasından başka kavimler var ettik. Azabımızı hissettikleri vakit hemen oradan mahmuzluyorlar (kaçıyorlar)dı. "Yok dedik, deprenmeyin. Dönün o içinde şımartıldığınız şeylere ve meskenlerinize ki, sorguya çekileceksiniz." Dediler "Vay bizlere! Bizler cidden zalimler idik.." Artık bütün davaları bu oldu, kaldı. Nihayet onları öyle yaptık ki, biçildiler söndüler." (Enbiyâ, 21/11-15)

Âyette, köklerinin kesilmesi biçilmiş ekin misaliyle,[757] hayatlarının sona ermesi ise ateşin sönmesi misaliyle ifade edilmiştir.[758]

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemindeki ibretli olayları da mesel olarak nazara verir. Mesela, Beni Nadir yahudileri Hz. Peygamber'e hıyanet ederler. Onların da cezalarını çekeceği âyette şöyle bildirilir:

---

755 bkz. Hud, 11/25-99

756 Zemahşeri, II, 291; Ebussuud, IV, 239; Sabunî, II, 38

757 Zemahşeri, II, 565; Râzî, XXII, 147

758 Kurtubi, XI, 183; Sabunî, II, 259

"Yakında önlerinden geçenler gibi ki, onlar yaptıklarının vebalini tattılar. Ayrıca onlara elim bir azap var." (Haşr, 59/15)

Yani, daha öncesinde müslümanlara eza ve cefa veren Mekke müşrikleri, Beni Kaynuka yahudileri belalarını buldukları gibi, Beni Nadir de ettiği hıyanetin cezasını çekecektir.[759] Nitekim çekmişlerdir de. Bunların kaleleri kuşatılır, altı gün süren muhasaradan sonra teslim olurlar. Hepsi sürgüne gönderilir. Develerinin götürebileceği kadar mallarından almalarına izin verilir. Kimi Şam tarafına, kimi Hayber tarafına gider.[760]

Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş kavimler içinde özellikle Ad ve Semud kavimlerine çokça dikkat çeker. Cenab-ı Hakk Peygamberine şu talimatı verir:

"Eğer yine yüz çevirirlerse de ki: Size Ad ve Semud saikası gibi bir saikayı haber veriyorum." (Fussilet, 41/13)

Âyette geçen "saika", yıldırım gibi bir çarpışta helak edecek şiddetli bir azabı ifade eder.

Şimdi, konumuzu ilgililendiren yönüyle onların başlarına inen saikalara bakalım:

a. Ad Kavmi

Kur'ân-ı Kerîm, helak edilen kavimlerin feci akibetlerini hafızalarda iz bırakacak teşbihlerle anlatır. Bunlar içinde en fazla dikkat çeken âyetler Ad kavmi ile ilgilidir. Şöyle ki:

"Ad kavmi (Allah'ın âyetlerini) yalanladı. Nasıl oldu azabım ve tehditlerim! Çünkü müstemir, uğursuz mu uğursuz bir günde üzerlerine insanları kökünden devrilen hurma kütükleri gibi çekip alan soğuk bir rüzgar (sarsar) saldık." (Kamer, 54/18-20)

Ad, iri bedenli bir kavim oldukları için başları kopup kopup devrildikçe, bu teşbihe masadak olmaktaydı.[761] Veya, hurma kütükleri gibi büyük cüsseler halinde ölü olarak yere düşüyorlardı.[762]

---

[759] Ebussuud, VIII, 231; Alûsî, XXVIII, 58
[760] İbn Kesir, VIII, 81-84
[761] Yazır, VII, 4643. Ayrıca bkz. Ebussuud, VIII, 171
[762] Zemahşeri, IV, 39

Rivayetlere göre, Ad kavmi bu şiddetli rüzgardan kurtulmak için çukurlara girmişler, bir kısmı birbirlerine tutunmuşlar, fakat kurtulamamışlardı.[763]

Bir başka âyette, Ad kavmine gönderilen şiddetli rüzgar (sarsar) "rih-i akim" olarak ifade edilir:

"Ad kavminde de (sizin için bir ibret vardır.) Üzerlerine o kökler kesen "rih-ı akim"i salıvermiştik. Vardığı herşeyi "ramim" gibi yapıyordu." (Zâriyât, 51/41-42)

Bu şiddetli rüzgarın "akim" ile tavsifinde kısır kadına benzetme söz konusudur. Nasıl ki, kısır kadının nesli kesiktir. Onun gibi, bu rüzgar da onların neslini kesen köklerini kurutan bir rüzgardır.[764] Veya bu rüzgar bir hayır getirmedi, onlara bir faydası olmadı. Mesela ne yağmur yağdırdı, ne ağaçları aşıladı.[765] Bilakis onlara felaket getirdi.

Normal şartlarda rüzgar bulutları sevkeder, bitki ve ağaçları aşılar, hayatın hararetini serinletir. Lakin Ad kavmine gönderilen rüzgar bunları yapmıyor. O, bütün bunlardan farklı bir şey. Her türlü hayra son veren bir rüzgar.[766]

Âyette, bu rüzgarın onları "ramim" haline getirdiği ifade edilmiştir. Bunu, "çürümüş kemikler gibi un-ufak etti" şeklinde anlayabiliriz.

Şu âyet de Ad kavminin helak tablosunu çizer:

"Ad kavmine gelince, azgın bir sarsar rüzgarı ile helak edildi. Allah, yedi gece sekiz gün ardarda onu üzerlerine musallat etti. Artık o müddet zarfında, o kavmi yıkılıp kalmışlar, içleri kof hurma kütükleri haline gelmişler görürsün. Şimdi artık onlardan geriye birşey görebilir misin?" (Hakka, 69/6-8)

Bir önceki âyette rüzgar "akim" şeklinde nitelendirilmişti. Burada ise, aynı rüzgar "âtıye" (azgın) olarak tavsif edilmekte. Yani, her taraftan esen, deli dolu bir rüzgar. Önüne geleni kırıp geçiriyor, "bu kadar yeter" deyip tatmin olmuyor.

---

[763] Zemahşeri, IV, 39; Beydâvî, II, 447

[764] Alûsî, XXVII, 15-16; Sabunî, III, 260

[765] Ebussuud, VIII, 142

[766] Amir, s. 252

Bu âyette, Kamer 20. âyette olduğu gibi Ad kavmi yine hurma kütüklerine benzetiliyor. Fakat orada kökünden devrilen hurmaya teşbih edilirken burada "hâviye", yani içi boş şeklinde nitelendiriliyor. Bu ifadede, bedenlerindeki ruhlarının çıktığına bir işaret sezmek mümkündür.[767] Yani, "içi boş hurma kütükleri misali, ruhsuz birer ceset olarak yere yığılıp kaldılar."

Bir başka âyette ise, bu azgın kavmin akibeti şöyle bildirilir:

"Derken onları bir sayha bihakkın yakalayıverdi de, Biz onları bir sel süprüntüsü yapıverdik."[768]

Bu âyette, helak edilen bu kavim sel artıklarına benzetilmiştir.[769]

b. Semud Kavmi

Ad kavminin zikredildiği âyetlerin peşinde genelde Semud kavminden de bahis vardır.[770] Cenab-ı Hak, bu kavmin akibetini şöyle tavsif eder:

"Biz üzerlerine tek bir sayha salıverdik. Ağıl çırpısı gibi kırılıp döküle kaldılar." (Kamer, 54/31)

Mealde "ağıl çırpısı" olarak ifade edilen "heşim-i muhtazar", şu şekillerde yorumlanmıştır:

– Çoban ağılının etrafına harim olmak için çekilen çalı-çırpının, dökülüp çiğnenerek çürüyen kırıntıları haline geldiler.[771]

– Veya, çobanın ağılında yaktığı çalı-çırpının yanık kırıntıları gibi kırıla kaldılar.[772]

– Veyahud bu ifade cehennemdeki akibetlerini beyan etmektedir. Yani, yakılacak odun parçaları haline geldiler. Çünkü çalı-çırpı, bina yapılmaya müsait olmadığından ancak yakılır.[773]

---

767 Kurtubi, XVIII, 170

768 Mü'minun 41. Gerçi bu kavmin Ad olduğuna dair âyette bir açıklık yoktur. Fakat ekser müfessirler öyle yorumlamışlardır. Semud kavmi olduğunu söyleyenler de vardır. bkz. Beydâvî, II, 103; İbn Kesir, V, 467; Ebussuud, VI, 132; Yazır, V, 3452

769 Zemahşeri, III, 32; Kurtubi, XII, 84; Ebussuud, VI, 135; Sabunî, II, 311

770 Mesela bkz. A'raf 65, 73; Tevbe, 70; Hud, 50, 61; İbrahim, 9; Hacc, 42...

771 Beydâvî, II, 448

772 Yazır, VII, 4649

773 Râzî, XXIX, 56

c. Ashab-ı Fil

Bu konuda son olarak "Ashab-ı Fil"in başlarına gelen felaketin tasvirini nazara vermek istiyoruz:

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğumuna yakın günlerde Ebrehe isimli Yemen hükümdarı, San'a'da Ka'be'ye alternatif olsun diye büyük bir kilise yaptırır. Daha sonra, Kabe'yi yıkmak niyetiyle ordusuyla yola koyulur. Ordunun önünde filler olduğundan bunlara "Ashab-ı Fil" denilmiştir. Mekke'ye hücuma hazırlanan bu orduya, gaga ve ayaklarında küçük taşlar taşıyan bir kuş sürüsü musallat edilir. Bu taşlar, kime isabet etse, onu perişan etmektedir.[774] Böylece, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve müslümanların kıblesi olan Ka'be, Cenab-ı Hakk'ın hıfz ve inayetiyle korunmuş olur.

Kur'ân, bu olayı müstakil bir sûre ile anlatır:

"Görmedin mi Rabbin nasıl etti Ashab-ı Fil'e? Onların tuzağını boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine sürü sürü kuşlar (ebabil) saldı. Bunlar onlara siccilden taşlar atıyorlardı. Sonunda onları yenik bir ekine çevirdi." (Fil, 105/1-5)

"Yenik ekin" benzetmesi, değişik şekillerde yorumlanmıştır. Mesela,

– Hayvanların yediği ekin yaprağı haline getirdi. Yani, mafsalları birbirinden ayrıldı, vücutları parça parça oldu.

– Habbesi çıkmış, sadece kabuğu kalmış ekin haline geldiler. Ruhları çıktı, geriye sırf cesetleri kaldı.[775]

– Hayvanların girip yediği, hurdahaş edip çiğnediği, berbat ettiği taze ekin gibi yaptı. (Bu yorumda, kırılıp serilişlerini tasvir vardır.)[776]

Âyette geçen "me'kul" kelimesiyle aynı kökten gelen "ükal", kurt yemiş, böcek yeniği olmuş ekin yaprağı demektir. Böyle ekin evin tutmayacağı gibi, çoğu kere yenik yapraklar delik deşik olduğundan, ashab-ı filin maksatlarına ermeden bedenlerinin delik deşik olması manzarası, böyle yenik ekin yapraklarına benzetilmiştir.[777]

---

[774] Beydâvî, II, 623
[775] Kurtubi, XX, 136
[776] Yazır, IX, 6108-6109
[777] a.y

3. GEÇMİŞ KAVİMLERLE İLGİLİ DÖRT MESEL

Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş kavimlerin başlarına gelen semavi azaplardan bütün muhataplarına dersler verdiği gibi, bazı mesellerle de onlara ilahi mesajlar sunar. Biz burada bunlara kısaca temas etmek istiyoruz:

a. Emin Belde

"Allah bir şehri mesel yaptı ki, emniyet ve asayiş içinde idi. Her yerden rızkı ona bol bol geliyordu. Derken Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Allah da onların bu yaptıklarına karşılık açlık ve korku libasını ona tattırdı." (Nahl, 16/112)

Allah bir kavme nimette bulunmuş, fakat nimet onları şımartmış, nankörlük yapmışlar, yüz çevirmişler. Allah da onlara cezalarını vermiş, onları açlık ve korkuya mübtela kılmış.[778]

Pekçok müfessir, bu şehrin "Mekke" olduğunu söyler. Fakat Râzî'nin de dediği gibi, Mekke için verilen meselin Mekke'den başka bir şehir olması gerekir. Bununla beraber, darb-ı meselde bulunulan şeyin illa mevcut olması da gerekmez. Farazi ve hayali de olması mümkündür.[779]

Âyet, ilk muhatapları nazara alındığında Mekke ahalisine ibretli mesajlar verir. Aynı mesajlar, kıyas yoluyla emsali için de söz konusudur. Bu meselle şöyle denilmiştir:

"Ey ehl-i Mekke! Emniyet ve asayiş içinde yaşamak, bol rızka mazhar olmak gibi büyük nimetler içindesiniz. Bu nimetlerin kıymetini bilin, Allah'a şükredin. Yoksa nankörlük ederseniz nimetler elinizden gider. Emniyet yerine korku, bolluk yerine kıtlık gelir. Nitekim sizden önce de aynı durumda bir şehir vardı. Fakat nankörlük ettiler, cezalarını çektiler!"

Âyette, "Allah da onların bu yaptıklarına karşılık açlık ve korku libasını ona tattırdı." denilmesinde istiare vardır. Bununla açlık ve korkunun bir elbise gibi onları kuşattığı tasvir edilmiştir.[780]

---

778 Zemahşeri, II, 431; Ebussuud, V, 145
779 Râzî, XX, 127
780 Zemahşeri, II, 431; Alûsî, XIV, 243

Malumdur ki, elbise bütün bedeni örter. Açlık ve korku da şiddetli olunca bütün bedene hakim olur. Keza, elbise cisme yapışıktır, ondan ayrılmaz. Bunların korku ve açlığı da kendilerinden ayrılmaz bir parça haline gelmiştir.[781] Ayrıca şunu da söylemek mümkündür: Birisine bakınca onun elbisesini görürüz. Bunlar bu ilahi cezanın sonunda o hale gelmişlerdir ki, kendilerine bakıldığında sanki sadece açlık ve korku görülmektedir.

b. Bağ Sahipleri

"Biz onları, o ashab-ı cenneti (bağ sahiplerini) denediğimiz gibi denedik. Onlar sabah olunca (o bağın mahsullerini) devşireceklerine yemin etmişlerdi. İstisna da yapmıyorlardı. (İnşaallah demiyorlardı.) Derken onlar uykuda iken Rabbinden bir dolaşan ona dolaşıvermişti de, o bahçe kapkara kesildi. Derken sabaha yakın birbirlerine seslendiler: "Haydi devşirecekseniz ürününüzü toplamaya erkenden koşun!" dediler. Hemen fırladılar. Aralarında fısıldaşıyorlar, "sakın bugün bağınıza bir yoksul sokulmasın" diyorlardı. Zanlarınca mahrum etmeye güçleri yeterek erkenden gittiler. Bağı gördüklerinde "Biz, dediler, herhalde yanlış gelmişiz. Hayır, hayır, mahrum edilmişiz." En mu'tedilleri "Demedim mi size, tesbih etseydiniz." dedi. "Sübhansın ya Rabbena" dediler. "Bizler doğrusu zalimlermişiz." Sonra birbirlerini kınamaya başladılar. "Yazıklar olsun bizlere, bizler doğrusu azgınlarmışız. Ola ki Rabbimiz bize onun yerine daha iyisini verir. Biz bütün rağbetimizi Rabbimize çeviriyoruz." İşte böyledir azap ve elbette ahiret azabı daha büyüktür, şayet bilselerdi." (Kalem, 68/17-33)

Rivayete göre, kıssada anlatılan bağın sahibi salih bir zat idi. Mahsul zamanı fakirleri çağırır, bolca verirdi. Bu zat ölünce oğulları "babamız gibi yaparsak geçimimiz zor olur" diye düşündüler. Mahsul toplama zamanı gelince, fakirlere duyurmadan bir sabah gizlice toplamaya karar verdiler. Fakat bağa gittiklerinde o gece bağın semavi bir afetle simsiyah kesildiğini gördüler.[782]

Bu kıssanın sonunda "işte böyledir azap ve elbette ahiret azabı daha büyüktür" denilmesi, nazarları birden dünyevî cezadan uhrevî cezaya

---

781 Ebû Zehra, s. 260

782 Zemahşeri, IV, 143-144; Beydâvî, II, 515

çevirmektedir. Bu kıssada görüldüğü gibi, dünyada da azap vardır. Semavi afetler, haddini aşanlara her devirde haddini bildirmektedir. Dünya ahiretin tarlası olması ve dünyadakilerin ahirettekilere bir nümune teşkil etmesi noktalarından, diğer âlemdeki büyük azabın da nümunesi şu dünyada vardır. Bu azap, ehl-i küfre zecr tokadı olarak inerken, ehl-i imana şefkat tokadı şeklinde tecelli etmekte, onları intibaha, gafletten uyanışa sevketmektedir. Nitekim, anlatılan bu kıssanın kahramanları ehl-i küfür değildir, belki ehl-i gaflettir. Böyle bir cezayla karşılaşınca hemen kendilerine gelmişler "Sübhansın ya Rabbena! Bizler doğrusu zalimlermişiz... Yazıklar olsun bizlere, bizler doğrusu azgınlarmışız. Ola ki Rabbimiz bize onun yerine daha iyisini verir. Biz bütün rağbetimizi Rabbimize çeviriyoruz." demişlerdir.

Rivayete göre, bunlar ihlaslarına binaen kurtulurlar. Kıssanın başında bunlara "ashab-ı cennet" denilmesinin sebebi de bu hüsn-ü hatimeleri olsa gerektir.[783]

Hamdi Yazır, âyetin sonuç kısmını şöyle yorumlar:

"İşte böyledir azap." Bilenleri, bilmek-anlamak kabiliyetinde olanları böyle dünyada uyandırır, yola getirir, hakka teslim ettirir. Daha büyük tehlikeden korunmasına ve daha büyük hayra ermesine sebep olur. Allahu Teala'nın bela vermesinin, acı azap ile cezalandırmasının hikmeti de budur. "Ve elbette ahiret azabı daha büyüktür." Mala değil, canadır. Geçici değil, ebedidir. O bir kere başa geldikten sonra intibahın faydası olmaz. İntibah arttıkça şiddeti artar... Ahiret azabı sonsuzdur. O tecrübeye gelmez, artık bütün tecrübeler onda tükenmiş, neticesini vermiş bulunur."[784]

c. Son Bulan Servet

"Onlara iki adamı mesel olarak getir: Birine her türlü üzümden iki bağ vermişiz ve ikisinin de etrafını hurmalarla donatmışız. İkisinin arasına da bir ekinlik yapmışız. Her iki bağ yemişlerini vermiş, hiçbir şey noksan bırakmamış. Ve ayrıca iki bahçenin ortasından bir de nehir akıtmışız. O adamın başka geliri

[783] Yazır, VIII, 5284-5285
[784] a.y.

de var. İşte bu adam arkadaşıyla muhavere ederken dedi: "Ben senden malca daha servetli, toplulukça daha kuvvetliyim."

"Nefsine zulmeder bir halde bağına girdi ve dedi: "Bunun helak olacağını asla zannetmiyorum. Kıyametin kopacağını da zannetmiyorum. Bununla beraber şayet Rabbime döndürülecek olursam, herhalde bundan daha hayırlı bir akibet bulurum."

"Arkadaşı onunla muhavere ederek dedi: "Seni bir topraktan, sonra bir nutfeden yaratan, sonra da seni düzgün bir adam kılığına getirene küfür mü ediyorsun? (O'nu inkar veya nimetlerine nankörlük mü yapıyorsun?) Lakin ben, o Allah Rabbimdir ve ben Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmam. Bağına girdiğinde "Maşaallah La kuvvete illa billah" desen olmaz mıydı? Eğer malca, evlatça beni kendinden az görüyorsan... Ola ki Rabbim bana senin bağından daha hayırlısını verir, seninkinin üzerine de semadan bir afet indiriverir de, yalçın bir toprak oluverir. Yahut bağının suyu çekiliverir de, bir daha onu aramakla bulamazsın."

"Derken bütün serveti istila ediliverdi. Bunun üzerine, ona yaptığı masraflara karşı avuçlarını ovuşturdu kaldı. Bağ ise, çardakları üzere çöküp kalmıştı. "Ah, diyordu, n'olaydım Rabbime hiçbir ortak koşmamış olaydım." Allah'tan başka yardım edecek bir topluluğu da yoktu. Kendi kendini de kurtaramadı. İşte burada velayet, elhak Allah'ındır. O sevapça da daha hayırlı, sonuç bakımından da daha hayırlıdır." (Kehf, 18/32-44)

Âyet, mü'min ve kâfir için bir temsil olarak değerlendirilmiştir.[785] Kafir, malıyla topluluğuyla mağrurdur. Mü'min ise, mütevazı, halim-selimdir. Ehl-i küfür, mal ve kuvvetlerine dayanarak ehl-i imana karşı gururlanmak isterler. Fakat genelde şu dünyada bile bunun cezasını görürler. Güvendikleri mal, dayandıkları kuvvet ellerinden gidiverir. Bunun üzerine şaşkınlıktan ellerini oğuştururlar. Fakat artık yapacak birşey kalmamış, malları bitmiş, kuvvetleri çökmüştür.

Kehf sûresi Mekkî sûrelerden olmak itibariyle,[786] temsildeki iki adamın mağrur Mekke müşrikleriyle, onlarla aynı toplumda yaşayan bir avuç

---

785 Zemahşeri, II, 483; Beydâvî, II, 11; Kurtubi, X, 259

786 Süyuti, I, 30

ehl-i imanı temsil etmesi de mümkündür. Nitekim âyetin sebeb-i nüzulünde bu manayı te'yit eder bir surette, "kâfirler mal ve kuvvetleriyle yoksul müslümanlara karşı iftihar edince bu âyetler nazil oldu" denilmiştir.[787]

d. Ashab-ı Karye

Onlara "ashab-ı karyeyi" (o şehir halkını) temsil getir. Hani o şehre elçiler gelmişti. Onlara iki kişi göndermiştik, bunları yalanladılar. Biz de bir üçüncü ile kuvvet verdik de, varıp "biz size gönderilmiş elçileriz" dediler.

Onlar, "Siz dediler, ancak bizim gibi beşersiniz. Rahman hiçbir şey indirmedi. Siz sırf yalan söylüyorsunuz."

"Rabbimiz bilir, inanın biz dediler gerçek size gönderilmiş elçileriz. Bize düşen ancak açık bir tebliğdir."

"Doğrusu biz sizinle uğursuzluğa uğradık dediler. Eğer vazgeçmezseniz sizi çekinmeden taşlarız ve herhalde bizden size pek acıklı bir azap dokunur."

"Dediler: Sizin uğursuzluğunuz kendinizden. Ya! Nasihat edilirseniz, öyle mi? Doğrusu siz müsrif (aşırı giden) bir kavimsiniz."

"O esnada şehrin aksa'sından (ileri ucundan veya ileri gelenlerinden) bir adam koşarak geldi "Ey kavmim, dedi uyun o elçilere, uyun sizden bir ücret istemeyen o zatlara ki, onlar hidayet üzeredirler. Hem bana ne oldu ki, beni yaratana ibadet etmeyeyim. Ve siz O'na döndürüleceksiniz. Hiç ben O'ndan başka ilahlar mı edinirim? Eğer o Rahman bana bir keder dilerse onların şefaati benden yana hiçbir şeye yaramaz ve beni kurtaramazlar. Şüphesiz ben, o vakit açık bir dalalet içinde olurum. Haberiniz olsun ki, ben Rabbinize iman ettim, gelin beni dinleyin!"

"(Şehit edildi) de, denildi ki: "Haydi gir cennete!" Dedi: No'lurdu kavmim bilselerdi, Rabbimin beni bağışladığını, beni ikrama mazhar kıldığını."

"Arkasından Biz kavminin üzerine semadan bir ordu indirmedik, indirecek de değildik. Ancak bir sayha ile onları helak ettik, derhal sönüverdiler. Yazıklar olsun o kullara ki, kendilerine her gelen rasul ile istihza ediyorlardı. Görmediler mi, kendilerinden evvel ne kadar milletler helak etmişiz. Onlar hiç

---

[787] Râzî, XXI, 124

onlara dönüp gelmiyorlar. Hepsi ancak Bizim huzurumuzda toplanıyorlar." (Yasin, 36/13-32)

Ashab-ı Karye kıssası, Hz. Peygamber'i tanımayan ve müslümanlara her türlü ezayı reva gören Mekke müşriklerine karşı getirilen bir temsildir. Ekser müfessirlere göre, kıssada bahsedilen şehir Antakya, elçiler Hz. İsa'nın iki havarisi, üçüncü elçi Şem'un isimli daha hikmetli hareket eden biridir.[788]

Hamdi Yazır iki elçiyi Hz. Musa ve Hz. İsa, bunların davalarını te'yid ve takviye eden üçüncü elçiyi Hz. Peygamber olarak değerlendirir.[789]

Bu mesel, gerek üzerlerine azap hak olanları uyarmak ve gerek bir öğüt olan Kur'ân'a uyanları müjdelemek sadedinde, peygambere vadedilen inkılapların mühim bir misalini vermektedir. Yani, Hristiyanlığın karşısında müşrik Romalılar nasıl söndüyse, İslâmîyetin karşısında da öyle devletler sukut edecek, *"O'dur ki Resûlünü hidayet rehberi ve hak dinle gönderdi. O'nu her dinin üstüne çıkarmak için. Şahit olarak da Allah yeter!"* (Fetih, 48/28) âyetinin sırrı zahir olacaktır."[790]

[788] Zemahşeri, III, 317; Beydâvî, II, 279; Kurtubi, XV,12
[789] Yazır, VI, 4016
[790] Yazır, VI, 4015

Sekizinci Bölüm

ÂHİRETLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

ÂHİRETLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİL

Dünya ve âhiret birbirine mukabil kavramlardır. Bütün semavi dinlerin bildirdiğine göre, şu dünya hayatını ahiret âlemi takip edecektir. Bu bölümde, kıyametin kopuşu, cennet ve cehennemle ilgili Kur'ân'da geçen teşbih ve temsiller ele alınacaktır.

1. KIYAMETİN KOPUŞU

Kıyamet, büyük bir insan (makro kozmoz) olan alemin ölümüdür. Bir amip, bir fil, bir insan ölümün pençesinden kurtulamadığı gibi, koca dünya dahi kurtulamayacaktır. Kur'ân-ı Kerîm *"Her nefis ölümü tadacaktır."* (Al-i İmran, 3/185)[791] âyetiyle her varlığın bağlı olduğu küllî bir hükmü bildirir.*"(Arz) üzerindekilerin hepsi fanidir."* (Rahman, 55/26) *âyet*i de aynı manayı teyid etmektedir.

Kur'ân'ın yüzlerce âyetinde gayet net ifadelerle anlattığı kıyamet, günümüz ilim çevrelerinin de kabul ettiği bir gerçektir. Artık buralarda "kıyamet kopar mı kopmaz mı?" tartışması değil, "acaba kıyamet nasıl kopar" tartışması yapılmaktadır. En azından güneşin enerjisinin bitmesi, bizim sistemimizdeki hayatı sona erdirecektir. Keza, bir gezegenin veya bir kuyruklu yıldızın yörüngesinden çıkıp arzımıza çarpması kıyametin kopması demek olacaktır.

"Sur'a üflenmiştir de Allah'ın diledikleri dışında göklerde kim var, yerde

[791] bkz. Enbiya, 21/35; Ankebût, 29/57)

kim varsa çarpılıp yıkılmıştır. Sonra ona bir daha üflenmiştir, bu defa hepsi kalkmışlar, bakıyorlardır." (Zümer, 39/68) *âyet*inden anlaşıldığına göre, kıyametin iki safhası olacaktır. Birinci safhada, Allah'ın diledikleri dışındakilerin hayatı bitecek, ikinci safhada ise, bütün ölüler ayağa kalkacaklar, şaşkın şaşkın bakınacaklardır.

Ekser müfessirlere göre sur büyük boru gibi bir şeydir. Hz. İsrafil, Allah'ın emriyle kıyamette bunu kullanacaktır. Bazıları ise sur'u temsilî bir anlatım olarak değerlendirmişlerdir.[792] Yani, nasıl ki koca ordu bir boru sesiyle bir anda eğitimine son verir, istirahata dağılır. Ardından ikinci bir boru sesiyle tekrar bir araya gelir. Onun gibi, kıyametin ilk safhasında göklerde ve yerde hayat-hareket bitecek, ikinci safhada ise, yeni bir âlemde devam edecektir.

Şu âyet, kıyametin bir anda kopacağını bildirir:

"Kıyametin emri, ancak göz kırpmak gibi, yahut daha yakındır." (Nahl, 16/77)

Âyetin üslûbu, Ebussuud'un da dikkat çektiği gibi, icabetteki sür'ati temsil yoluyla ifadedir.[793] Demek ki, gerek kıyametin kopuşu, gerekse ölülerin kabirlerden kalkışı göz kırpmak gibi kısa bir zamanda gerçekleşecektir. Bir merkezden milyarlar lambaları bir anda söndürmek veya bir anda yakmak, Kur'ân'ın bu ifadesine güzel bir misal olabilir.

Kur'ân-ı Kerîm, kıyameti çeşitli şekillerde tasvir ve temsil eder. Bu tarz anlatımda, kıyametin dehşetini, azametini ifade hissedilir. Mesela,

"Ey insanlar! Rabbinizden korkun. Şüphesiz kıyametin zelzelesi (zelzelete's-sâa) çok büyük bir şeydir." (Hacc, 22/1)

Burada kıyametten "zelzele" olarak bahis vardır. Yeryüzünde zaman zaman yaşanan zelzeleler, o en büyük zelzelenin habercisi ve nümunesidir. Bir beldede zelzele olduğunda üstü altına gelir. Binalar yerle bir olur. Kıyametin zelzelesi ise, bir beldenin değil, koca dünyanın zelzelesidir.

---

792 Bkz. Razi, XXIV, 219-220; Yazır, V, 3707
793 Ebussuud, V, 131

Kıyamet esnasında dehşetli, azametli manzaralar yaşanacaktır. Mesela:

"O gün semayı kitapların sayfalarını dürer gibi düreceğiz. Evvel başladığımız gibi, mahlukatı iade edeceğiz." (Enbiya, 21/104)

Âyette, kıyamet bir kitabın sayfalarının dürülmesine, tekrar diriliş ise, ilk yaratılışa benzetilmekte. Türkçe'de kullanılan "işini bitirmek" anlamındaki "defterini dürmek" ifadesi de benzeri bir anlatım bildirir. Demek ki kıyamet geldiğinde kainat kitabının sayfaları birer birer dürülecek. Mesela, sema sayfasında artık güneş olmayacak. Yıldızlar saçılıp dağılacak, dağlar yerlerinden uçacak... Âyetlerin tasviriyle,

"Güneş dürüldüğü, yıldızlar saçıldığı dağlar yürütüldüğü... zaman"(Tekvir, 81/1-3)

Güneşin dürülmesi, bir bohça gibi dürülüp sarılması, ışığının sönmesi anlamında olabileceği gibi, bununla dürülüp atılması gözden kaybolması, kendisinin yok edilmesi anlamı da kastedilebilir.[794]

Yıldızların saçılıp dökülmesi, temsilî bir istiaredir. Dağılan yıldızlar ipi kopmuş mücevherlere benzetilmiştir.[795] İnfitar sûresi ikinci âyet de bu manayı ifade etmektedir.

Dağlar yürütülecek, yerlerinde yeller esecektir. Âyetin benzetmesiyle *"ıhn-i menfuş"* (Karia, 101/5)[796] yani atılmış rengarenk pamuklar halini alacaktır. Çünkü, dağlar renk renktir. Kıyamette havada uçuştuklarında rüzgarın uçurduğu rengarenk pamuklar görünümü kazanacaklardır.[797]

Ayrıca sema *"mühl" gibi olacak.* (Mearic, 70/8) Yani, yağ posası veya kurşun-bakır-gümüş eriyiği gibi bir hal alacaktır.[798] Bir başka açıdan ise *"verdeten ke'd-dihan"*(Rahman, 55/37) haline gelecek, yani gül gibi kırmızı, yağ gibi erimiş ateş halini almış olacaktır.[799]

---

794 Yazır, VIII, 5594-5595
795 Alûsî XXX, 63; Sabunî, III, 529
796 Ayrıca bkz. Mearic, 70/9.
797 Zemahşeri, IV. 157
798 Râzî, XXX, 125; Kurtubi, XVIII, 185
799 Kurtubi, XVII, 113

2. KIYAMETTE İNSANLARIN HALİ

Küçük bir alem olan insan, şu dünyadan ayrılırken hayli zor anlar yaşar. Kur'ân'ın tasviriyle ölüm anı *"bacağın bacağa dolaştığı"* (Kıyame, 75/29) bir andır. Yani, son derece zor, çetin bir zamandır.[800] Kıyamette ise bu zorluk ve şiddet son derece belirgin bir şekilde görülecektir. Göğün, yerin, dağların kıyametteki hallerini teşbihlerle anlatan Kur'ân âyetleri, kıyametteki insanların durumunu da teşbihlerle nazara verir. Şöyle ki:

– *"O gün insanlar "feraş-ı mabsus"(çırpınıp yayılan kelebekler) gibi olacak."* (Karia, 101/4)

Öyle zelil, öyle zaif, öyle perişan halde bulunacaklar.[801]

– *"O gün sen insanları sarhoş görürsün, halbuki sarhoş değillerdir. Lakin Allah'ın azabı şiddetlidir."* (Hacc, 22/2)

Âyette tahkik ve teşbih beraberce zikredilmiştir. Yani, gerçekte sarhoş değillerdir. Fakat o günün dehşetinden sarhoş gibi olacaklardır.[802]

– *"O gün çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirir."* (Müzzemmil, 73/17)

Âyet, dehşetin şiddetini ifade eden bir temsildir.[803] Zira, şiddetli gam ve keder insana galebe ettiğinde onu çökertir, ihtiyarlatır. Hatta bu süreç çok hızlı yaşandığında, bir günde insan ihtiyarlayabilir. Zemahşeri'nin naklettiğine göre, adamın biri rüyasında kıyameti, cenneti, cehennemi görür. Uyandığında, simsiyah saçları bembeyaz olmuştur.[804]

Bir âyette, kıyamet gününden *"abusen qamtarira" (asık çehreli, suratsız kara gün) olarak bahsedilir.* (İnsan,76/10) Bu tarz bahiste o gün insanların çehresinin asılacağı, dehşetten kapkara bir hale geleceği manası vardır.

Şu âyet de, bir cihetle kıyametle alakalıdır:

"O gün onları bırakıvermişizdir, bir kısmı diğerlerinin içinde dalgalanıyorlar..." (Kehf,18/ 99)

---

800 Zemahşeri, IV, 193
801 bkz. Zemahşeri, IV, 279; Beydâvî XXX, 220-221
802 Râzî, XXIII, 4; Sabunî, II, 284
803 Zemahşeri, IV, 178; Râzî, XXX, 184, Beydâvî II, 539; Alûsî, XXIX, 109
804 Zemahşeri, IV, 178

Yani denizin dalgaları gibi çalkalanacak, ins-cin birbirine karışacaktır.[805]

Âyetin evvelinde Ye'cüc ve Me'cüc fitnesine engel olmak için Zülkarneyn'in bir sed yapması anlatılır. Ardından, Allah'ın vadi gelince bu seddin dümdüz olacağı bildirilir.[806] Ye'cüc ve Me'cüc'ün kıyamet alametlerinden olduğundan hareketle,[807] âyetin kıyamet öncesi insanlık âlemindeki büyük dalgalanmalara, çalkantılara işaret ettiğini söylemek mümkündür.[808]

3. YENİDEN DİRİLİŞ

Kur'ân'ın bildirdiği en temel esaslardan biri, öldükten sonra dirilmedir. İnsanlar uyudukları gibi bir gün ölecekler, sabah uyandıkları gibi haşrin sabahında diriltileceklerdir.

Kur'ân-ı Kerîm bu büyük davayı farklı üsluplarla hemen her sayfasında dile getirir.

"Allah! Başka ilah yok, ancak O! O sizi muhakkak kıyamet gününe toplayacak, onda şüphe yok! Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?" (Nisâ, 4/87)

"Allah'ı nasıl inkar edyorsunuz ki, ölü idiniz sizleri diriltti. Sonra sizleri öldürecek, sonra diriltecek. Sonra döndürülüp O'na götürüleceksiniz." (Bakara, 2/28) gibi âyetler akla hitap ile öldükten sonra dirilme davasını ifade ederler. Fakat Kur'ân bu büyük davayı "Allah sizi diriltecek" deyip bırakmaz, teşbih ve temsillerle zihinlere yaklaştırır. Kıyas yoluyla bu büyük meselenin anlaşılmasını sağlar. Mesela:

a. İlk Yaratış Misali

"İlk yaratış Bizi yordu mu ki, onlar yeni bir yaratılıştan şüphe içindeler?" (Kaf, 50/15)

Cenab-ı Hakk'ın eşyayı ve insanları yoktan yaratması, aslında öldük-

---

805 Ebussuud, V, 247
806 bkz. Kehf, 18/92-98
807 Mesela bkz. Müslim, Fiten, 1, 13
808 bkz. Râzî, XXI, 172-173

ten sonra dirilmeye en büyük bir delildir. İlk yaratan ikinci defa niye yaratamasın? Kendi yazdığı şiirin kağıdını yakan bir şair, onu ikinci bir kağıtta niye yazamasın? Herbirini muhtelif yerlerden toplamış olduğu askerleri belli bir nizamla yetiştiren, itaata alıştıran bir kumandan, istirahat emri verdiği ordusunu bir boru sesiyle niye toplayamasın? Kur'ân bunu şöyle bildirir: *"Göğün ve yerin O'nun emriyle durması Allah'ın âyetlerindendir. Sonra sizi bir çağırış çağırdığı vakit, derhal siz arz'dan çıkarsınız."* (Rum, 30/25)

Âyet, emrine itaat edilen bir davetçinin davetine sür'atli icabeti anlatmaktadır. Yani, Cenab-ı Hak'tan "Ey ölüler, çıkın!" emri geldiğinde bütün ölüler ayakta olacaktır.[809]

Âyetin devamı şöyle gelir:

"Göklerde ve yerde kim varsa hepsi O'nundur. Herbiri O'na divan durmakta (itaat etmektedir.) Hem O'dur mahlukatı ilk yaratan, sonra iade edecek olan, ki bu ona daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce mesel (şan) O'nundur. Ve O, Aziz'dir, Hakim'dir." (Rum, 30/26-27)

Âyette, ilk yaratanın onları tekrar iade etmesinin daha kolay olduğu ifade edilmiştir. Şüphesiz bu, Allah'a bakan cihetiyle değildir. Çünkü bütün mümkinat Allah'ın kudretine nisbetle birdir. Fakat âyetin bu üslubu, temsil yoluyla meseleyi akılların idrakine yaklaştırmaktadır. Çünkü insanlara nisbetle bir şeyi yeniden yapmak, ilk defa yapmaya göre daha kolaydır.[810]

İlk yaratılışın ikinci yaratılışa misal olduğu Kur'ân'ın değişik yerlerinde farklı ifadelerle nazara verilmiştir. Mesela:

– *"Biz yarattık sizi, hâlâ tasdik etmiyecek misiniz? Şimdi gördünüz mü o döktüğünüz meniyi? Siz mi yaratıyorsunuz onu, yoksa Biz miyiz yaratan? Biz takdir ettik aranızda ölümü. Kılıklarınızı değiştirmek ve sizi bilemeyeceğiniz bir surette inşa etmek için bizim önümüze geçilmez. Herhalde ilk yaratılışı biliyorsunuz. Öyleyse düşünsenize!"* (Vakıa, 56/57-62)

---

[809] Zemahşeri, III, 219-220; Beydâvî, II, 219; Kurtubi, XIV, 14
[810] Alûsî, XXI, 36

Yani, ilk yaratışa kadir olan, elbette yeniden diriltmeye daha ziyade gücü yeter. Çünkü, madde mevcuttur, eczalar bellidir, model ortadadır.[811]

– *"İnsan zanneder mi başıboş bırakılacak? O meniden dökülen bir nutfe değil miydi? Sonra bir "alaka" oldu. Derken (Allah), biçiminlendirdi, derken tesviye etti de ondan erkek ve dişi olmak üzere çift yaptı. Bunu böyle yapan, ölüleri diriltmeye kadir değil midir?"* (Kıyame, 75/36-40)

Âyet, ilk yaratılışa dikkat çekerek, ölülerin diriltilmesini zihinlere yaklaştırmaktadır. Âyetin sonunda soru şeklinde "Bunu böyle yapan, ölüleri diriltmeye kadir değil midir?" denilmesi, muhtaplarının vicdanını harekete geçirip "evet, elbette kadirdir" dedirtecek bir kuvvettedir.

– *"İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki, apaçık bir hasım kesildi? Yaratılışını unutarak Bize bir mesel getirdi. "Kim diriltir o çürümüş kemikleri?" dedi. De ki: "Onları ilk defa inşa eden diriltir. Ve O, her türlü yaratmayı bilendir."* (Yâsîn, 36/77-79)

Rivayete göre, "kim diriltir o çürümüş kemikleri" diyen Übey b. Halef'tir. Bu kişi, elinde çürük kemikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına varmış, kemiği ufalayıp meydan okurcasına "Kim bunu diriltir?" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Allah onu diriltecek ve seni de ateşine (cehenneme) koyacak!" diye cevap vermiş, bu vesile ile haşirden bahseden bu âyetler ve devamı nazil olmuştur.[812]

b. Bahar Misali

"Allah'ın rahmet eserlerine bak, ölümünden sonra arzı nasıl diriltiyor? Bunu böyle yapan elbette ölüleri de diriltir. O, herşeye kadirdir." (Rum, 30/50)

Öldükten sanra dirilmenin en kolay anlaşılır misallerinden biri, şüphesiz ölü arza baharda yeniden hayat verilmesidir. Senenin sonbaharında rengi sararıp ölen ve üzerine ölümün beyaz kefeni çekilen yüzbinlerce tür canlı, İlahi rahmetin eserlerinden olan bahar yağmurlarıyla yeniden hayat

---

[811] Alûsî, XXVII, 148

[812] Zemahşeri, III, 331; Beydâvî, II, 287; Kurtubi, XV, 39-40

bulurlar, öldükten sonra dirilmeye misal olurlar. Adeta her sonbahar bir kıyamet, her bahar bir haşirdir.

Ölü arzın ihyasının haşre misal olması, Kur'ân'ın değişik yerlerinde nazara verilmektedir. Mesela,

– *"O'nun âyetlerinden biri de şudur: Sen arzı boynu bükük, huşu' içinde görürsün. Derken üzerine suyu indirdiğimizde deprenir ve kabarır. Şüphe yok ki, onu dirilten, elbette ölüleri diriltıcidir. Gerçekten O, herşeye kadirdir."* (Fussilet, 41/39)

Mealde "boynu bükük" olarak ifade edilen ibare, âyette "hâşia" şeklinde geçer. Huşu'dan gelen bu kelime, şöyle bir manayı hatıra getirmektedir: Arz, kuraklıktan dolayı boynu bükük bir zelil misali perişan bir hale düşmüştür. Arzın bu durumu, zillete düşmüş bir kimsenin boynu bükük halini andırmaktadır.[813] Bu teşbih aynı zamanda, secde etmek istemeyen mütekebbirlerin, sonunda yerin altına girip zelil olacaklarına da işaret eder.[814]

Âyetin üslubundan bunu da tahayyül etmek mümkündür: Arz, boynu bükük, yarı uykuda bir insan gibi. Böyle birinin yüzüne su serpildiğinde nasıl irkilip kendine geliyorsa, ölüm uykusunda olanlar da ilahi rahmet eseri olarak uykularından öyle uyanacaklar, kendilerine gelecekler.

Şu âyet de üstteki âyete yakın ifadelerle aynı meseleyi bildirir:

– *"Arzı hâmide (kurumuş, ölü bir halde) görürsün. Biz ona su'yu indirdiğimizde deprenir, kabarır da her güzel çiftten bitkiler bitirir."* (Hacc, 22/5)

Burada arz hareketsiz uyku halinde birine benzetilmiştir. Yağmurun yağmasıyla hareketlenmekte, canlanmakta, harekete geçmektedir.[815]

Bir önceki âyette arz'dan "hâşia", burada ise "hâmide" olarak bahsedilmesini Seyyid Kutub şöyle değerlendirir: Hacc sûresindeki âyette ba's, ihya ve ihrac ön plandadır. Oraya uygun ifade "hâmide"dir. Fussilet sûresindeki âyetin siyak ve sibakında ön planda olan ise ibadet, huşu ve secdedir. Bundan dolayı "hâşia" burada daha uygundur.[816]

---

[813] Zemahşeri, III, 454; Beydâvî, II, 354; Râzî, XXVII, 130

[814] Yazır, VI, 4209

[815] Sabunî, II, 285

[816] Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, V, 3125

– *"O Allah ki, semadan belli bir miktarla su indirmekte. Bununla ölü bir beldeye hayat neşretmekteyiz. İşte siz de öyle çıkarılacaksınız."* (Zuhruf, 43/11)

Âyet, ölülerin kabirlerden çıkarılışını, bereketli yağmurlarla bir beldenin diriltilmesine benzetmektedir.

Hamdi Yazır, âyetin ince bir manasına da şöyle dikkat çeker: "Bir ruh olan Kur'ân'la siz de yepyeni bir hayata çıkarılacaksınız."[817]

– *"O Allah ki, rahmetinin önünde rüzgarları müjdeleyici yollar. Nihayet bunlar o ağır ağır bulutları hafif birşey gibi kaldırıp yüklendiklerinde, bakarsın Biz onları ölmüş bir memlekete sevketmişizdir. Derken ona su indirmişizdir de, orada her türlüsüden ürünler çıkarmışızdır. İşte ölüleri böyle çıkaracağız. Gerektir ki, düşünüp ibret alırsınız."* (A'raf, 7/57)

Âyet, ölü arzın yeniden hayat buluşu olayından hareketle ölülerin yeniden diriltilmesini anlatmaktadır. Bursevi, âyetin işarî bir manasını şöyle ifade eder:

Âyette bildirilen ölü belde, sudur kabirlerindeki ölü kalplere işarettir. İnayet rüzgarları rahmet bulutlarını yüklenir. Muhabbet ab-ı hayatını bu ölü kalplere indirir. Bu su ile, o ölü kalplerden müşahede, mükaşefe ve her türlü kemâlât meyvelerini çıkarır.[818]

Bu konuda son olarak şu âyete dikkat çekmek istiyoruz:

– *"Semadan mübarek bir su indirdik. Onunla kullara rızık olarak bağlar-bahçeler, biçilecek daneler, tomurcukları birbiri üzerine dizilmiş, göğe doğru uzayan hurma ağaçları bitirmekteyiz. Ve onunla ölü bir beldeye hayat vermekteyiz. İşte huruc (kabirlerden çıkış) da böyledir."* (Kâf, 50/9-11)

Hamdi Yazır, âyetin ölülerin diriltilmesine delaletini zikrettikten sonra şöyle der: "Biz bununla, ölmüş bir kavimden Hakk'ın feyziyle İslâm'ın zuhur etmesi ve yeni bir hayat ile diğerlerine karşı huruc ve galebesi manasına da bir işaret anlarız."[819]

---

[817] Yazır, VI, 4267
[818] Bursevi, III, 180
[819] Yazır, VI, 4500

c. Konuşmak Misali

"Arzda yakin sahipleri için nice âyetler vardır, nefislerinizde de. Hala görmeyecek misiniz? Semada da rızkınız ve size size vaad olunan vardır. İşte, göğün ve yerin Rabbine yemin ederim ki, o şüphesiz sizin konuşmanız gibi haktır." (Zariyat, 20-23)

Âyet, "o şüphesiz sizin konuşmanız gibi haktır" ifadesiyle, bir yoruma göre, ahiretin-Cennetin hak olduğunu bir misalle anlatmaktadır.[820] Yani, "sizin konuşmanız ne derece hak ise, bundan bir şüpheniz yoksa, size va'dedilen de o derece haktır, gerçekleşecektir. Size vaad olunanı getirmek, ilahi kudrete son derece rahattır. Siz nasıl konuşmakta zorlanmıyorsunuz. İsterseniz arz, isterseniz sema, isterseniz çiçek diyebiliyorsunuz. Allah'a da yaratmak böyledir. Sizin konuşmanız rahatlığında, O yaratır."

d. "Ol!" Emri

"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir? Elbette kadirdir. Yaratan O, bilen O. O, birşeyin olmasını dileyince "ol" der, oluverir." (Yâsîn, 36/81-82)

Âyet, öldükten sonra dirilmenin bir başka delilini beyan etmektedir. Allah, insandan çok daha büyük olan gökleri ve yeri yaratan bir kudrete, küçük bir insanı yeniden diriltmek elbette zor değildir. Kaldı ki, Allah için büyük-küçük farkı yoktur. O, "kün-feyekün'e" sahiptir. Yani, ol der ve olur. Alem, O'nun "ol" emriyle, yeniden vücut sahasında arz-endam eder. Bu defa dünyaya bedel ahireti yaratır.

Müfessirlerin beyanına göre "ol" emri temsilî bir anlatımdır. Bununla, itaatkar bir memurun amirine itaati misüllü, her şeyin Allah'ın emrine itaatkar olduğu ifade edilmiştir.[821] Yine Kur'ân'ın hükmüyle, *"Sizin yaratılışınız ve diriltilmeniz ancak bir nefsin yaratılması ve diriltilmesi gibidir."* (Lokmân, 31/28)

---

[820] Râzî, XXVIII, 209. Bu mana, «o» zamirinin «size vaad olunan»a raci kılınmasıyladır. Zamirin buna ircaı mümkün olduğu gibi, «rızık-Allah-Hz. Peygamber-Kur'ân...» şeklinde de izahı mümkündür. bkz. Alûsî, XXVII, 10

[821] Zemahşeri, III, 332; Beydâvî, II, 288; Alûsî, XXIII, 57

4. KABİRLERDEN KALKIŞ

Sur'a birinci üfürüş ile şu imtihan meydanı artık kapatılacak, ikinci üfürüşle ise, yeni bir hayat başlayacaktır. Bunun insanlara bakan ilk merhalesi, kabirlerden kalkıştır. Bununla ilgili olarak, mesela şu âyetlere bakalım:

"Eğer doğru söylüyorsanız bu vaat (kıyamet) ne zaman olacak" diyorlar. Fazla değil, tek bir sayha'ya bakıyorlar. Bu sayha, onlar birbirleriyle çekişip dururken kendilerini yakalayıverir. Artık o zaman bir tavsiyeye bile güçleri yetmez, ailelerine de dönemezler. Bir de sur'a üfürülmüştür. Ne görsünler, kabirlerinden Rab'lerine doğru akın ediyorlardır. Derler: "Eyvah başımıza gelenlere! Kim kaldırdı bizi uyuduğumuz yerden?" İşte bu, Rahman'ın vaat ettiğidir. Gönderilen elçiler doğru söylemişlerdir. Sadece bir sayha ile hepsi huzurumuza getirilmişlerdir." (Yâsîn, 36/48-53)

Âyetin "kim kaldırdı bizi uyandığımız yerden (merkad'imizden?)" kısmında, kabir hayatını bir uykuya benzetiş vardır. Her gece uyuyan ve sabahında uyanan insanların ölüm uykusundan haşrin sabahında uyanmaları son derece makul bir olay olmalıdır.

Kafirlerin kabirlerden çıkış manzarası, başka âyetlerde şöyle tasvir edilir:

"O gün gözleri düşkün bir halde kabirlerden çıkarlar. Sanki etrafı kaplamış çekirgeler gibidirler. Davetçiye boyun eğerek o kâfirler şöyle derler: "Bu, çok zor bir gün." (Kamer, 7-8)

Kabirlerden çıkanların çekirgelere benzetilişi, sayıca çokluk, birbiri üstüne yığılma ve her tarafa dağılmış olmaları itibariyledir.[822] Çekirge istilalarında benzeri bir manzarayı görmek mümkündür. "Rüzgarın dişleri" olarak tavsif edilen çekirge sürüleri, gökyüzünde siyah bir bulutu andırır. Yerde ise, birbiri üstüne yığılmış, her tarafa dağılmış haldedirler. Kabirlerden kalkış manzarası, onların yerdeki hallerine benzetilmiştir. Şu âyet de, kâfirlerin kabirlerden çıkışını anlatır:

"Artık bırak onları, dalsınlar ve oynaya dursunlar. Ta o vaat olundukları güne çatacakları zamana kadar... O gün kabirlerinden hızlı hızlı çıkacaklar,

[822] Alûsî, XXVII, 80; Bahş, s. 226-227

sanki dikili putlara koşuyorlarmış gibi fırlayacaklar. Gözleri düşkün bir halde, zillet onları saracak. İşte, onlara vaat olunan gün budur." (Mearic, 42-44)

Yani onlar şu dünyada güle oynaya, neş'e içinde putlarına koşmuş kimselerdir. Kabirlerden kaldırıldıklarında da yine koşacaklardır. Fakat bu, putlarına severek gitmeleri tarzında değil, hesaba çekilmek üzere Allah'ın huzuruna götürülmek şeklinde olacaktır.

Âyetin "Sanki dikili putlara koşuyorlarmış gibi fırlayacaklar." kısmında bir tehekküm, ince bir istihza vardır.[823] Zira bu defa gidiş gerçek ilahadır. Allah'ın huzuruna gitmek aslında en büyük bir saadettir. Fakat bunlar O'nu tanımadıkları için hesaba çekilmek üzere götürülmektedirler.

"Sadece tek bir sayha ile hepsi huzurumuza getirilmişlerdir." (Yâsîn, 36/53) âyetinde bu götürülüşün nasıl olduğunu görmek mümkündür. Âyetin metninde geçen "muhdarun" kelimesi, suçluyu yakalayıp zorla mahkeme huzuruna getirmeyi ifade eder.[824] Meçhul sığa (edilgen olarak) getirilmesi ise, kendi istekleriyle değil, tutuklanıp getirildiklerini anlatır.

5. HESABA ÇEKİLİŞ

İnsan sorumlu bir varlıktır. Büyük-küçük her yaptığından hesaba çekilecektir. Kur'ân-ı Kerîm, pekçok âyetinde bu gerçeği bildirir. Mesela:

"Yoksa Bizim sizi abes olarak yarattığımızı ve Bize döndürülmeyeceğinizi mi zannettiniz?" (Mü'minûn, 23/115)

"İnsan başıboş bırakılacağını mı zannediyor? (Kıyâme, 75/36)

"Her kim zerre miktar bir hayır işlerse onu görecek. Her kim de zerre miktar bir şer işlerse onu görecektir." (Zilzâl, 99/7-8)

Gerçi insan şu dünyada başına gelen bir takım bela ve musibetlerle de yaptıklarının karşılığını zaman zaman görür. Fakat bu, haşrin o büyük mahkemesindeki tarzda inceden inceye bir hesaba çekilmek değildir. Hatta nice kâfir, şu dünyada ciddi bir bela ve musibet görmeden diğer âleme gidebilir. İşte bu noktada âyetlerden mülhem olarak şöyle denilmektedir:

---

[823] Bahş, s. 229
[824] Yazır, VI, 3807

"Allah imhal etse de ihmal etmez." Yani, Allah şu dünyada mühlet verir, hemen cezalandırmaz. Hatta bu mühlet mahşere kadar uzayabilir. Ama, eninde sonunda herkesi her yaptığından hesaba çekecek, layık olduğu karşılığı verecektir.

Şu âyet, haşmetli bir üslupla cin ve insin hesaba çekileceğini ilan eder:

"Yarın size kalacağız ey sekelan (ins ve cin.)" (Rahmân, 55/31)

Aslında Allah'ın fariğ olacağı bir iş yoktur.[825] Yani, bir işi bir başka işine engel değildir. Fakat âyetin üslubunda, "bütün işlerimi bitirip sana özel vakit ayıracağım" şeklinde bir tehdit manası vardır. Dünya bitecek, mahlukatın işleri sona erecek, geriye sadece insanların hesabı kalacaktır. [826] Cenab-ı Hakk'ın insanları şu dünyada hesaba çekmeyişi -haşa- aczinden değil, hikmetindendir. İmtihan esnasında yanlış cevap yazanlara müdahale edilmez. Herkesin ne yaptığı imtihan sonunda ortaya çıkar. Onun gibi, mahşerde herkese amel defteri verilecek, kimin ne yaptığı ortaya çıkacaktır. Âyetin bildirdiği gibi,

"Biz onları mahşerde toplamış, kimseyi geri bırakmamışızdır. Saf saf Rabbine arzedilmişlerdir. "İlk defa yarattığımız gibi işte Bize geldiniz. Fakat siz, sizin için bir hesap zamanı tayin etmeyeceğimizi sanmıştınız." Kitap (amel defterleri) konulmuştur. Artık o mücrimleri bulundukları şiddetli halden titreşiyor bir halde görürsün. Şöyle derler: "Yazıklar olsun bize, bu defter ne acip şey, ne küçük koymuş ne büyük, hepsini zaptetmiş." Bütün yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabbin kimseye zulmetmez." (Kehf, 18/47-49)

Âyette ortaya konulduğu bildirilen kitap (amel defteri) bir başka âyette "konuşan bir kitap" olarak takdim edilir:

"Nezdimizde gerçeği konuşan bir kitap vardır. Onlara zulmedilmez." (Mü'minûn, 23/62)

Aslında kitap konuşmaz. Cenab-ı Hakk bu kitabı (amel defterini), kendisinden doğru beyan sadır olan kimseye benzetmiştir.[827]

Şu âyetler, birer tablo halinde muhasebenin neticesini bildirir.

---

825 Kurtubi, XVII, 110

826 Zemahşeri, IV, 47; Ebussuud, VIII, 181; Sabunî, III, 303

827 Râzî, XXIII, 108; Sabunî, II, 316

"O gün arzolunursunuz. Hiçbir gizli haliniz kalmaz. Kitabı sağından verilmiş olan der: "Gelin, okuyun kitabımı! Ben hesabıma kavuşacağımı sezmiştim..." Amma kitabı solundan verilmiş olan der ki: "Eyvah, keşke bana kitap verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Ne olurdu, ölümle herşey bitseydi. Malım bana bir fayda vermedi, saltanatım mahvoldu." (Hâkka, 69/18-29)

Âyetin çizdiği tablonun pekçok nümunelerini şu dünyada karne günlerinde görmek mümkündür. O günlerde, notları iyi olan öğrenciler sevinçten adeta uçarken, notları zayıf olanlara ise dünya dar gelmektedir.

Şu âyet de, günün dehşetini tasvir eder:

"Sen onları Rab'lerinin huzurunda durduruldukları gün bir görsen! Allah, "Nasıl! diyecek, şu gördüğünüz hak değil mi imiş?" "Rabbimiz hakkı için evet" diyecekler. Allah, "O halde diyecek, tadın azabı küfrettiğinizin cezası olarak." Gerçekten de, Allah'a kavuşmayı yalanlayanlar hüsranda kaldı. Nihayet ansızın saat geldiğinde "hayatta yaptığımız taksirlerden dolayı yazıklar olsun bize" derler. Bütün günahlarını sırtlarına yüklenmiş götürüyorlardır. Dikkat edin! Ne kötü yükler götürüyorlar!" (En'am, 6/30-31)

Âyet, Allah'a kavuşmayı inkar edenlerin O'nun huzurundaki perişan vaziyetini çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir. "Günahlarını sırtlarına yüklenip götürmeleri", hem hakikat, hem de temsili bir istiare olarak değerlendirilmiştir.[828]

Mealdeki "günahlar" ifadesi âyetin metninde "evzar" olarak geçer. "Evzar" kelimesi "vizr"in çoğuludur. Vizr, asıl olarak "ağır yük" demektir. Sahibine ağırlık verdiğinden dolayı günaha da "vizr" denilmiştir. Âyet, temsilî bir istiare olarak, günahların onlardan ayrılmayacağını bildirir. "Sırtlarında" denilmesi ise, kesbin elle olması misüllü, yük taşımanın sırtla yapılması sebebiyledir.[829] Keza, âyet onların kötü hallerini ve günahlarından dolayı çekecekleri meşakkat, elem ve büyük cezaları beyan eder.[830]

Manaların tecessümü, amellerin insana karşı gelmesi olayına şu hadiste de rastlamaktayız:

---

[828] Alûsî, VIII, 132
[829] Kasımi, VI, 2286
[830] Alûsî, VII, 132

"Zalim biri ölüp kabrine girdiğinde, çirkin yüzlü, simsiyah, pis kokulu, üzerinde kötü elbiseler olan biri gelir. O zalim onu görünce dehşetle irkilir ve aralarında şu muhavere geçer:

– Yüzün ne kadar çirkin!

– Senin amelin de öyleydi.

– Ne kadar da pis kokuyorsun!

– Senin amelin de pis kokuyordu.

– Elbisen ne kadar kötü!

– Senin amelin de öyle kötüydü.

– Sen kimsin?

– Ben senin amelinim.

Böylece o kişi, o zalimle beraber kabirde kalır. Kıyamet günü o zalim diriltildiğinde, "Dünyada ben seni lezzetler, şehvetlerle taşımıştım. Bugün ise sen beni taşıyacaksın" der ve sırtına biner. Onu ateşe sokuncaya kadar sevkeder, götürür."[831]

Bir âyette ise, hesap zamanının çetinliği, günahların orada insana nasıl yük olduğu şöyle ifade edilir:

"O küfredenler, o iman etmiş olanlara "bizim yolumuza uyun, günahlarınızı yüklenelim." derler. Halbuki, onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir. Onlar yalancılardır. Maamafih, kendi ağırlıklarını ve o ağırlıklarla beraber daha birçok hataları yüklenecekler ve kıyamet günü yaptıkları iftiralardan suale çekilecekler.." (Ankebut, 29/12-13)

Âyette günahlar ağırlıklara benzetilmiştir. Çünkü günahların neticesi gayet ağırdır, rezil rüsvay edicidir.[832]

"Bütün sırların ortaya döküleceği gün, o insana ne bir kuvvet vardır, ne de bir yardımcı..." (Târık, 86/9-10) âyeti, o günün bir başka vechesini ortaya koyar.

"O gün sâk açılacak (iş şiddetlenecek/hakkın hükmü tecelli etmeye başlayacak), secdeye çağrılacaklar, fakat güçleri yetmeyecektir." (Kalem, 68/42) âyeti de üstteki manayla ilgili yorumlanmıştır.

---

[831] Taberi, VII, 236; Alûsî, VII, 132

[832] Ebussuud VII, 33; Sabunî, II, 458

Âyette ifade edilen "keşf-i sâk" o günün şiddetinin, zorluğunun temsilidir. Veya, o gün işin aslı, hakikatı ortaya çıkacağını beyan etmektedir. [833]

Son olarak şu âyetle bahsi noktalamak istiyoruz:

"Sakın Allah'ı zalimlerin yaptıklarından gafil sanma. Onları O, gözlerin dehşetten donakalacağı bir güne tehir eder. Öyle ki, başlarını dikerek koşacaklar. Bakışları kendilerine dönüp bakmaz. Ve kalpleri bomboştur." (İbrahim, 14/42-43)

Âyette belirtilen gün,

a. Muhasebe zamanı,

b. Ehl-i cennet ve cehennemin birbirinden seçilip ayrılmaları zamanı,

c. Kabirden kalkış zamanı şeklinde açıklanmıştır. Râzî, birinciyi tercih eder.[834] Ancak, herbirinde de, aynı dehşetin yaşanması elbette mümkündür.

"Kalbin boş olması" değişik şekillerde açıklanmıştır. "Filanın kalbi boştur." ifadesi, o kalbin kuvvetsiz oluşunu anlatır. Kafirler kıyamette öyle şeylerle karşılaşacaklar, öyle zorluklara muhatap olacaklardır ki, bunlardan dolayı kalpleri bomboş olacak, o kalplerdeki her türlü fikir ve hatıra adeta silinecektir.[835]

Artık o kalplerde ne kuvvet, ne cür'et yoktur. Hayırdan, akıldan bomboştur.[836] Her türlü rahmet ümidinden hâlîdir.[837]

Şiddetli bir darbeye maruz kalan bilgisayar, artık bir fonksiyon icra edemez hale gelir. Kıyametin ve hesabın dehşetinden o zalimlerin kalpleri artık çalışamaz, bir şey düşünemez hissedemez hale gelecektir. Düşünce ve duygu merkezi olan kalp çalışmayınca, şaşkın şaşkın etraflarına bakacaklar, kendilerini adeta unutacaklardır.

---

833 Beydâvî, II, 518
834 Râzî, XIX, 142
835 Râzî, XIX, 141
836 Zemahşeri, II, 382-383
837 Alûsî, XIII, 247

6. CENNET VE CEHENNEMLE İLGİLİ TEŞBİH VE TEMSİLLER

Dünyadan sonraki beka âleminin iki menzili vardır: Cennet ve cehennem.

Cennet ve cehennem yaratılış ağacından ebed tarafına uzanıp eğilerek giden bir dalın iki meyvesi,

– Kainat silsilesinin iki neticesi,

– Olaylar selinin ve arzın manevi mahsullerinin iki mahzeni,

– Ebede karşı cereyan eden ve dalgalanan seyyal mecudatın iki havuzu,

– Lütuf ve kahrın iki tecelli yeridir.[838]

Cennet ehl-i iman, cehennem ehl-i küfür ve isyan içindir.

Şimdi, bunlardan bahseden Kur'ân âyetlerinin konumuzla ilgili olanlarına ana hatlarıyla bakmak istiyoruz. Cennet ve cehennem bizce gaybî olup görülmediklerinden, Kur'ân-ı Kerîm bildiğimiz, gördüğümüz şeyleri müstear olarak cennet ve cehennem için kullanmıştır.[839]

1. Cehennem Hayatı

Cehennem, Allah'ı tanımayan veya tanıdığı halde isyan edenler için bir ceza mahallidir. Kur'ân-ı Kerîmde cehennemle ilgili son derece dikkat çekici temsiller getirilmiştir. Bu cümleden olarak:

a. Yedi Kapılı Zindan

"Onların hepsinin varacakları yer şüphesiz cehennemdir. Onun yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan bir kısım taksim olunmuştur." (Hicr, 15/43-44)

Âyet, şeytana tabi olan azgınların akibetini beyan etmektedir. Şu dünyada ceza yeri olan hapishanelerin açık hava-kapalı-hücre... şeklinde değişik görünümleri vardır. Onun gibi, cehennemin de yedi kapısı ve bu kapılardan herbiri için belirlenmiş bir grup olduğu âyette ifade edilmiştir.

---

[838] bkz. Nursî, *Mektubat*, s. 10

[839] Ebû Zehra, s. 264- 265

Mesela, Firavun gibi küfrün önde gelen liderleri, azabı en şiddetli olan bölümde olacaklar. Zira, böylelerinin küfürleri kendileriyle sınırlı kalmamış, başkalarını da etkilemiştir. Kur'ân bunu şöyle bildirir:

"(Firavun) kıyamet günü kavminin önüne düşer, derken onları suya götürür gibi ateşe götürür. Ne kötü sudur o varılan ateş! Hem burada arkalarından bir lanetle takip edildiler, hem kıyamet günü. Ne kötü bir destektir o, bu vurulan destek!" (Hûd, 11/98-99)

Âyette cehennem ateşine su (vird), lanete ise destek (rifd) denilmesi tehekküm maksadıyla yapılmış gayet beliğ bir istiaredir.[840] Kavmini ateşe götüren Firavun için bu tabirlerin kullanılması hayale şunu getirir: Su arayan bir kavim var. Firavun bunların önüne geçip "benim peşimden gelin, sizi suya götüreceğim" diyor. Fakat sonunda onları çılgın bir ateşe teslim ediyor.[841]

Alûsî, cehennemin yedi kapısının işarî bir manasına dikkat çeker: İnsandaki beş duyuyla beraber şehvet ve gadap kuvvetleri, cehenneme birer kapı olabilir.[842] Yani, insan bu duyular ve bu kuvvetlerle cehennemi kazanır. Göz-kulak gibi duyular haramda kullanılınca, sahibini cehenneme gönderirler. Keza, şehvet ve gadap kuvveleri, nice insanı yoldan çıkarır, haramlara sevkederler. Böylece, onların cehenneme yuvarlanmasına sebep olurlar.

b. Unutulan İnsanlar

Derken, yaptıkları amellerin kötülükleri kendilerine görünmüş ve alay edip durdukları şey kendilerini kuşatıvermiştir. Ve denilmiştir ki: Sizin bugüne geleceğinizi unutmanız gibi, biz de bugün sizi unutacağız. Yatağınız ateştir ve sizin için hiç bir yardımcı da yoktur. Çünkü siz Allah'ın âyetlerini eğlence yerine tuttunuz ve dünya hayatı sizi aldattı. *"Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve kendilerinden özür de kabul edilmez."*[843]

---

[840] Yazır, IV, 2817

[841] bkz. Zemahşeri, II, 291; Râzî, XVIII, 54; Ebussuud, IV, 239; Sabunî, II, 32

[842] Alûsî, XIV, 56

[843] Casiye, 33-35. Benzeri âyetler için bkz. (Secde, 32/14; A'raf, 7/51; Taha, 124-126

Âyetteki "bugün sizi unutacağız" ifadesinin hakikat anlamında olması elbette düşünelemez. Zira, Cenab-ı Hakk unutmaktan münezzehtir.[844]

Sabuni, âyeti şöyle yorumlar: Azap içinde terkedilmeleri, hapse atılan ve gardiyan tarafından unutulan kimseye benzetilmiş. Böyle bir kimse yiyip içemeyeceği için helak olacaktır. Âyet şunu ifade etmektedir: "Biz sizi azap içinde terkeder ve unutan kimsenin muamelesiyle size muamele ederiz."[845]

Şu âyetler de üstteki âyetin üslubuyla gelmiştir:

"Her kim zikrimden yüz çevirirse ona dar bir geçim vardır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. "Rabbim beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki ben görür idim." der. Allah buyurur ki: "Öyle, sana âyetlerimiz geldi de onları unuttun. Bugün de böyle unutulacaksın." (Tâhâ, 20/124-126)

Buradaki "bugün de böyle unutulacaksın" ifadesine, "böyle körlük ve azap içinde terkedileceksin" manası verilmiştir.[846]

c. Öfkeli Ateş

"Fakat onlar kıyameti yalanladılar. Biz ise o saati yalanlayanlara öyle bir çılgın ateş hazırladık. Ateş onları uzaktan gördüğünde, o ateşten öfke dolu ve homurtulu bir ses işitirler. Elleri boyunlarına bağlı olarak ondan dar bir yere atıldıkları zaman, orada "Ey helak yetiş, neredesin!" diye bağırırlar..." (Furkan, 25/11-13)

Âyette, cehennem ateşine "teğayyüz ve zefir" yani öfkeli ve homurtulu bir ses nisbet edilmiştir. Bu hakikat de olabilir, bununla zebanilerin kastedilmesi de mümkündür.[847]

Benzeri bir üslubu, şu ifadelerde görmekteyiz:

"Rablerine küfredenler (O'nu inkar eden/O'na nankörlük yapanlar) için cehennem azabı vardır. Ona gidiş ne kötü bir akibettir. Oraya atıldıklarında onun feveran eden iç geçirişini işitirler. Öfkesinden neredeyse çatlayacak hale gelir..." (Mülk, 67/6-8)

---

[844] Mesela «Rabbim şaşmaz ve unutmaz» âyeti, buna bir karinedir. Taha, 52

[845] Sabunî, III, 190. Ayrıca bkz. Râzî, XXVII, 274

[846] Beydâvî, II, 61; Ebussuud, VI, 48

[847] Râzî, XXIV, 56; Ebussuud, VI, 206; Alûsî, XXIX, 10

Bu âyetlerde cehenneme beşerî bir şahsiyet verilmiş. O cehennemin vicdanî tepkileri var. Mesela iç geçiriyor, öfkeleniyor, feveran ediyor. Ehl-i cehennemi cezalandırmak için adeta yerinde duramıyor.[848]

Mevlana Celaleddin Rumi, *"Bize göre bîruh olanların ind-i ilahide ziruh olduğunu söyler.*[849] Kur'ân'da, Ankebût, 29/64. âyette âhirette her şeyin canlı olacağı beyan ediliyor. Ayrıca, Cenab-ı Hakk arz ve semayı yaratmayı istediğinde *"ikiniz de ister istemez gelin" demiş, onlar da, "iste-ye isteye geldik" demişlerdir."* (Fussilet, 41/41/11) Keza, her sema'ya yapacağı şeyleri emretmiş;[850] arz ve semanın ehl-i küfrün ardından ağlamadığını bildirmiştir.[851]

d. Ateşten Elbiseler

"Küfredenler (Allah'ı inkar veya nimetlerine nankörlük yapanlar) için ateşten elbiseler biçilmiştir. Başlarının üzerinden kaynar sular dökülür. Bununla karınlarındakiler ve derileri eritilir. Ve onlara demirden kamçılar vardır. Ne zaman ateşten, onun bir ızdırabından çıkmak isteseler yine içine döndürülürler..." (Hacc, 19-22)

Âyetler, bütün unsurlarıyla azabın dehşetini anlatmaktadır. "Ateşten elbiseler" ifadesi, ateşin onları ihatası olarak değerlendirilmiştir.[852] Yani, nasıl ki elbise vücudu kuşatır; öyle de, ateş dahi her taraftan onları kuşatmıştır.

"Onlara cehennemden bir döşek ve üstlerinden ateşten örtüler var. İşte mücrimleri Biz böyle cezalandırırız." (A'raf, 7/41) âyeti de benzeri bir yorumla açıklanmıştır.[853] Yani, "cehennemden bir döşek ve ateşten örtüler", ateşin her taraftan onları kuşattığını anlatmaktadır.

Böyle şiddetli ateşte olan elbette susayacaktır. Ama, ehl-i cehennemin suyu, hiç de öyle serinletici bir su değildir. Âyetin beyanıyla:

---

848 Subhi Salih, s. 325
849 Mevlana, II, 488
850 bkz. Fussilet, 41/44/12
851 bkz. Duhan, 44/44/29
852 Râzî, XXIII, 22; Sabunî, II, 290
853 Alûsî, VIII, 119

"Biz zalimler için öyle bir ateş hazırlamışızdır ki, onun kalın duvarları kendilerini kuşatmaktadır. Eğer yardım isterlerse, yüzleri kavuran "mühl" gibi bir su ile yardım edilirler. O ne fena bir içecektir. O ateş de ne kötü bir konaklama yeridir." (Kehf, 18/29)

Âyette geçen "mühl" maden eriyiği anlamında olup, böyle kaynar bir su ile, gerçek anlamda yardım etme olmayacağı aşikardır. Dolayısıyla, ehl-i cehenneme böyle bir suyun verilmesi de, azablarının bir parçasıdır.

Şu âyet, ehl-i cehennemin azabının bir başka yönünü anlatır:

"Kötü ameller yapanlara gelince, -ki seyyienin karşılığı misliyledir- onları bir zillet kaplar. Allah'tan onları kurtaracak yoktur. Sanki yüzleri gece parçalarından kaplanmış kapkaranlık. İşte onlar cehennem ashabıdır. Orada ebedidirler." (Yunus, 10/27)

Âyette, cehennem ehlinin yüzlerinin siyahlığı geceye benzetilmiştir. Dünyada karanlık fikirler taşıyan, karanlık işlerle uğraşan bu kimseler, yaptıklarının karşılığını görecek ve siretleri suret olacaktır. Yani, iç âlemlerindeki karanlık, maddeten de simalarına yansıyacaktır.

e. Zakkum Ziyafeti

"Sonra siz ey sapkın münkirler! Mutlaka, zakkumdan bir ağaçtan yersiniz. Karınları ondan doldurursunuz. Üzerine de kaynar sudan içersiniz. Hem de, susuzluk illetine tutulmuş kanmak bilmez develer gibi. İşte bu, onların hesap günü "nüzul"leri (konuklukları)" (Vakıa, 56/51-56)

Zakkum ağacı, tadı acı ve yakıcı, kokusu nahoş, görünümü siyah son derece çirkin bir ağaçtır.[854]

Ehl-i cehennem, açlıklarından zakkum gibi en nahoş bir yiyecekten yemeye mecbur kalacaklar, susuzluklarından, bağırsakları parçalayan "hamim"den, yani kaynar sudan, suya kanmaz develerin içişi gibi içeceklerdir.[855]

Âyette, ehl-i cehennemin bu yedikleri ve içtiklerine "nüzul" denilmesi

---

854 Râzî, XXIX, 174

855 Zemahşeri, IV, 56; Ebussuud, VIII, 196

de manidardır. Zira nüzul, misafire daha gelir gelmez ikram edilen şeye denir.[856] İlk konuklukları böyle olursa, onlara çekilecek ziyafetin(!) şiddeti kendiliğinden ortaya çıkar.[857]

"İşte bu onların hesap günü nüzulleri" ifadesi, "Onları elim bir azapla müjdele![858] âyetinde olduğu gibi tehekküm ifade eder.[859]

Şu âyetlerde de zakkum ağacı nazara verilir:

أَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلاً أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ۞ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ۞
إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ۞ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ ۞ فَإِنَّهُمْ
لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ۞

"Nasıl, konukluk olarak bu mu hayırlı, yoksa o zakkum ağacı mı? Ki Biz onu zalimler için bir fitne kıldık. O, cehennemin kökünde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları şeytanların başları gibidir. Şüphesiz onlar ondan yiyecekler ve karınları ondan dolduracaklardır. Sonra onlara, bunun üzerine kaynar sudan bir içecek var..." (Saffat, 37/62-66)

إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ ۞ طَعَامُ الأَثِيمِ ۞ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ۞ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ۞

"Şüphesiz o zakkum ağacı günahkar yemeğidir. Maden tortusu gibi olup, kaynar suyun kaynaması gibi karınlarda kaynar" (Duhan, 44/43-46) âyeti iki teşbihle bu zakkum ağacını anlatır: Maden tortusu gibi nahoştur ve karınlarda suyun kaynaması gibi kaynar, rahatsızlık verir.

Bir önceki âyetin başı olan "Nasıl, konukluk olarak bu mu hayırlı yoksa o zakkum ağacı mı?" ifadesi, şüphesiz önceki âyetlerle alakalıdır. Çünkü önceki âyetlerde ehl-i cennetin durumları anlatılmaktadır.

Ehl-i cennete yapılan bu ikramlar için "nüzul" (konukluk) denilmesi, onların daha ne ikramlara mazhar olacaklarına işaret eder.[860] Aynı

---

856 İbn Manzur, XI, 658
857 Beydâvî, II, 462; Alûsî, XXVII, 146
858 bkz. Al-i İmran, 3/3/21; Tevbe, 9/34; İnşikak, 84/24
859 Kurtubi, XVII, 139
860 Beydâvî, II, 295

durum, ters istikamette ehl-i cehennem için de geçerlidir. Nitekim bu manaya biraz önce işaret edilmiş idi.

Zakkum ağacı için başlıca iki görüş vardır:

1. Bu, dünyada bilinen bir ağaçtır. Çölde yetişir, meyvesi acıdır, çirkin bir görünümü vardır.

2. Bilinmeyen bir ağaçtır.[861]

Rivayete göre, zakkumla ilgili âyeti duyunca Kureyş kâfirleri "biz bu ağacı tanımıyoruz" demişler. Afrikalı biri yanlarına gelince ona sormuşlar. O da, "zakkum bizde tereyağı ve hurmaya derler" cevabını vermiş. İbn Za'berî isimli kâfir, mestehziyane "Allah evlerimizde zakkumu artırsın!" demiş. Bunun üzerine Ebû Cehil de cariyesine "haydi bizi zakkumlandır" diye emretmiş. Cariye, tereyağı ve hurma ile geline Ebû Cehil arkadaşlarına "Haydi demiş; zakkumlanın! İşte bu, Muhammed'in bizi kendisiyle korkuttuğu şey! Ateşte ağaç biteceğini zannediyor, halbuki ateş ağacı yakar!"[862]

Âyette bir başka teşbih, zakkumun tomurcuklarının şeytanların başlarına benzetilmesidir. Bu, genelde "muhayyel bir teşbih" olarak yorumlanır. Nitekim, son derece güzel olana "melek gibi", son derece çirkin olana da "şeytan gibi" denir.[863] Halbuki ne melek ne de şeytan insanlarca görülmemiştir.

Âyetin yorumunda, çirkin suratlı, korkunç yılanlara da "şeyatin" denildiğine dikkat çekilmiştir.[864]

Hamdi Yazır, şöyle bir yorumla meseleye yaklaşır: "Zalimleri en çok aldatan, meftun eden nokta, ağacın çiçek açıp meyvesini verecek olan noktalarıdır. Varidat (gelir) menbaları gibi görünen o noktalar, öyle iğfalkardır ki, sanki şeytanların başları, yahut reisleri gibidir."[865]

---

[861] Kurtubi, XV, 58

[862] a.y

[863] Râzî, XXVI, 142; Beydâvî, II, 295; Kurtubi, XV, 58; Ebussuud, VII, 194; İbn Kuteybe, s. 388-390

[864] Beydâvî, II, 295; İbn Kuteybe, s. 388-389

[865] Yazır, VI, 4055-4056

f. Saray Gibi Kıvılcımlar

إِنْطَلِقُوٓا إِلٰى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ۞ إِنْطَلِقُوٓا إِلٰى ظِلٍّ ذِي ثَلٰثِ شُعَبٍ ۞ لاَ ظَلِيلٍ وَلاَ يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ۞ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ۞ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ۞ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ۞

«Haydi gidin o yalan dediğinize! Haydi gidin o üç çatallı gölgeye! Halbuki o, ne gölgelendirir, ne alevden korur. Çünkü o, öyle kıvılcımlar atar ki, herbiri bir saray gibi. Sanki o kıvılcımlar sarı deve sürüleri. Vay haline o gün yalanlayanların!" (Mürselat, 77/29-34)

Âyet, cehennem azabının gayet hareketli ve renkli bir tasviridir. "Haydi gidin o üç çatallı gölgeye!" ifadesinde tehekkümî bir istiare vardır.[866] Çünkü bu gölge, bir başka âyette sarih olarak ifade edildiği gibi,[867] cehennem dumanının gölgesidir. Ateşin gölgesinin ise ateşten koruyamayacağı aşikardır.

Bu gölgenin "üç çatallı" oluşu değişik açılardan yorumlanmıştır. Mesela İbn Abbas, bu ifadeyi "teslis'e inanan hristiyanlar içindir" şeklinde değerlendirmiştir.[868] Yani, "baba-oğul-ruhu'l Kudüs" şeklinde bir inanca sahip hristiyanlar, "ceza amelin cinsindendir" esasınca böyle üç çatallı bir azapla cezalandırılacaktır.

Keza, üç çatallı gölge, alttan-üstten ve her yandan olmak üzere azabın ihatasını anlatır.[869]

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ۞

"Onlar için üstlerinden ateşten gölgeler ve altlarından ateşten gölgeler vardır." (Zümer, 39/16) âyeti, bu manaya kuvvetli bir karinedir.

Âyette sadece "gölge" demeyip "üç çatallı" denilmesi de dikkat çeken

866 Alûsî, XXIX, 175
867 bkz. Vakıa, 56/43
868 Alûsî, XXIX, 175
869 Râzî, XXX, 275

bir husustur. Gölgenin çatallanması, dumanın büyük oluşundandır.[870] Bu gölgenin "üç" şeklinde sınırlandırılması ise, şu şekillerde açıklanmıştır:

– Leheb, kıvılcım, sonra duman.

– Dari', zakkum, ğıslîn.[871]

Dari, Ğaşiye sûresinde ifade edildiği üzere ehl-i cehennemin yemeğidir. Ancak ne besler, ne açlıktan kurtarır.[872] Ğıslîn ise "irin" anlamında olup, yine ehl-i cehennemin yemeğidir.[873]

– Bu üç çatallı gölge, nefsin mukaddes nurlardan hicabı olabilen üç perdeye işarettir: His, hayal ve vehim.

– Veya, dimağdaki vehim, kalbin sağında şehvet, solunda gadap kuvvetleri insanın azabına sebeb olabilmektedirler.[874]

İşte, bu üç çatallı gölgenin kıvılcımları vardır. Bu kıvılcımlar birer kasr (saray), veya sarı deve sürüleri gibidirler. Müfessirlerin beyanına göre, bunların saraya benzetilmeleri son derece iri olmaları, sarı deve sürülerine benzetilmeleri ise renk-çokluk ve hareket itibariyledir.[875]

g. Ölmeyen Ölüm

مِنْ وَرَٓائِه۪ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَٓاءٍ صَد۪يدٍۙ ۝ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُس۪يغُهُ وَيَأْت۪يهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍۜ وَمِنْ وَرَٓائِه۪ عَذَابٌ غَل۪يظٌ ۝

"... Arkasından cehennem. İrin suyundan sulanacak. Yutmağa çalışacak, boğazından geçiremeyecek. Her taraftan ona ölüm gelecek, fakat ölmeyecek. Arkasından da şiddetli bir azap!" (İbrahim, 14/16-17)

Âyetler, ehl-i cehenneme isabet eden elemlerin dehşetini anlatmaktadır.[876] Sanki bütün ölüm sebepleri, çeşitleri ona gelmişler, kuşatmışlardır. Fakat o, ölmeyecektir. Ölse belki kurtulacak. Fakat, azabı tekrar

870 Alûsî, XXIX, 175; İbn Kuteybe, s. 319-320; Kurtubi, XIX, 106
871 Kurtubi, XIX, 106
872 Bkz. Gaşiye, 6-7
873 bkz. Hakka, 36-37
874 Beydâvî, II, 558; Ebussuud, IX, 80; Alûsî, XXIX, 175
875 Râzî, XXX, 277; Beydâvî, II, 558; Ebussuud, IX, 82; Yazır, VIII, 5524-5525
876 Zemahşeri, II, 371

be tekrar tatması için öldürülmeyecek. *"O cehennemde ne ölür, ne dirilir."*[877] âyeti de bu noktaya dikkat çekmektedir. Gerçi cehennemdeki kâfirin hayatı da bir hayattır. Fakat bu, kamil manada hayat demeye layık değildir. Zira, kamil manada hayat bir kemaldir, bir harekettir, bir faaliyettir. Bunlar ise, ömürlerini zayi etmiş, hayatlarına kemal kazandıramamış nakıs insanlardır. Keza, bunların cehennemde müsbet bir hareket, bir faaliyet göstermeleri de mümkün değildir. Oradaki hayat, bir feryattır, bir ızdıraptır.

Âyete geçen "ölümün gelmesi" iki cihetle açıklanmıştır:

1. Her cihetten ölüm onlara gelir.

2. Cesedinin saçından tırnağına her tarafından gelir, fakat o ölmez.[878] Görüldüğü üzere, bunlardan birincisi afakî, ikincisi enfüsîdir.

2. Cennet Hayatı

Beka âleminin diğer menzili cennettir. Cennet, Allah'ın ehl-i imana vaat ettiği bir saadet yurdudur. Allah'a inanan ve salih ameller işleyen ehl-i iman, iman ve amellerine bir mükafat olarak ebedi bir saadete mazhar kılınacaklardır. Bir hadis-i kudside cennet "ne göz görmüş, ne kulak işitmiş, ne de insanın hatırına gelmemiş bir yer" olarak anlatılır.[879]

İnsanın hafızası Levh-i Mahfuza, hayali âlem-i misale işaret eder. Onun gibi, şu an insanlar için gayb olan cennetin misali herhalde şu dünyanın güzel manzaralı yerleridir. Mesela, şırıl şırıl akan bir su, etrafta yemyeşil bahçeler o bahçede her türlü meyveler, rengarenk çiçekler, cıvıl cıvıl öten kuşlar, uçuşan kelebekler... cennete adeta bir pencere oluşturur. Zaten böyle yerler anlatılırken "cennet gibi", veya "cennetten bir köşe" şeklinde tavsif edilir.

Cenab-ı Hak, cenneti anlatırken iki âyette "Cennetin meseli" diye söze başlar.[880]

---

[877] bkz. Tâhâ, 20/74 ve A'lâ, 8713

[878] Ebussuud, V, 40; Alûsî, XIII, 202-203

[879] Buhari, *Bed'ül-Halk*, 8; Müslim, *İman*, 312; Tirmizi, Tefsir, 32/56; İbn Mace, *Zühd*, 39

[880] bkz. Ra'd, 13/35 ve Muhammed, 47/15

Meselde asıl olan garabettir.[881] Dolayısıyla bununla cennetin ğarabeti, dikkat çekiciliği ifade edilmiştir. Zeccac, "bizden ğaip olanlar gördüklerimizle temsil olundu" der.[882] Hz. Ali'den "misalü'l-cenne" şeklinde bir kıraat rivayet edilir. Bir şeyin misali, ona mukabil naziri demektir.[883]

Ana rahmindeki çocuğa dünyayı anlatmak nasıl zorsa, şu dünyadaki insanlara da ahireti, cenneti anlatmak aslında o derece zordur. Çünkü insan, görmediği birşeyi tasavvur edemez. Etse de, gördüklerine benzetir. Bu noktadan, bu iki âyette "cennetin meseli" denilmesinde "cennetle ilgili bu anlatılanlar ancak ona bir misal, bir temsil olabilir. Gerçek cennet, sizin bu temsil aynasında gördüğünüzden çok daha fevkalâde, çok daha harikadır" mesajı vardır kanaatindeyiz.

Cennet nimetlerini tavsif eden bir âyette قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ "*gümüşten billurlar*" (İnsan, 76/16) ifadesinde de bu manaya bir işaret vardır. Çünkü, gümüşten billur şu dünyada olmaz. Gümüşse billur değildir, billursa gümüş değildir. İşte, cennetin kaplarını anlatan bu ifadenin "gümüşten billurlar" şeklinde ifade edilmesi bediî bir istiare olarak yorumlanmıştır.[884] Yani, cennetin kapları ne camdan, ne gümüşten değildir. Bilakis cam şeffafiyetinde ve gümüş parlaklığındadır.

Cennet kadınlarını anlatan bir âyette كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ "*sanki onlar saklı yumurtalar*" (Saffat, 37/49) denir. Burada cennet kadınlarının son derece parlak ve tertemiz olduğu teşbih üslubuyla anlatılmıştır.[885] Bu ise, güzelliğin zirvesine bir işarettir.[886]

Yine cennet kadınlarını tavsif eden bir âyette كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ "*sanki onlar yakut ve mercan*" (Rahman, 58) denilmiştir. Bununla yanaklarının

---

881 Alûsî, XIII, 162-163

882 Zemahşeri, II, 362; Kurtubi, IX, 213

883 Alûsî XXVI, 48

884 bkz. Zemahşeri, IV, 198; Beydâvî, II, 553; Kurtubi, XIX, 91-92; Nursî, *İşaratu'l-İ'caz*, s.136-137; Yazır, VIII, 5507

885 Kurtubi, XV, 55; Ebussuud, VII, 191

886 Râzî, XXVI, 138

kırmızılığı, tenlerinin beyazlığı[887] veya yakut gibi safi, tertemiz, mercan gibi beyaz oldukları anlatılmıştır.[888]

Hurilerden bahseden bir âyette ise şöyle denir:

كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ *"(Onlar) saklı inci timsalleri gibi..."* (Vakıa, 56/23)

Bu ifade de son derece güzellik ifade eder. Onların el dokunmamış, toz konmamış inciler gibi son derece parlak olduklarını anlatır.[889] Huriler bizim hissî idrakimizden, hayalî tasavvurumuzdan uzak oldukları için böyle teşbih ile anlatılmışlardır.[890]

Asıl konumuz cennetten bahsetmek olmadığından, teşbih ve temsille ilgili üstteki âyetlere bu kısa işaretlerle teması kafi görerek, misallerini, nümunelerini gördüğümüz cennetin aslını görmek dileğiyle bahsi burada noktalıyoruz.

887 Ebussuud, VIII, 185; Alûsî, XXVII, 120
888 Kurtubi, XVII, 118
889 Kurtubi, XVII, 133
890 Meydanî, s. 61- 62

SONUÇ

Baştan buraya kadarki araştırmamızda görüldüğü üzere, gerek teşbih ve gerekse teşbihe dayalı olan istiare-temsil ve mesel, Kur'ân'da sıkça karşımıza çıkan latîf birer anlatım vasıtalarıdır. Bu tarz anlatım, Kur'ân'ın mu'cizevî yönlerinden birini teşkil eder. Teşbih ve temsille anlatım, soyut-sade anlatıma nisbetle daha etkili, daha kalıcıdır. Böyle bir anlatımdan hem üst düzey idrake sahip kişiler, hem de basit idrak sahipleri beraberce hisselerini alırlar. Nazil olduğu dönemden bu güne gelinceye kadar hemen her kesimden insanın Kur'ân'ın dersinden istifade etmelerinin mühim bir sırrı, onun teşbih ve temsillerinde gizlidir.

Başkalarına verilecek mesajı olanlar, böyle bir anlatım tarzına müstağni kalamazlar. Sözgelimi bir öğretmen, bir mürşid, bir siyasetçi... yeri geldiğinde teşbih ve temsile müracaat edebilirse meramını daha rahat, daha güzel anlatacaktır. İnsanlara yol göstermek için gönderilen Kur'ân, bunun en güzel misalleriyle doludur.

BİBLİYOGRAFYA

ABDALİ, Şerif Mansur b. Avn, *el-Emsal fi'l-Kur'ân*, Alemu'l-Marife, Cidde 1985

ABDÜLBAKİ, M. Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ân'il-Kerim*, Mektebetu'l-İslâmîyye, İst. 1984

ACLÛNİ, Muhammed, *Keşfu'l-Hafa*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1351 h.

ADIGÜZEL, Hüseyin, *Deyim Hazinemiz*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1990

ADIVAR, A. Adnan, Bilim ve Din, Remzi Kit. İst. 1980

AK, Halid Abdurrahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavaiduhu*, Daru'n-Nefais, Dimeş

KARSU, Bedia, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, İnkılap Kit. İst. 1988

AKYÜZ, Kenan, B*atı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Kit. İst. 5. bsk.

ÀLÛSÎ, Ebu'l-Fadl, *Ruhu'l-Meani*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1985

AMİR, Fethi Ahmed, *Fikretu'n-Nazm Beyne Vücuhi'l-İ'caz fi'l-Kur'ân'i-l Kerim*, Mearif, İskenderiye 1991

ATEŞ, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri,* Milliyet Yay. İst. 1995

BAHŞ, Melik Hasen, *Esraru't-Tenevvü' fi Teşbihati'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Müctema', Medine 1993

BAKILLANİ, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *İ'cazu'l-Kur'ân*, Tahkik: İmadüddin Ahmed Haydar, el-Kütübü's- Sikafiyye, 1991

BANARLI, Nihat Sami, *Edebi Bilgiler*, Remzi Kitabevi İst. 1948

BEYANUNİ, Abdülmecid, *Darbu'l-Emsal fi'l-Kur'ân*, Darul Kalem, Dimeşk 1991

BEYATLI, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İst. 1987

BEYDÂVİ, Kadı, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988

BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ank. 1987

BOLELLİ, Nusrettin, *Belağat*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay. İst. 1993

BUHARİ, Muhammed İsmail, *Camiu's-Sahih* (Sahihu'l-Buhari) Çağrı Yay. İst. 1981

BURSEVİ, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Eser Neş. İst. 1389 h.

CARİM, Ali ve Mustafa Emin, *Belağatu'l-Vadıha*, Mektebetü'l-İslâmiye, İst.

CEVDET PAŞA, Ahmed, *Belağat-ı Osmaniye*, İst. 1310 h.

CÜBRAN, Mesud, *er-Raid*, Daru'l-İlm, Beyrut 1990

CÜNDİOĞLU, Dücane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'ân*, Tibyan Yay. İst. 1995

CÜRCANİ, Abdülkahir,

– *Delailu'l-İ'caz*, Tashih ve haşiye: M. Reşid Rıza, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988

– *Esraru'l-Belağa*, Tashih ve Ta'lik: M. Reşid Rıza, Daru'l-Matbaatu'l-Arabiye

– *er-Risaletu'ş-Şafiye*, (Sülüsü'r-Resail fi İ'cazi'l-Kur'ân kitabı içinde), Daru'l-Mearif, Mısır 1968

CÜRCANİ, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983

DARİMİ, Abdurrahman, *Sünen*, Çağrı Yay. İst. 1981

DRAZ, Muhammed Abdullah, *en-Nebeü'l-Azim*, ts.

DUMAN, M. Zeki, *Kur'ân-ı Kerîm'de Adab-ı Muaşeret*, Tuğra Yay. İst. 1986

Ebû DAVUD, *Sünen*, Çağrı Yay. İst. 1981

EBUSSUUD, *İrşadu Akli's-Selim*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1990

Ebû ŞEHBE, Muhammed, *el-Medhal li Diraseti'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1992

Ebû ZEHRA, Muhammed, *el-Mu'cizetü'l-Kübra el-Kur'ân*, Daru'l-Fikri'l-Arabi

ERSOY, Mehmed Akif, *Safahat*, İnkılap ve Aka Yay. İst. 1984

GAZZALİ, Ebû Hamid, *İhyau Ulumi'd-Din*, Daru'l-Marife, Beyrut. ts.

– *Kavaidu'l-Akaid*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1985

– *Mişkatu'l-Envar*, Tahkik: Abdülaziz İzzeddin Seyrevan, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 1986.

GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kit. İst. 1990

HAKİM TİRMİZİ, Muhammed b. Ali, *el-Emsal*, Müessesetu Kütübi's-Sikafiye, Beyrut 1989

HALİDİ, Salah A. Fettah, Letaifu Kur'âniye, Darul Kalem, Dimeşk 1992

HAMEDANİ, Mahmud Musa, *Edevatu't-Teşbih*, Mısır 1992

HAŞİMİ, Ahmed, *Cevahiru'l-Belağa*, Daru İhyai't-Türasil-Arabi, Beyrut.

HATTABİ, Muhammed b. İbrahim, İ'cazi'l-Kur'ân, (Sülüsü'r-Resail fi İ'cazi'l-Kur'ân kitabı içinde) Daru'l-Mearif,Mısır 1968

İBN ESİR, Ziyaeddin, *el-Meselü's-Sair*, Daru'r-Rifaî, Riyad, 2. bsk.

İBN HANBEL, Ahmed, *Müsned*, Çağrı Yay. İst. 1981

İBN HİŞAM, *Siretu'n-Nebeviyye*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1971

İBN KAYYİM, Cevziye, *el-Emsal*, Tahkik: Said Hatib, Daru'l-Marife, Beyrut 1983

– *Fevaid*, Daru'n-Nefais, Beyrut 1986

– *İ'lamu'l-Muvakkiin an Rabbi'l-Alemin*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991

İBN KESİR, Hafız, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Kahraman Yay. İst. 1985

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed, *Te'vilu Müşkili'l-Kur'ân*, Daru't- Türas, Kahire 1973

İBN MACE, *Sünen*, Çağrı Yay. İst. 1981

İBN MANZUR, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut

İPEKTEN, Haluk, *Fuzûlî*, Akçağ Yay. Ankara, 1991

İSFEHANİ, Ragıb, *Müfredat*, Daru'l-Kalem, Dımeşk 1992

İZZET HAMİD, *Durub-i Emsal*, İst. 1339 h.

KAPLAN, Mehmet, *Şiir Tahlilleri* (1), Dergah Yay. İst. 1981

KASIMİ, Cemaleddin, *Mehasinu't-Te'vil* (Tefsiru'l-Kasımi), Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiye, 1957

KATTAN, Menna', *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Mearif, Riyad 1981

KAZVİNİ, Hatib, *Telhıs*, 1308 h.

KEKLİK, Nihat, *Felsefede Metafor*, Edebiyat Fak. Basımevi, İst. 1990

KILIÇ, *Sadık - İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yay. İst. 1995

– *Kur'ân'a Göre Nifak*, Furkan Yay. İst. 1982

– *Kur'ân Sembolizmi*, Kılıç Yay. Ankara 1991

– *Mitoloji - Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, Nil Yay. İzmir 1993

KIRCA, Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, Fecr Yay. Ankara

KOCAKAPLAN, İsa, *Açıklamalı Edebi Sanatlar*, MEB. Yay. İst. 1992

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV. Yay. Ankara, 1989

KURT, İhsan, *Türk Atasözlerine Psikoljik Bir Yaklaşım*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991

KURTUBİ, Ebû Abdullah, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993

KUTUB, Seyyid, *Fi Zılali'l-Kur'ân*, Daru'ş-Şuruk, 1980

– *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, Ter. Süleyman Ateş, Hilal Yay. Ankara 1978

KÜLEKÇİ, Numan, *Edebi San'atlar*, Akçağ Yay. İst. 1995

MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yay. İst. 1985

MEVLANA, Celaleddin Rumi, *Mesnevi, Tercüme ve şerh*: Tahiru'l-Mevlevi Ahmed Said Matb. İst. 1963

MEVLEVİ, Tahir, *Edebiyat Luğatı,* Enderun Kitabevi, İst. 1973

MEYDANİ, Abdurrahman Hasen Habenneke, *Emsalu'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Dımeşk 1992

MİRAS, Kamil, *Sahihu Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Diyanet Yay. Ank. 1982

MUALLİMOĞLU, Nejat, *Bütün Yönleriyle Hitabet*, İst. 1994

el-MÜBERRED, Ebû Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Kamil,* Müessesetü'r-Risale, 1986

MÜSLİM, İbn Haccac, *Camiu's-Sahih*, (Sahihu Müslim), Çağrı Yay. İst. 1981

MÜSLİM, Mustafa, *Mebahis fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Menara, Cidde 1988

NACİ, Muallim, *Istılahat-ı Edebiye*, Hazırlayanlar: Alemdar Yalçın-A. Kadir Hayber, Akabe Yay. Ankara

– *İ'caz-ı Kur'ân*, Dersaadet, 1308 h.

NESEFİ, Ebu'l-Berekat, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Kahraman Yay. ist. 1984

NURSİ, Said

– *Emirdağ Lahikası*, Sözler Yay. İst. 1993

– *İşaratu'l-İ'caz*, (Arapça) Mihrab Yay. Almanya

– *Mektubat*, Envar Neş. İst. 1993

– *Muhakemat*, Sözler Yay. İst. 1977

– *Sözler*, Sözler Yay. İst. 1987

– *Şualar*, Envar Neş. İst. 1988

RAFİİ, Mustafa Sadık, *İ'cazu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübra, Mısır 1961

RÂZİ, Fahreddin, *Mefatihu'l-Gayb (Tefsiru Kebir)*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi

RIFAT, Muhammed, *Mecamiu'l-Edeb*, ts.

RUMMANİ, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *en-Nüket fi İ'cazi'l-Kur'ân*, (Sülüsü'r-Resail fi İ'cazi'l-Kur'ân kitabı içinde) Daru'l-Mearif, Mısır 1968

SABBAĞ, Muhammed Lütfi, *et-Tasviru'l Fennî fi'l-Hadisi'n-Nebevi*, el-Mektebetü'l-İslâmî

SABUNİ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Ensar Yay. İst. 1987

SAĞİR, Muhammed Hüseyin Ali, *es-Suretu'l-Fenniyye fi'l-Meseli'l-Kur'ânî*, Daru'l Hadi, Beyrut 1992

SCHİMMEL, A. Morie, "Dinde Sembollerin Fonksiyonu Nedir?" Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı III-IV (1954)

SİLMİ, Abdüsselam, *Mecazü'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed İbnü'l-Hâc, ts.

SUBHİ SALİH, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru'l-İlm, Beyrut 1368 h.

SÜYUTİ, Celaleddin, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru İbnKesir, Beyrut 1993

ŞAHİNER, Necmeddin, *Edebi Sanatlar*, Yeni Asya Yay. İst.1975

ŞAHİNLER, Necmeddin, *Kur'ân'da Sembolik Anlatımlar*, Beyan Yay. İst. 1995

ŞARAVİ, Muhammed Mütevelli, *Kur'ân Mu'cizesi*, Ter. Said Şimşek, Esra Yay. Konya

ŞENGÜL, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay. İzmir 1995

ŞEVKANİ, Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.

ŞİMŞEK, Selahaddin, *Özdeyişler*, Zafer Yay. İst. 1996

TABERİ, İbn Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'ân*, (Tefsiru't- Taberi), Daru'l-Fikr, Beyrut 1995

TABBERA, Afif, *Ruhu'd-Dini'l-İslâmî*, Beyrut 1980, 20. bsk.

TARLAN, Ali Nihat, *Edebi Sanatlara Dair*, İnkılap Kitabevi İst. 1993

TEVRAT, (*Kitab-ı Mukaddes*), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İst. 1981

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Diller ve Türkçemiz*, Alfa Yay. İst. 1996

TİRMİZİ, Ebû İsa Muhammed, *Sünen*, Çağrı Yay. İst. 1981

ULUTÜRK, Veli, *Kur'ân'da Temsili Anlatım,* İnsan Yay. İst. 1995

VAHİDİ, Ebû Hüseyin Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzul*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991

WELLEK, R ve Warren A., *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Ter. Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1983

YAZIR, Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, ts.

YILDIRIM, Suad,

– *Fatiha ve En'am Surelerinin Tefsiri*, Işık Yay. İzmir 1993

– *Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Yay. İst. 1983

ZEMAHŞERİ, Mahmud b. Ömer, *Keşşaf, Daru'l-Marife*, Beyrut

ZERKANİ, Abdülazim, *Menahilu'l-İrfan*, Mısır 1360 h,

ZERKEŞİ, Bedreddin, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts.

ZEYDAN, Abdulkerim, *el-Veciz, Mektebetu'l-İslâmî*, İst. 1979

ZEYN, Semi' Atıf, *el-Emsal ve'l-Misl ve'l-Mesülat fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1987

İNDEKS

F

G

H

İ

N

O/Ö

P

R

S

Ş

T

U/Ü

V

Y

Z